BARLbQ ELDERDJN PROLETARLARb, BJRJ@JNDERI

7-12

PROPAGANDA ÇANA YGJT

7-12

Yiel—1939

QAZAQ MEMLEKETTJK SAIASI ƏDEBIET BASPASb
ALMA-ATA QALASb

Barlyq elderdjn proletarlary, ajrjgjnder!

PROPAGANDA ÇANA YGJT

QAZAQSTAN K(B)P ORTALYQ KOMITETJNJN ÇURNALY

AJNA 1 RET CYQJADY

Redaksiasyn adresj: Alma-Ata, Ykimet yij, QK(B)P Ortalyq Komitetj, kelise №7, Telefon № 51—45

№ 7 YIEL 1939

Qazaqstan K(B)P Ortalyq Komitetjnjn kezektj plenumy turaly

INFORMATSIALYQ QABAR

Çaqynda QK(B)P Ortalyq Komitetjnjn kezektj plenumy bolyp ettj.

Plenum: a) köktemgj egjstjn qortyndylary, 1939 çyly egjn çinauqa çana aul caruacylyqy produktylaryn daiyndauqa äzjrlenu turaly; v) „Kolxozdardyn qoqamdyq çerlerjn ylesjp äketuden qorqau caralary turaly" BK(B)P Ortalyq Komitetj men SSR Soiuzy Qalyq Komissarlary Sovetjnjn qaulylaryna bajlanysty, kolxozdardy ūiymdastyru-caruacylyq çaqpanyn nyqaitu turaly; v) QK(B)P nyn Soltystjk Qazaqstan, Qyzyl-orda oblystyq komitetterjnjn esepterj; g) enbekcjler deputattarynyn çergjljktj sovetterjnjn sailauyn ötkjzu turaly mäselelerdj qarap, tijstj qaulylar aldy.

Plenum ūiymdastyru mäselelerjn de talqylady.

„Kolxozdardьң qoғamdьқ çerlerjn ylesjp әketuden qorғau caralarь turalь“ BK(в)P Ortalьқ Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjң qaulьsьna bailanьstь, kolxozdardь йiьmdastьru-caruacьlьq çaғьnan nьғaitu turalь

Qazaқьstan Kommunist (bolcevikter) partiasь Ortalьқ Komitetjnjң III Plenumьnьң rezolutsiasь

«Kolxozdardьң qoғamdьқ çerlerjn ylesjp әketuden qorғau caralarь turalь» BK(в)P Ortalьқ Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjң, BK(в)P Ortalьқ Komitetjnjң plenumь maқūldaқan qaulьsьnьң, kolxozdardь būdan вylai da nьғaitu, kolxozcьlardьң auқattь, mədeniettj tūrmьsta вoluьn qamtamasьz etu jsjnde çana вykjl sotsialistjk qūrьlьs ycjn ylken caruacьlьқsaiasi çana tarixi maңьzь bar.

Būl qaulьnьң kolxozdarda talқьlanuь kolxozcьlar būқarasьnьң ylken saiasi, әndjrjstjk вelsendjljgjn tuғьzdь, kolxozdarda eңвek distsiplinasьn mьқtap nьғaitudьң basь boldь çana kolxozdardьң aldьnda tūrғan ūiьmdastьru-caruacьlьq mjndetterdj neғūrlьm oidaқьdai orьndaudь qamtamasьz ettj.

Kolxoz çerjn paidalanu çәnjnde partia saiasatьnьң edәujr вūrmalanuьn, aul caruacьlьғь artelj ustavьnьң өreskel вūzьluьn BK(в)P Ortalьқ Komitetj men SSR Soiuzьnьң Qalq Komissarlarь Sovetj acқan, вūl çaғdai Qazaq respвlikasьnьң kolxozdarьnda da kәp boldь. Respвlikada tekserjlgen 17.580 kolxozcь yilerjnjң jcjnde aul caruacьlьғь arteljnjң ustavь вoiьnca вelgjlengen normadan 7.228 gektar yi jrgesjndegj çer artьқ bolьp cьқtь. (Alma-ata oвlьsьnьң Eңвekcj qazaq audanьndaғь Qazkraikom atьndaғь kolxozda kolxozcьlardьң yi jrgesjndegj çerlerj aul caruacьlьғь artelj ustavьnьң вelgjlegen normasь 0,60 gektar ornьna 1 gektardan bolqan; Oңtystjk Qazaқьstan oвlьsьnьң Arьs audanьnьң «Krasnaia niva» kolxozьnьң kolxozcьlarьnьң yi jrgesjndegj çerjnjң kөlemj norma boiьnca вelgjlengen 0,50 gektar ornьna, 0,93 gektar bolьp otьr, taғьsьn taғьlar).

Çerdj satu, yi jrgesjndegj ucaskelerdj arendaғa вeru çana semianь çalқan вөlu arqьlь kolxoz çerjnjң esevjnen yi jrgesjnen qosьmca ucaskeler alu faktьlarь bar. Oңtystjk Qazaқьstan oвlьsьnьң Çambьl audanьndaғь «Put Lenina» kolxozьnda qana yi jrgesjndegj 35 gektar çer arendaғa вerjlgen. Kolxoz çerlerjnen cabьndьқtardь, calқьndardь, sonьmen qatar orman-toқailardь kolxozcьlarқa, çeke carualarқa kolxoz basқarmalarьnьң arendaғa вeruj etek alқan. (Soltystjk Qazaқьstan oвlьsьnьң Lenin audanь, Batьs Qazaқьstan oвlьsьnьң Qaztalovka audanь çana basқalarь).

Qazaқьstan kolxozdarьnda çalқan kolxozcьlar edәujr bar, ondai kolxozcьlar kolxozdarda ne myldem çūmьs jstemeidj, ne bolmasa kөz qьlu ycjn çьlьna 20 eңвek kynnen 30 eңвek kynge de-

187521-35

ijn tauьp çyre beredj, al uaqtьnьң kөbjn өzjnjң çeke caruacьlьqьna arnaidь, būl turalь BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjң qaulьsьnda әbden dūrьs kөrsetjlgen. (Soltystjk Qazaqьstan oblьsьnьң Bulaev audanьndaqь Kalinin atьndaqь kolxozda çūmьsqa çaraitьn 150 kolxozcь bilqь çьldьң 4 aiьnьң jcjnde bjrde-bjr eңbek kyn tappaqan. 1938 çьlь Cьqьs Qazaqьstan oblьsьnьң Kyrcjm audanьnda 358 kolxozcь bjrde-bjr eңbek kyn tappaqan, taqьsьn-taqьlar).

«Kolxozdardьң qoqamdьq çerlerjn ylesjp әketuden qorqau caralarь turalь» BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjң qaulьsьn orьndau retjnde, sonьmen qatar kolxozdardь būdan bylai da ūiьmdastьru-caruacьlьq çaqьnan nьqaitu maqsatьnda, Qazaqьstan K(b)P Ortalьq Komitetjnjң Plenumь **qaulь etedj:**

1. Partia, komsomol ūiьmdarь, sovet, çer mekemelerj, kolxozdardьң basqarmalarь kolxozcьlardьң çeke paidalanuьndaqь çerdj өlceu ycjn neqūrlьm tәçribelj kolxozcьlardan çer өlceucjlerdj jrjktep aluqa dereu kjrjsuge, çerdj өlceudjң texnikasь çөnjnde olardьң arasьnda çūmьs çyrgjzuge mjndettendjrjlsjn, būl çūmьstь tez aiaqtap, sөitjp әrj ketkende yieldjң 1 nen kecjkpei kolxozda js çyzjnde yi jrgesjndegj çerlerdj өlceu çūmьsь bastaluqa tijs.

Audandьq partia komitetterj, audandьq atqaru komitetterj çerdj өlceu çөnjndegj çyrgjzjletjn çūmьstardьң dūrьs boluьn qolma-qol baqьlap otьrudь qamtamasьz etuge mjndettendjrjlsjn, būl çūmьstь 1939 çьldьң 15 aqūsьna deijn aiaqtaitьn bolsьn.

Әrbjr kolxozda çer өlceu çөnjnde çyrgjzjlgen çūmьstьң qorьtьndьlarь kolxoz çiьlьstarьnda, QK(b)P audandьq komitetterjnjң, audandьq atqaru komitetterjnjң mәçjljsterjnde talqьlanatьn bolsьn, al çer өlceudjң bykjl audan kөlemjnde qorьtьndьlarь QK(b)P oblьstьq komitetterjnjң, oblьstьq atqaru komitetterjnjң biuro, prezidium mәçjljsterjnde talqьlanatьn bolsьn.

2. Çer Qalq Komissariatь eң әrj ketkende vieldjң 10 na deijn tekserucj-çer өlceucjlerdj Çer Qalq Komissariatьna da, oblьstьq çer bөljmderjne de jrjktep aluqa mjndettendjrjlsjn. Audandьq çer bөljmderjnjң çanьnda audandьq çerge ornalastьrucьlardьң çetkjljksjz mөlcerj kөzjr basqa çūmьstarda çyrgen çerge ornalastьrucьlardьң esebjnen bjr ai merzjm jcjnde tolьqtьrьlatьn bolsьn.

3. Yi jrgesjndegj ucaskelerdj өlceu çūmьsь aiaqtalьsьmen, kolxozcьlardьң, çeke carualardьң çana kolxozqa inyce emes basqa adamdardьң yi jrgesjndegj çerlerjnjң өlceu nәtiçesjnde acьlqan artьqtarьn da, sonьmen qatar yi jrgesjnen tьsqarь kolxozdьң egjn dalasьndaqь kolxozcьlardьң çeke mencjgjndegj çerlerdj de alu kerek, būl çerlerdj alu çūmьsь әrj ketkende 1939 çьldьң noiabr aiьnьң 15 nen kecjkpei aiaqtalu kerek.

4. QK(b)P oblьstьq komitetterj, oblьstьq atqaru komitetterj 1939 çьlь kolxoz poselkelerjne kөcjrjluge tijstj xutorlarda otьrqan kolxozcь yilerj men çeke carualardьң esebjn bilqь aqūstьң 1 ne deijn alьp bjtjruge çana būl caranь js çyzjnde orьndau çөnjnde өzderjnjң ūsьnьstarьn tapsьruqa mjndettendjrjlsjn.

5. Kolxozdardь çerge ornalastьru çūmьsьnьң myldem qanaqattanqьsьz ekendjgj, 6.829 aul caruacьlьqь artelјnen memlekettjk akt alqanь 5.664 qana kolxoz ekenj atap kөrsetjlsjn. Keibjr kolxozdarda olardь çerge ornalastьruda өreskel qateler boldь, ol qatelerdjң belgjsj — js çyzjnde çer paidalanudь būzqandьq, aralas-attama qaluьna çol bergendjk çana basqalarь boldь.

QK(b)P oblьstьq komitetterj, audandьq komitetterj, oblьstьq atqaru komitetterj, audandьq atqaru komitetterj, çer mekemelerj çerge ornalastьru çūmьstarьnьң çana barlьq kolxozdarqa çerdj mәngj paidalanuqa memlekettjk akt tapsьru çūmьstarьnьң 1940 çьlь sөzsjz aiaqtaluьn qamtamasьz etuge mjndettendjrjlsjn.

Çerge ornalastьru çūmьsьn çyrgjzgen kezde bolqan өreskel qateler 1940 çьlqь ianvardьң bjrjne deijn tolьq acьlьp, būl qatelerdj tyzeu çөnjnde QK(b)P Ortalьq Komitetjne өzderjnjң ūsьnьstarьn tapsьratьn bolsьn.

6. Çerj tapcь audandardan kolxozcьlardь Qazaqьstanqa kөcjru turalь BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSR

Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjң qaulьsьna bailanьstь, sonьmen qatar, keibjr audandarda kolxozcьlardь respublika jcjnde auьstьru qaçetjne bailanьstь, Çer Qalq Komissariatь, oblьstьq atqaru komitetterj, audandьq atqaru komitetterj, oblьstьq çer bəljmderj, audandьq çer bəljmderj biьlqь noiabrdjң 1 ne deijn qonьstandьruqa çaramdь çer ucaskelerjn tauьp, olardьң caruacьlьq ortalьqtarьn belgjleuge mjndettendjrjlsjn.

7. Sovet, çer mekemelerjnjң, daiьndau, finans mekemelerjnjң çeke carualar caruacьlьqtarьnьң memleket aldьndaqь barlьq mjndettemelerjn orьndauь çənjnde salьq saiasatьnьң bүzьluьna çol berjp çyrgendjgjn Qazaqьstan K(b)P Ortalьq Komitetjnjң Plenumь atap kərsetedj. Osьnьң nətiçesjnde çeke carualar bүl organdardьң kəz qьrьna jljnbei çyr, osьdan keljp çeke carualardьң bjr qatarьna salьqtar çana basqa tələmder myldem salьnbai çyr. Bүl-bүl ma, bүl organdar çeke carualardь esepke almaidь çana olardьң js çyzjnde qanca ekenjn bjlmeidj.

Çeke carualar baqьlaudьң nacar ekenjn sezjp, al keide daiьndau mekemelerjne, finans mekemelerjnjң tura çol berjp çyrgendjgjn sezjp, əzderjnjң memleket aldьndaqь mjndettemelerjn kəbjnese orьndamaidь, bүl çaqdai olardь kolxozcьlarmen salьstьrqanda artьqьraq çaqdaida qoiьp çyr.

Sovet, çer mekemelerj, daiьndau mekemelerj, finans mekemelerj mьna çүmьstardь jsteuge mjndettendjrjlsjn:

a) «Kolxozdardьң qoqamdьq çerlerjn ylesjp əketuden qorqau caralarь turalь» BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjң biьlqь maidьң 27 degj qaulьsьna səikes, osь qaulьda belgjlengen merzjmnjң jcjnde çeke carualardьң çer paidalanuьndaqь bүrmalaucьlьqtardьң bərj çoiьlatьn bolsьn. Çeke carualardьң tabьlqan artьq çerlerj dereu alьnьp, kolxozdardьң qoqamdьq çerlerjne qosьlatьn bolsьn;

b) çeke carualardьң js çyzjndegj sanь dereu belgjlenetjn bolsьn;

v) çeke carualardьң memleket aldьndaqь barlьq mjndettemelerjnjң orьndaluь qatanң baqьlanatьn bolsьn, çeke carualardьң memleket aldьndaqь mjndettemelerjn uaqtьnan qaldьrmai səzsjz orьndauь talap etjlsjn, mjndettemelerjn orьndamaucьlarqa zaңda kərsetjlgen barlьq caralar qoldanьlatьn bolsьn;

g) kəsjp orьndarьna, mekemelerge çүmьsqa kjrerjnde çeke carualardan memleket aldьndaqь mjndettemelerdj orьndaqanь turalь selsovetterdjң spravkasь talap etjlsjn.

8. Bjrqatar kolxozdarda kolxozdardьң çerjn paidalanu çənjnde aul caruacьlьq artelj ustavьnьң bүzьluьmen qatar, kolxozcьlardьң çeke paidalanuьndaqь malьnьң normalarь çənjnde de aul caruacьlьq artelj ustavьnьң bүzьlqanь atap kərsetjlsjn.

QK(b)P oblьstьq komitetterj, audandьq kəmitetterj, oblьstьq atqaru komitetterj, audandьq atqaru komitetterj, çer mekemelerj, kolxozdardьң predsedatelderj BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjң 1939 çьlqь ianvardьң 21 degj nүsqaularьna səikes kolxozcьlardьң çeke paidalanuьndaqь malьnьң normalarь çənjnde ustavtьң bүzьluьn dereu çoiuqa mjndettendjrjlsjn.

9. Barlьq kolxozdarda mal əsjrucj tovarlь fermalar үiьmdastьru turalь, sol siaqtь, kəzjrgj mal caruacьlьq fermalarьn jrjlendjru, olardaqь maldьң ənjmdjljgjn çana tovarlьlьqьn arttьru turalь Qazaqьstan K(b)P II siezjnjң qaulьlarьnьң orьndaluь qanaqattanqьsьz ekendjgj atap kərsetjlsjn.

Partia, komsomol үiьmdarь, sovet, çer mekemelerj, kolxozdardьң basqarmalarь ystjmjzdegj çьlь respublikanьң barlьq kolxozdarьnda mal əsjrucj tovarlь fermalar үiьmdastьruqa çana kolxozdardьң mal əsjrucj tovarlь usaq fermalarьn ylkeituge mjndettendjrjlsjn, ol fermalardьң kəlemj nьnadai bolatьn bolsьn: ərbjr fermada sibrdьң sanь kemjnde 10, qoi men eckj kemjnde 40, megeçjn cocqa kemjnde 5 bolatьn bolsьn, münьmen qatar mal əsjrucj fermalardьң ənjmdjljgj, tovarlьlьqь arttьrьluьn, ol fermalarda maldьң əljmj, cьqьnь kemjtjlujn qamtamasьz eterljk caralar belgjlensjn.

10. Kolxozcьlardьң maisьzdьqьn, sibrsьzdьqьn çoiu turalь SSSR Qalq Ko-

missarlarь Sovetj men BK(в)P Ortaьq Komitetjnjң qaulьsь respublikanьң вjrqatar audandarьnda orьndalmaqanь, әsjrese Qьzьl-orda, Oңtystjk Qazaqьstan oblьstarьnda orьndalmaqanь atap kөrsetjlsjn.

Partianьң oblьstьq komitetterjne, audandьq komitetterjne, oblьstьq atqaru komitetterjne, audandьq atqaru komitetterjne malsьz, sibrsьz kolxozcь carualardьң sanьn belgjljp, kolxozcьlardь maldь, sibrlь etudjң batьl caralarьn jsteu tapsьrьlsьn.

11. QK(в)P oblьstьq komitetterjne, oblьstьq atqaru komitetterjne, QK(в)P audandьq komitetterjne, audandьq atqaru komitetterjne, çer mekemelerjne вjr ai merzjmnjң jcjnde әlsjz kolxozdardь әbden çete tekserjp, bұl kolxozdarda eң taiau uaqьttьң jcjnde maldьң kөp өsujn, mal caruacьlьqьnьң өnjmdjljgj artuьnьң, egjn caruacьlьqьnan өnjmdj kөp aludь, osьdan keljp kolxozdardьң ұiьmdastьru-caruacьlьq çaqьnan nьqaiuьn, kolxozcьlardьң materialdьq-mәdeniettjk әl-auqat kyij өsujn qamtamasьz eterljk naqtьlь caralardь belgjlep, kolxoz çiьlьstarьnda talqьlauqa mjndettendjrjlsjn. Bұl caralar әrвjr kolxoz çөnjnde oblьstьq komitetterdjң вiurosьnda, oblьstьq atqaru komitetterjnjң prezidiumdarьnda çekeçeke qaralatьn bolsьn.

12. Millioner — kolxozdardьң sanь, kolxoz өndjrjsjnen doxodtь kөp alatьn kolxozcьlardьң sanь çьl saiьn өsujne bailanьstь, bұl kolxozdar men kolxozcьlardьң kөpcjljk qoldь tovarlar çөnjndegj, yi jcjne kerektj basqa da bұiьmdar çөnjndegj mәdeni-tұrmьs tjlegj edәujr өsjp otьr, вjraq kolxozcьlardьң mәdeniet-tұrmьs çaqьnan өsjp otьrqan bұl tjlekterjn çer mekemelerjnjң, kooperativterdjң, çergiljktj өndjrjs kәsjвjnjң, çeңjl өndjrjs kәsjвjnjң orьndauь myldem qanaqattanqьsьz.

Respublikanьң tұtьnucьlar kooperatsiasь, qol өnercjler kooperatsiasь, çergiljktj өndjrjs kәsjвj men çeңjl өndjrjs kәsjвj kөpcjljk qoldь zattardьң, yi jcjne kerektj bұiьmdardьң өndjrjsjn вarьnca ұlqaitьp, bұl tovarlardьң selolarda satьluьn kyceituge mjndettendjrjlsjn.

Çer Qalq Komissariatь kolxozdardьң pөter-yi, mәdeniet-tұrmьs qұrьlьstarьnьң вjr ylgjdegj proektjlerjn çasauqa, kolxoz poselkelerjn plan вoiьnca salu çұmьsьn tәrtjpteuge, ol poselkelerde aqac egu çұmьsьn ұiьmdastьruqa mjndettendjrjlsjn.

Partia, komsomol Ұiьmdarь, sovet, çer mekemelerj, solarmen вjrge kolxoz basqarmalarь kolxoz poselkelerjn mәdeniettj tyrge keltjru çөnjnde arnaulь caralar jsteitjn bolsьn.

13. Respublikanьң вjrqatar kolxozdarьnda kolxoz produksiasьn, kolxozdardьң basqa da baqalь nәrselerjn yleske salьp вөljp әketu faktьlarь әlj az emes, bұl çaqdai kolxozdardьң doxodь kemujne, kolxozcьlardьң eңbek kynjnjң baqasь arzandauьna әkeljp soqьp çyr.

Partia, komsomol ұiьmdarь, sovet, çer mekemelerj, kolxozdardьң basqarmalarь men tekseru komissialarь, prokuratura, sot organdarь iesjzdjkke qarsь, kolxoz mylkjn ұrlauqa qarsь batьl kyres çyrgjzuge, aiьptьlardь sottьң qatanң çauabьna tartьp otьruqa mjndettendjrjlsjn.

14. Bjrqatar kolxozdarda kolxoz demokratiasьnьң әlj bұzьlьp kele çatqandьqь, bұqan partia, komsomol ұiьmdarьnьң, sovet, çer mekemelerjnjң çol вerjp otьrqandьqь, kөвjnese sұlardьң oqan qatьnasьp, tjptj initsiativa jstep çyrgendjgj kөrsetjljp, partianьң audandьq komitetterj çana audandьq atqaru komitetterj mьnalardь jsteuge mjndettendjrjlsjn:

a) kolxozdardьң predsedatelderjn, tekseru komissialarьnьң predsedatelderjn kolxozdardьң çalpь çiьlьsьnьң qarauьnsьz ornьnan aluqa, taqaiьndauqa tiьm salьnsьn;

в) kolxozcьlardьң çalpь çiьlьsьnda qaraluqa tijstj barlьq mәseleler kolxoz basqarmalarьnьң qaulьlarьnen tьnвauqa tijs, al kolxozcьlardьң çalpь çiьlьsьnьң qaвьldaqan qaulьlarьn kolxozdardьң basqarmalarь tolьq orьndauqa tijs. Kolxoz tұrmьsьnьң barlьq mәselelerjnde aul caruacьlьqь artelj ustavьna syienu kerek boladь.

15. Kolxozdьң basсь kadrlarьn (kolxoz predsedatelderj, вrigadirlerj, ferma bastьqtarь çana basqalarь) tәrвieleu, olardь өsjru jsjne ylken saiasi

maŋьz berjljp, QK(в)P oblьstьq komitetterj, audandьq komitetterj, oblьstьq atqaru komitetterj būl kadrlardь kolxoz mektepterjnde, qьsqa merzjmdj kurstarda, dyrkjn-dyrkjn ətkjzjletjn kurs-məçjljsterde daiarlauqa çana qaita daiarlauqa mjndettendjrjlsjn, būl kurs-məçjljsterde əte maŋьzdь caruaсьlьq-saiasi məseleler tolьq tysjndjrjlsjn, ol kurstardьŋ çūmьsь yzdjksjz tekserjljp, olarqa uaqьtьnda kəmek kərsetjljp, kemcjljkterj çūmьs ystjnde tyzetjljp tūrsьn. Kolxozda əz çūmьsьn kərsete bjlgen neqūrlьm zeijndj adamdar audandьq, oblьstьq çauapть çūmьsqa batьl çoqarьlatьlsьn.

16. Eŋbek ənjmdjljgjn arttьrudьŋ, eŋbek distsiplinasьn nьqaitudьŋ, eŋbek aqь təleudegj iesjzdjktj, teŋgermecjljktj çoiudьŋ əte maŋьzdь cartь kolxozdarda eŋbektjŋ dūrьs ūiьmdastьrьluь boladь dep sanalьp, mьna caralar çyzege asьratьn bolsьn:

a) kolxozdardьŋ egjncj brigadalarь men mal əsjrucj brigadalarь aul caruacьlьqь artelj ustavьnьŋ 14 punktьna sai keltjrjlsjn; būl punktta bьlai deljngen:

«Basqarma artel mycelerjnen əndjrjs brigadalarьn qūradь.

Egjncj brigadalar, eŋ kemjnde, tolьq auspalь egjstjŋ merzjmj bjtkenge deijn bjr-aq belgjlenedj.

Egjncj brigadaqa auspalь egjs tanaptarьnan ucaskeler berjledj; ol ucaskeler auspalь egjs mezgjljnjŋ aqьrьna deijn bekjtjljp berjledj.

Kolxoz basqarmasь ərbjr egjncj brigadaqa arnaulь aktьmen tijstj qūral-saiman, çūmьs malьn çana caruacьlьq qora-qopsьlarьn bekjtjp beredj.

Mal əsjrucj brigada kemjnde 3 çьlqa bjr belgjlenedj.

Artel basqarmasь mal əsjrucj brigadaqa ənjmdj mal çana solardь kytuge kerektj qūral-saiman, kəljk çana mal qoralarьn bekjtjp beredj.

Çūmьstь artel mycelerjne qolma-qol bəljp beretjn brigadir; brigadir əzjne qaraqan brigadanьŋ jcjndegj ərbjr kolxozcьnь əte çaqsьlap paidalanuqa mjndettj; çūmьs bəlgende ol çaqьndьqqa qūdandalьqqa ecqandai çol bermeuj kerek; ərkjmnjŋ eŋbek mamandьqьn, təçribesjn çana dene kycjn əte eskeruj kerek».

в) Egjncj brigadalardь dūrьs qūrumen qatar, brigadanьŋ jcjnde eŋbektj zvenomen ūiьmdastьru sistemasьna—kolxozdarda eŋbek ūiьmdastьrudьŋ neqūrlьm çetjlgen formasьna, aldьŋqь qatarlь kolxozdardьŋ çūmьs təçribesjnde əzjn aqtaqan sistemaqa batьlьraq kəcu kerek. Mūnda «...kolxozcьlardьŋ eŋbegj zvenolar tyrjnde, nemese çeke kolxozcьlar tyrjnde neqūrlьm çekelengen bolsa, olardьŋ eŋbegjn materialdьq çaqьnan madaqtaujsj neqūrlьm kəbjrek bolsa, eŋbek astьq cьqьmdьlьqь çənjnde de, mal caruacьlьqь çənjnde de sol-qūrlьm ənjmdj boladь» degendj eskeru kerek (Andreev çoldastьŋ BK(в)P XVIII siezjnde səilegen səzjnen).

г) Çer Qalq Komissariatь respublikanьŋ aldьŋqь qatarlь kolxozdarьnda qoldanьlьp çyrgen çūmьs normalarьn, aqь təleu tərtjbjn barlьq çaqьnan bjrdei tolьq zerttep, būl materialdardь qorьtu çana zertteu negjzjnde kolxozcьlar ycjn ylgj çūmьs normalarьn belgjlenge mjndettendjrjlsjn.

17. Egjn cьqьmdьlьqьn arttьru çolьndaqь kyreste efremovcьlar zvenolarьnьŋ maŋьzь ylken ekendjgj kərsetjljp çana audannьŋ kolxozdarьnda efremovcьlar zvenolarьn ūiьmdastьru çənjnde Cьqьs Qazaqьstan oblьsьnьŋ QK(в)P Bel-aqac audandьq komitetjnjŋ initsiativasь maqūldanьp partia, komsomol ūiьmdarь, sovet, çer mekemelerj kolxozdarda efremovcьlar zvenolarьn ūiьmdastьru jsjnde kəbjrek initsiativa kərsetuge çana olardьŋ çūmьsьna yzdjksjz kəmektesjp otьruqa mjndettendjrjlsjn.

Respublikalьq, oblьstьq çana audandьq gazetterdjŋ redaksialarь efremovcьlar zvenolarьnьŋ çūmьs təçribesjn çūrtqa tanьtьp otьruqa mjndettendjrjlsjn.

18. Kolxozdardьŋ kəpcjljgjnde eŋbektjŋ esepke alьnuь myldem qanaqattanqьsьz ekendjgj, brigadirler men kolxoz predsedatelderjnjŋ būl əte maŋьzdь çūmьs ucaskesjne tijstj bascьlьqь çoq ekendjgj kərsetjljp, kolxozdardьŋ basqarmalarь eŋ ərj ketkende toqsan saiьn bjr ret kolxozcьlardьŋ

çalpь çiblьstarьnda eŋbek kyn çazudьŋ san çana sapa çөnjndegj qorьtьndьlarьn cьqarьp otьruqa, al brigadalarda būl məselelerdj aiьna kemjnde ekj ret talqьlap otьruqa mjndettendjrjlsjn.

Çer mekemelerjne eŋbek esebjnjŋ dūrьs çyrgjzjlujne çana kolxozcьlardьŋ eŋbek kniçkalarьna eŋbek kynderdjŋ uaqьtьnda çazьlьp tūruьna yzdjksjz bascьlьq etu, mūnь baqьlap tūru tapsьrьlsьn.

19. BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ qaulьsьna səikes,çūmьsqa çaraitьn kolxozcьlarqa eŋbek kynnjŋ kem degendegj mjndettj məlcerjnjŋ belgjlenuj kөp kolxozdarda bos çūmьscь kycjnjŋ ədeujr rezervjn acuqa tijs ekendjgjne partia, komsomol ūiьmdarьnьŋ, sovet, çer mekemelerjnjŋ, kolxoz basqarmalarьnьŋ nazarь audarьlьsьn. Osьqan bailanьstь, kolxozdardьŋ qoqamdьq caruacьlьqьn tez өsjru çana өndjrjs kəsjbjne çūmьscь kycjn bosatьp beru maqsatьnda, ərbjr kolxozda qolь bos çana çūmьsь tolьq emes çūmьscь kycjn çaqsьlap paidalanu çөnjnde caralar belgjleu kerek.

20. Kөp kolxozdarda finans caruacьlьqьnьŋ salaq ūstalatьndьqь, tərtjpke salьnbaqandьqь kөrsetjljp, aqca doxodtarьn bөludjŋ belgjlengen tərtjbjn өreskjl būzu faktьlarьnьŋ bar ekendjgj kөrsetjljp, çer mekemelerj men finans mekemelerj BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ «Kolxozdarda aqca doxodtarьn bөlu turalь» 1938 çьlqь dekabrdjŋ 8 degj qaulьsьna səikes, kolxozdardьŋ aqca doxodtarь bөljnujnjŋ dūrьstьqьn tekserjp otьruqa mjndettendjrjlsjn.

Çer Qalq Komissariatь kolxozdarqa qaçettj esep qьzmetkerlerjn daiarlaitьn çana qaita daiarlaitьn bolsьn.

Partia ūiьmdarь, sovet, çer mekemelerj, finans organdarь debitorlьq alasьnь өndjrjp aluda çana būdan bьlai alasьnьŋ boluьna çol bermeuge kolxozdarqa praktikalьq kөmek kөrsetetjn bolsьn.

21. Kolxozcьlardьŋ aldьmьzdaqь Bykjlsoiuzdьq siezjnjŋ saiasi maŋьzь zor ekendjgj kөrsetjljp, partia, komsomol ūiьmdarь, sovet, çer mekemelerj kolxozdar men kolxozcьlardьŋ arasьnda siezge daiьndьq çūmьsьn өrjstetuge, kolxozdardь būdan bьlaida nьqaitьp өrkendetuge baqьttalqan kolxozcьlar ūsьnatьn ūsьnьstardьŋ keŋ taiqьlanьluьn qamtamasьz etuge mjndettendjrjlsjn.

Kolxozcьlardьŋ aldьmьzdaqь Bykjlsoiuzdьq siezjne daiьndьq çūmьsь BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ «Kolxozdardьŋ qoqamdьq çerlerjn ylesjp əketuden qorqau caralarь turalь» qaulьsьn sөzsjz orьndau, kolxozcьlardьŋ saiasi çana өndjrjstjk belsendjljgjn kyceitu, memleket aldьndaqь mjndettemelerdj der kezjnde orьndau, egjn caruacьlьqь men mal caruacьlьqьn өrkendetu plandarьn ylgjlj tyrde tolьq çana asьra orьndau ūranьmen өtetjn boluь kerek.

22. Partia, komsomol ūiьmdarьnьŋ, sovet, çer mekemelerjnjŋ edəujr bөlegjnjŋ sotsialistjk çarьsqa, staxanovtьq qozqalьsqa bascьlьqьnьŋ myldem qanaqattanqьsьz ekendjgj, sonьmen qatar çana respublikalьq, oblьstьq, audandьq gazetterdjŋ sotsialistjk çarьstьŋ barьsьn çazuь nacar ekendjgj atap kөrsetjlsjn.

Partia, komsomol ūiьmdarьnьŋ, sovet, çer mekemelerjnjŋ çana gazetterdjŋ aldьna kolxozdarda sotsialistjk çarьs pen staxanovtьq qozqalьstь meiljnce kyceitu, carttardь çana alqan mjndettemelerdj uaqtьnda tekseru kolxozcьlardьŋ initsiativasьn barьnca madaqtap өrjstetjp otьru, kөlxoz өndjrjsjnjŋ aldьŋqь qatarlьlarьnьŋ təçribesjn gazetterde tolьq çazьp otьru, staxanovtьq çūmьstьŋ təçribelerjn kolxoz çiьlьstarьnda yzdjksjz talqьlap otьru, cnь respublikadaqь kolxozdardьŋ igjljgj etu mjndetj qoiьlsьn.

23. Bastauьc partia ūiьmdarьna kolxozdardьŋ çūmьsьn baqьlau pravosьn beru turalь, kolxozdardьŋ əndjrjstjk çūmьsь ycjn olardьŋ çauaptьlьqь turalь partianьŋ XVIII siezjnjŋ qaulьlarьna bailanьstь, plenum kolxoz partia ūiьmdarьnan өzderjnjŋ çūmstarьn XVIII siez qaulьlarьna səikes çedel qaita qūrudь çana partialьq-saiasi çūmьs pen caruacьlьq mjndetterdj ceber

ūctastьra вjludj, əkjmcjljk jsteuge, kolxozdьn carиacьlьq вascьlьqьna kijgjp ketuge çol вermeudj talap etedj.

24. Qazaqьstan K(в)P Ortalьq Komitetjnjn Plenumь partia çana komsomol ūiьmdarьnьn nazarьn mьnaqan audaradь: «Kolxozdardьn qoqamdьq çerlerjn ylesjp əketuden qorqau caralarь turalь» BK(в)P Ortalьq Komitetj men SSR Soiuzь Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsь sotsialistjk aul caruacьlьqьn būdan вylaida ərlete вerudjn вolceviktjk programmasь вolьp tabьladь, sөitjp, kolxozcьlardь kolxoz ustavьn qatan saqtau ruxьnda kyndeljktj tərвieleu negjzjnde, kyltalqanь cьqqan kulaktar qaldьqь taratьp otьratьn çeke mencjkcjl, вurçuaziacьl piqьldarqa qarsь вatьl kyresu arqьlь adamdardьn sanasьndaqь kapitalizm qaldьqьn çoiuqa вoladь, barlьq kolxozcьlardь sotsialistjk qoqamnьn sanaь qьzmetcjlerjne ainaldьruqa вoladь, osь tūrqьdan qaraqanda kolxozdardьn вastauьc partia, komsomol ūiьmdarьnьn çūmьsьndaqь kəzjrgj kezdegj вastь mjndet — вūl kөrsetjlgen qaulьnьn maqьzьn kolxozcьlarqa tysjndjru, onь tolьq orьndauqa kolxozcьlardь çūmьldьru, osь qaulьnьn tolьq, dəlme-dəl js çyzjnc-asuьna kyndeljktj вaqьlaudь qamtamasьz etu.

25. Bjrqatar kolxoz partia ūiьmdarьnda en çaqsь kolxozcьlardьn esevjnen partianьn өsuj qanaqattanqьsьz. Qazaqьstan K(в)P Ortalьq Komitetjnjn Plenumь QK(в)P oвlьstьq komitetterjn, audandьq komitetterjn çana kolxozdardьn вastauьc partia ūiьmdarьn sotsializm jsjne вerjlgen aldьnqь qatarlь kolxozcьlardь, kolxozcь əielderdj partia qatarьna alu çөnjnde çūmьstь kyceituge mjndetteidj, kolxozdarda вastauьc partia ūiьmdarь men komsomol ūiьmdarьn nьqaituqa airьqca kөnjl audarьlsьn.

26. Partia, komsomol ūiьmdarьnьn, sovet, çer mekemelerjnjn, sonьmen qatar MTS direktorlarьnьn saiasi-çūmьstь вasqaratьn orьnвasarlarьnьn kolxozcьlar arasьnda saiasi-tərвie, mədeni-aqartu çūmьstarьn çyrgjzu çөnjnde jstegen jsjnjn nacar ekendjgj atap kөrsetjljp, olar mьna çūmьstardь jsteuge mjndettendjrjlsjn:

a) kolxozdarda mədeniet orьndarьnьn (klubtardьn, oqu yilerjnjn, qьzьl myijsterdjn) çūmьsь onqalsьn, būlar kolxozcьlarqa mədeni çana saiasi tərвie вerudjn naqьz ordalarьna ainaldьrьlatьn вolsьn.

Audandьq aqartu вөljmderj, bastauьc partia, komsomol ūiьmdarь, selsovetter klubtardьn, oqu yilerjnjn, qьzьl myijsterdjn çūmьsьna kyndeljktj basсьlьq etjp otьratьn вolsьn, oqu yij qьzmetkerlerjnjn ctatь neqūrlьm saiasi sauattь, qolьnan js keletjn qьzmetkerlerden tolьqtьrьlsьn;

в) Oqu Qalq Komissariatь, partia, komsomol, sovet organdarь вiьlqь noiaвrdjn 1 ne deijn oqu yilerjnjn, kolxoz klubtarьnьn çūmьsьn вaiqap cьqьp, olardьn çaqsь çūmьsьnьn təçribesjn вaspasөz arqьlь kөrsetuge, oqu yilerjnjn, klubtardьn, qьzьl myijsterdjn çūmьsьn çaqsь çolqa qoiqandьq ycjn silьq вelgjleuge mjndettendjrjlsjn. Audandьq, selolьq вudçetterdjn oqu yilerj men kolxoz klubtarьna, olardь qūraldandьruqa вөlgen qaraçatьnьn вərj өz ornьna tolьq çūmsaluqa tijs;

27. Kolxozcь əielder arasьnda saiasi, kөpcjljk çana tərвie çūmьstarьn kyceitudj qamtamasьz etu, kolxozcь əielderdj kolxoz çūmьsьna вelsene qatьstьru, neqūrlьm aldьnqь qatarlь kolxozcь əielderdj вascьlьq organdardaqь çūmьsqa, kolxozdaqь çauaptь ucaskelerdjn çūmьsьna (kolxoz вasqarmasь, tekseru komissiasь, вrigadir, ferma вastьqtarь, taqьsьn taqьlarь) erkjn çana вatьl çoqarьlatьp otьru partia, komosomol ūiьmdarьna, sovet, çer mekemelerj organdarьna, sonьmen qatar densaulьq saqtau çana qalq aqartu organdarьna mjndet etjlsjn.

Kolxozcь əielderdjn kolxoz çūmьsьna вelsene qatьnasuьna çaqdai çasau ycjn, kolxozdardaqь вalalar tərвieleitjn orьndardьn çūmьsь onqalatьn вolsьn, sonьmen qatar çanadan вalalar iaslilerj, вalalar alandarь men вalalar вaqcalarь ūiьmdastьrьlatьn вolsьn, вūl orьndardьn sanь kolxozcь əielderdjn вalalarьn neqūrlьm kөвjrek tartudь, en aldьmen, вūl kөmekke өte mūqtaç вolьp otьrqandardьn вalalarьn tartudь qamtamasьz eterljktei вolsьn.

28. Çer Qalq Komissariatь egjn ca-

ruacьlьqьnьn, mal caruacьlьqьnьn ąlmi-zertteu instituttarь laboratoria-yilerdjn çūmьssьna praktikalьq kөmek kөrsetetjn bolsьn, olardь kolxozcьlardьn arasьnda agrotexnikalьq propaganda çyrgjzudjn naqьz ortalьqtarьna ainaldьratьn bolsьn, egjn cьqьmdьlьqьn arttьru, mal caruacьlьqьnьn produktьlьqьn molaitu çolьndaqь kyreste olardьn tәçribesjn paidalana otьratьn bolsьn. 20 kyn merzjmnjn jcjnde laboratoria-yilerdjn egjn caruacьlьqь, mal caruacьlьqь çөnjndegj çūmьssьnьn tematikasь çasalьp, çergjljktj orьndarqa taratьlsьn.

29. MTS direktorlarьnьn saiasi çūmьstь basqaratьn orьnbasarlarьnьn, MTS direktorlarьnьn esep çūmьssьn basqaratьn orьnbasarlarьnьn çūmьssьn çana kolxozdarqa kөmegjn myldem qanaqattanqьssьz dep tanьp, Plenum QK(в)P oblьstьq komitetterj men audandьq komitetterjn būl ucaskelerdj qolьnan js keletjn, ssnalqan kadrlarmen nьqaituqa, olardьn çūmьssьna js çyzjnde kөmek kөrsetjp otьruqa mjndetteidj.

* * *

Partia, komsomol ūiьmdarь, sovet, çer mekemelerj, «Kolxozdardьn qoqamdьq çerlerjn ylesjp әketuden qorqau caralarь turalь» BK(в)P Ortalьq Komitetj men SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьssьn tolьq çyzege asьruqa, aul caruacьlьq arteljnjn ustavь būzьluьn tez çoiuqa, osьnьn negjzjnde kolxozdardьn qoqamdьq mencjgjnjn būdan ьlai da өrkendep, ūiьmdastьru-caruacьlьq çaqьnan nьqaiuьn qamtamasьz etuge barlьq kolxozcьlar men kolxozcь әielderdj bolcevikce çūmьldьra aladь dep Qazaqьstan K(в)P Ortalьq Komitetjnjn Plenumь qattь senedj.

Qazaq SSR Жоғарғы Sovetjnjn ekjncj sessiasы

Qazaq SSR жоғарғы Кеңестер Sovetjnjn Ekjncj Sessiasы taiauda qana bolып өttj. Qalqtың qalaulы adamdarы — deputattar memlekettjk maңызы zor jrj məselelerdj talqылap ectj. Olardың sөilegen sөzderjnen sovet qalqының ыntымaqtылық ruxы, patriotizmdjk kycj aiqын kөrjnjp tұrdы. Olar eljmjzdjң industriasы men aul caruacылықын өrge bastыra beru çөnjndegj, eңbekcjlerdjң әl-auqat kyijn, mədenietjn barqan saiын oңdai beru çөnjndegj tjlekterdj beinelep aitып berdj.

* * *

Bjzdjң eljmjzdjң damu tarixындaqы çaңa dәujr — sotsialistjk qoqam qұrudы aiaqtau çana sotsializmnen komirunizmge bjrte-bjrte өtu dәujrj aldымызqa çaңadan zor mjndetter qoidы. Bұl mjndetter BK(b)P XVIII siezjnjң rezolutsialarында, Stalin çoldastың BK(b)P XVIII siezjnde çasaqan baiandamasында aiqын kөrsetjlgen: **Negjzgj ekonomikalық mjndet** — eң taiaudaqы 10—15 çылдың jcjnde aldыңqы qatardaqы kapitalistjk elderdj ekonomika çaqынan, basqaca aitqanda, өndjrjs kәsjbj өnjmjнjң çanbasына keletjn mөlcerj çaqынan basып ozu. **Negjzgj saiasi mjndet** — eңbekcjlerge kommunistjk tәrbie beru, eңbek distsiplinasына, sotsialistjk mencjkke, sovettjk memleketke kommunistjk kөzqaras tuqызып, оның eңbekcjlerdjң sanasына sjңdjre beru, adamdardың — kommunizm құrucылардың sanasынan kapitalizmnjң qaldықtарын tүp tamырымen çұlып tastau.

Eljmjzdjң aldында tұrqan negjzgj ekonomikalық mjndettj qысqa merzjmde orындap cықu ycjn eңbekcjlerge kommunistjk tәrbie beru çұmысын oidaqыdai çolqa qoiumыz kerek, qolda bar kyctj, mymkjncjljktj, qaraçattы, qұraldы sarqa paidalana bjlujmjz kerek.

Kyctj qұraldың bjrj — budçet. Memlekettjk budçet — eljmjzdjң өndjrjs kәsjbjn, aul caruacылықын, otan qorqau kycjn, oqu-aqartu, qылым, mədeniet, iskusstvo jsterjn suretteitjn aina, ol bjzdjң ücanteңjz tabыstarымызды sifr tjljmen çырlaidы. Memlekettjk budçet — memlekettjң ekonomikalық qualыn nықaitu, eңbekcjlerdjң әl-auqat kyijn oңdau, kommunizmdj qұru çөnjndegj partia saiasatының çarqын beinesj. Ol bjzdjң aldaqы mjndetterjmjzdj orындauqa kyc beretjn qұral.

Qazaq SSR Жоғарғы Кеңестер sessiasы бұdçettjң osындai maңыздылықын eske ala otырып, respublikamыздың 1939 çылқы memlekettjk budçetjn talqыqa salып bekjttj. Bұl budçet sotsialistjk Qazaqстannың industriasын, aul caruacылықын, eңbekcjlerdjң әlauqatын, mədenietjn gyldengen ystjne gyldendjru budçetj, Stalindjk Үcjncj Bесçылдықтың ekjncj çылында respublikamыздың aldына qoiылып otырqan zor mjndetterdj orындap cықudың budçetj boladы.

Qazaq SSR ның 1939 çылқы memlekettjk budçetj doxod çaqынan 1.525.773,2 мың som bolып bekjtjlgen. Өtken çылқы budçettjң doxodынan 253.420 мың som (17 protsent) artық. Memlekettjk doxodтың мұncalық

ѕolыѕ — patcalьq Reseidjң pomeccikter, kapitalister, ваilar, moldalar вilegen, вūгьnqь ezjlgen, artta qalqan koloniasьnan Qazaqьstannьң aldьңqь qatarlь sotsialistjk respublikaqa ainalqandьqьnьң nətiçesj. Būl memlekettjk doxod Qazaqьstannьң qalq caruacьlьqьmen tьqьz вailanьstь. Onьң mьzqьmas ekonomikalьq вazasь вar. Qazaqьstan вūl tавьsqa Lenin — Stalin partiasьnьң, onьң Stalin çoldas вastaqan Ortalьq Komitetjnjң naqtь вascьlьqь arqasьnda çettj.

Qazaqьstannьң 39-çьlqь memlekettjk вudçet doxodьnьң cьqatьn kөzj sotsialistjk caruacьlьq вolьp tавьladь: ɔвorot salьqь-1053565,0 mьң som, paidadan alьnatьn alьm — 90220,0 mьң som, kəsjp orьndarь men ūiьmdarьnan alьnatьn doxod salьqь çana вasqa salьqtar — 56150,0 mьң som, memlekettjk zaiomdar — 66600,0 mьң som, qalqtan alьnatьn salьqtar men alьmdar — 106 307,0 mьң som, taqьsьn taqьlar.

Kapitalistjk elderdjң вudçetj men вjzdjң eldjң вudçetjnjң arasьnda aspan men çerdei aiьrma вar. Bykjl sovet memleketjnjң вudçetj siaqtь, Qazaq respuвlikasьnьң da memlekettjk вudçetj eңвekcj qalqtьң myddesjne sai keledj, eңвekcj qalqtьң maqsatьn kөzdeidj. Eңвekcjlerdjң əl — auqat dəreçesj, çūmьscьlar men qьzmetcjlerdjң çalaqь mөlcerj, kolxozcьlardьң doxodtarь meiljnce өsjp otьrqanьna qaramastan, respuвlikamьzdьң вudçetjnde qalqtan tysetjn salьqtar men alьmdardьң yles salmaqь myldem az (6,2 protsent). Bjzde doxodtьң statialarь qalqtan tysetjn salьqtar men alьmdarqa emes, өndjrjs kəsjвjnjң yzdjksjz өrleujne, kyn saiьn kөp cьqarьlьp otьrьlqan tovarlardьң taratьluьna, soiialistjk caruacьlьqtьң sapalь өrkendeujne syienedj.

Būl — caruacьlьqtьң sotsialistjk sistemasь kapitalistjk sistemadan anaqūrlьm вasьm sistema degen səz. Өitkenj, kapitalistjk elderdjң вudçettjk doxodtarьnьң negjzj eңвekcjlerden alьnatьn salьqtar men alьmdar вoladь. Kapitalistjk ederdjң вudçetterj eңвekcj qaiqtьң maqsatьn emes, aramtamaqtardьң maqsatьn kөzdeidj. Facistjk elderdjң вudçetterj olardьң çaulap alu saiasatьna вaqьndьrьlqan. Aramtamaqtardьң myddesj ycjn, imperialistjk soqьstьң qamь ycjn olarda eңвekcjlerdj aiausьz qanau, tonau вarqan saiьn kyceie вeredj. Mūnьң өzj eңвekcjlerdjң kapitalizmge өcpendjljgjn arttьra вeredj, revolutsia çolьna tysjredj, kapitalizmnjң kөrj qazьla вeredj.

Sotsializm elj өrleu çolьmen jlgerj qarai dami вeredj. Kapitalizm elj, onьң kerjsjnce, damьmaidь, kerj qarai — өcetjn, өletjn, kөmjletjn çaqqa qarai qūldilai вeredj.

Respuвlikamьzdьң memlekettjk вudçetjnjң rasxod çaqь — 1.525.773,2 mьң som вolьp вekjtjlgen. Būl rasxodtar Qazaqьstannьң qalq caruacьlьqьnьң вūdan вьlai da өrkendeujn çamtamsьz etedj. Qalq caruacьlьqьna 400 million somdai qarçь çūmsap, вjz 1939 çьlь çaңadan tolьp çatqan вailьqtardь paidaqa asьratьn вolamьz.

Qalq caruacьlьqьna çūmsalatьn qarçьdan 229.068.300 som aul caruacьlьqьna вerjledj. Aul caruacьlьqьna çūmsalatьn вūl qarçь Qazaqьstandь cьqьstaqь quattь mal caruacьlьqьnьң вazasьna ainaldьru çөnjndegj mjndettj, çьl saiьn 8 milliard pūt astьq өndjru çөnjndegj mjndettj oidaqьdai orьndap cьquqa kөmektesedj — aul caruacьlьq çūmьstarьn macinalandьra вeruge, aul caruacьlьq produksialarьn arttьra вeruge, azьq-çem, cөp вazasьn keңeite вeruge mymkjndjk вeredj.

BK(в)P nьң XVIII siezj өzjnjң qaulьsьnda «endjgj mjndet — sovet qalqьnьң өsjp otьrqan tjlegine sai keletjndei, kapitalizmnjң eң вai elderjnjң qolь çetpeitjndei çana sotsializm kycterjnjң çaңa sotsialistjk mədeniettjң cьn gyldene вastaqanьn вjldjretjndei etjp eңвekcjlerdjң əl-auqat kyijn ornatьp, mədenietjn arttьruda вolьp otьr» dep çazdь.

Osьqan səikes, Qazaq SSR nьң 1939 çьlqь memlekettjk вudçetjnen əleumettjk — mədeni caralarqa çūmsalatьn rasxodtar — 942, 164,3 mьң som вolьp вelgjlengen. Būl — вudçettjң 63 protsentj. Өtken çьldьң rasxodьnan 159.066,5 mьң som (20,3 protsent kөp. Qazaqьstanda əleumettjk — mədeni caralarqa çūmsalatьn вūl qarçьlar — вol-

ceviktjk partianьn, soyet ykmetjnjn eŋbekcjlerjnjn tūrmьsьn oŋdap, mədenietjn kətere berudj kəzdep otьrqan Stalindjk saiasatьnьn aiqьn beinesj. Bjzdjn eljmjzde adamqa airьqca kəŋjl bəljnjp, qamqorlьq çasalatьnьn osьdan da anьq kəruge bolady.

Partiamьzdьn XVIII siezj ycjncj besçьldьqtьn aiaqьnda qalada çappai orta bjljmdj bolu, selendjk çerlerde 7 çьldьq bjljmdj bolu kerek degen ūlь mjndet sьzьp berdj. Budçettjn əleumettjk — mədeni caralarqa bəljp otьrqan qarçьsь sol mjndettj js çyzjne asьruqa qolailь çaqdailar çasap beredi. Bibl aqartu jsjne 647.928,9 mьn som cūmsaladь. Bьltьrqь çьlqa qaraqanda 17,6 protsent artqandьqьn keremjz. Ətken çьlь çaŋadan 100 camalь mektep salьnqan bolsa, bibl 114 mektep salьnadь. 1939 çьlqь ianvardьn 1 de Qazaqьstannьn mektepterjnde — 1.018.454 oqucь boldь, 1940 çьldьn 1-ianvarьnda oqьcular sanь — 1.182.737 boladь. Bjr çьldьn jcjnde oqucьlardьn sanь 16,1 protsent artatьn boladь.

Lenin — Stalin partiasь sovet ykmetj balalardьn qamьn oilaudь ərqacan da yiretjp keledj. Būl qamqorlьqtьn aiqьn misalь Qazaqьstannьn osь 1939 çьlqь memlekettjk budçetjnen kəruge boladь: Balalar baqcalarьna çūmsalatьn rasxodtar — 14.478,5 mьn som. Būl rasxod ətken çьlqь rasxodtan ekj ese artьq. Balalar iaslilerjne de çūmsalatьn qarçьlar artqan. Bibl balalar iaslilerjnde 14.773 bala tərbielenetjn boladь.

1939 çьlь budçet boiьnca densaulьq saqtau çūmьsьna 250.941.8 mьn som belgjlengen. (Ətken çьlqьmen salьstьrqanda 30 protsenttei əsken). Būl qarçьlarqa çaŋadan emdeu yilerj, əielder bosanatьn yiler, sanatorialar, demalьs yilerj acьlatьn boladь, meditsina qьzmetkerlerjnjn çalaqьlarь kəbeietjn boladь.

Qazaq SSR nьn Ulь Sovetj bekjtken 1939 çьlqь memlekettjk budçet eŋbek etuge ьntalь bolьp, onьn ənjmdjljgjn arttьrudь, produksianьn əz baqasьn arzandata berudj talap etedj, ycjncj besçьldьqtьn ekjncj çьlьnьn planьn tolьq orьndap cьquqa batьl kjrjsudj talap etedj, caruacьlьq eseptj qoldanudь talap etedj, ynem tərtjbjn finans distsiplinasьn saqtaudь talap etedj, əzjnjn çeke basьnьn myddesjn qoqamnьn, memlekettjn myddesjne qaicь qoiatьndarqa qarsь, memleket qaltasьna qol sūqucьlarqa qarsь raqьmsьz kyres çyrgjzudj talap etedj.

BK(b)P nьn XVIII siezjnde Molotov çoldas bьlai dedj: «Bjz mьnaqan qoi çetkjzuge tijspjz, bjzdjn barlьq qьzmetcjlerjmjz — kjcjsj de, ylkenj de memleket pen qalq aldьnda əzderjnjn çauaptь ekendjgjn ərdaiьm esjnde saqtauь kerek, qalq dəuletjn saqtauqa mjndettj ekendjgjn, oqan ūqьptь qarauqa tijs ekendjgjn, rasxod jsjnde ynemdj boluь tijs ekendjgjn çana qalqtьn qaraçatьn js çyzjnde ynemdep ūstauь kerek ekendjgjn ərdaiьm este saqtauь tijs!».

Finansa organdarь, finansa qьzmetcjlerj Molotov çoldastьn būl səzjn ecuaqьtta ūmьtpauqa tijs. Oborot salьqьn, paidadan alьnatьn alьmdь, doxod tysetjn ərbjr orьndь qatan baqьlauqa alu kerek, tūraqsьzdarqa, qalta qūmarlarqa, əndjrjstj jrjtucjlerge, çalqaularqa qarsь kyres maidanьn acu kerek. Mjne, sonda qana budçetjmjzdjn doxod çaqь orьndalatьn boladь.

Ərbjr som, ərbjr tiьn əzjnjn ornьna çūmsaluqa tijs, memleket qarçьlarьnьn rasxod etjlujn ynemj baqьlap otьru kerek, finansalьq, budçettjk distsiplinanь būlçьtpai çyzege asьrьp otьru kerek, finansa organdarьn ьntasьz qьzmetcjlerden, opportunisterden tazalap, batьl, ьntalь bolceviktermen nьqaitu kerek, olardьn mamandьqьn arttьrьp, kezjnde çoqarьlatьp otьru kerek. Mjne, sonda qana budçetjmjzdjn rasxod beljmj ycjncj besçьldьqtьn ekjncj çьlь planьnьn orьndaluьn qamtamsьz etetjn boladь.

* * *

Sessiada Qazaq SSR nьn çoqarqь sotь sailandь. Sottьn myceljk sostavьna 25 adam, qalq zasedateldjgjne 43 adam ettj. Sovet sotь — ədjl sot. Qazaq SSR nьn çoqarqь sotь çūmьscьlarmen eŋbekcj carualardьn sotsialistjk memleketjn nьqaitu ycjn, sovet zandarьn qorqau ycjn, eŋbekcjlerdj kommunizm ruxьnda tərbieleu ycjn, qo-

qamdьq mencjktj ūrьlardan, qulardan, aram niettjlerden saqtau ycjn qьzmet etedj.

Sessia Qazaq SSR eŋbekcjler deputattarьnьŋ oblьstьq sovetterjnjŋ çanьnan Qazaq SSR Zaŋ Qalq Komissariatьnьŋ basqarmalarьn qūru turalь zaŋ qabьldadь; Qazaq SSR Tamaq ondjrjs kəsjbj Qalq Komissariatьnьŋ Balьq ondjrjs kəsjbj. Et çana syt ondjrjs kəsjbj, Tamaq ondjrjs kəsjbj Qalq Komissariattarьna bəljngenj seveptj, Qazaq SSR nda Avtomobil transportьnьŋ Qalq komissariatь qūrьluь seveptj, Qazaq SSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ çanьndaqь çoqarqь çol basqarmasьnьŋ bastьqь çana Qūrьlьs materialdarь ondjrjs kəsjbjnjŋ çoqarqь basqarmasьnьŋ bastьqь Qazaq SSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ sostavьna engjzjluge tijstjljgj seveptj Qazaq SSR Konstitutsiasьnьŋ 45, 52, 53 statialarьna ozgerjster engjzdj; eŋbekcjler deputattarьnьŋ oblьstьq sovetterjnjŋ çanьnda Zaŋ Qalq komissariatь Basqarmalarьnьŋ qūrьluьna çana daiьndau komiletjnjŋ daiьndau Qalq Komissariatь bolьp ozgerujne bailanьstь konstitutsianьŋ 70 statiasьna ozgerjs engjzdj; okrjkterdjŋ çoiьluьna baianьstь konstitutsianьŋ 72 statiasьn myldem cьqarьp tastadь çana 54, 55, 56, 58, 60, 62, 64, 78, 82, 83, 87, 94, 112, 119 statialarьn tolьqtьrьp, qaitadan çazdь.

Sessia Qazaq SSR Ūlь Sovetj prezidiumьnьŋ sostavьn tolьqtьrdь çana prezidiumnьŋ bjrjncj ekjncj sessia aralьqьnda qabьldaqan ukazdarьn bekjttj.

* * *

Sessiada, sonьmen qatar, BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ «kolxozdardьŋ qoqamdьq çerlerjn ylesjp əketuden qorqau caralarь turalь» qaulьsь çaiьnda Qazaq ykmetj — Qazaqьstan Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ predsedatelj baiandama çasadь.

Aul caruacьlьq arteljnjŋ Stalindjk ustavьnda: kolxoz çolь — sotsializm çolь, būl çol — eŋbekcj carualar ycjn bjrden-bjr dūrьs çol dep kərsetjlgen çana kolxozdardьŋ qoqamdьq çerj artelj tolьq telge məŋgj paidalanuqa berjledj, onь satuqa da, arendaqa beruge de bolmaidь, — dep acьq aitьlqan. Caruadardьŋ qalьŋ būqarasь būl çoldь taŋdap aldь. Olar adal eŋbek ettj, kolxoz mencjgjn ūqьptь saqtadь. Lenin — Stalin partiasь kolxoz carualarьn sotsialistjk çolmen tərbielei berdj.

Bjraq, kolxozdarda adamdardьŋ bəri sotsialistjk ruxta tərbielenjp çetken çoq. Kolxozdarda kolxozdьq qūrьlьstь, kolxozdьq tərtjptj ozjnjŋ çeke mencjktjk myddelerjne paidalanuqa tьrьsatьn adamdar əlj az emes. Olar tyk çūmьs jstemeidj kolxoz mycesj degen ataqqa ie bolьp, kolxozqa berjlgen çeŋjldjkterden paidalanadь, adal kolxozcьlardьŋ esebjnen kynelted j. Olar memleketten de, kolxozdan da ozderjne, qalaida yzjp-çūlqьp kəp aludь oilaidь. Osьndai tendentsia kəp çerde kolxozdardьŋ qoqamdьq çerlerjn yleske salьp çjberuge deijn alьp bardь. Aul caruacьlьq artelj ustavьnьŋ kolxozcьlardьŋ yi jrgeljk çerj çonjndegj punktь būrmalandь. Kəp çerde yi jrgeljk çerdjŋ kəlemj artьp, kolxozcьlardьŋ negjzgj caruacьlьqьna — kolxoz caruacьlьqьna zian tigizdj.

Būl çonjnde tolьp çatqan misaldar bar: «Bjrjncj mai» kolxozьnьŋ (Qaraqandь oblьsь, Eŋbekcjlder audanь) 19 mycesj yi jrgeljk çerlerjnjŋ kəlemjn 2 gektarqa deijn çetkjzgen «Krasnaia niva» kolxozьnda (Ontystjk Qazaqьstan oblьsь, Arьs audanь) kolxozcьlarqa yi jrgeljk çer ustavta kərsetjlgen 0,5 gektar kəlemjnde emes, 0,93 gektar kəlemjnde berjlgen. Cjmkent selendjk audanьnda Telman atьndaqь kolxozdьŋ mycesj Camurat Parmanovtьŋ 2,44 gektar baqcalьq çerj, 0, 33 gektar yi jrgeljk çerj, 2 sibrь, 1 çьlqьsь, 1 esegj bar. Ol kolxozda çūmьs jstemeidj, baqcasьnan, yi jrgeljk çerjnen ondjrgen produksialarьn bazarqa satumen kynjn otkjzedj. Degenmen ol «kolxocь» degen ataqpen memlekettjk alьm-salьqtan qūtьlьp keledj. Osь kolxozdьŋ predsedatelj ustavtь būzьp, 30 yi çeke caruaqa paidalanuqa kolxozdьŋ çerjnen çer bergen.

BK(b)P Ortalьq Komitetj men SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjŋ qaulьsь

qalta qūmarlarqa, kolxoz өndjrjsjn вyldjrucjlerge kolxozqa qarsь çeke mencjkcjldjk tendentsialarqa, aul caruacьlьq arteljnjn Stalindjk ustavьn вūzucьlarqa qirata soqqь вeredj. Kolxozdardьn qoqamdьq çerjne eckjmnjn qol sūquqa pravasь çoq. «Kolxozcь carualardьn çeke paidasьna kolxozdьn qoqamdьq çerlerjnen çer kesjp alu çөnjndegj ərekettjn qandaiь вolsa da, sol siaqtь, yi jrgesjndegj ucaskelerdj aul caruacьlьq arteljnjn ustavьnda kөrsetjlgen mөlcerden kөвeitudjn qandaiь вolsa da, — qьlmьstь js dep sanaladь, al qьlmьstьlar sotqa tartьluqa çatadь». (BK(в)P Ortalьq Komitetj men SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjn qaulьsьnan). Qalqtьn qalaulьlarь BK(в)P Ortalьq Komitetj men SSSR Qalq Komissarlarь Sovetjnjn вūl tarixi qaulьsьn ylken вelsendjljkpen tьndap, onь orьndau çolьnda cьn ьntamen çūmьs jsteuge daiьn ekendjkterjn вjldjrdj.

***

Qazaq SSR Ūlь Sovetjnjn ekjncj sessiasь respвlikamьz ycjn maңьzь zor məselelerdj. cectj, eңвekcjlerdjn myddesjne, sotsialistjk caruacьlьqtьn myddesjne sai keletjn zaңdar qaвьldadь. Sondьqtan da sessiaпьn jsjne вykjl Qazaqьstan çūrtcьlьqь kөnjl вөljp otьrdь çana sessia qaвьldanqan zaңdardь oqьp, maqūldap otьrdь. Sessianьn qaulьlarь çūmьscьlar men carualar çūrtcьlьqьnьn eңвekke ьntaьlьqьn вūrьnqьdan arь arttьra tystj. Olar eңвektjn өnjmdjljgjn arttьru çөnjnde, өndjrjstjk plandardь merzjmjnen вūrьn orьndap cьqu çөnjnde çaңa mjndetter alьp, Lenin — Stalin partiasьna cьn вerjlgendjkterjn taqь da kөrsetjp otьr.

SSSR Ūlь Sovetj siaqtь, Qazaq SSR Ūlь Sovetjnjn de qalq вūqarasьnьn myddesjn qorqaudan вasqa ec qandai maqsatь çoq. Qazaqьstan eңвekcjlerj, sondьqtan da, Qazaq SSR Ūlь Sovetj qaвьldaqan zaңdardь qorqap, js çyzjne asьrьp otьrudь өzderjnjn ardaqtь mjndetj dep sanauqa tijs.

Ленинның „Материализм және эмпириокритицизм“ деген кітабы туралы

Л. ИЛЬИЧЕВ.

Мұнан отыз үш жыл бұрын, 1908 жылы сентябрде, В. И. Ленин өзінің «Материализм және эмпириокритицизм» деген кітабын аяқтады. 1909 жылы бұл кітап жарыққа шықты. Бұл кітапты жазу үшін В. И. Ленин философия мен жаратылыс тану төңірегінде орыс тілі мен сегіз елдердің тілінде: неміс, ағылшын, француз тілінде жазылған екі жүзден астам кітап оқып шықты. Ленин шынында да адам айтқысыз зор күмыстың атқарды.

Ленинның «Материализм және эмпириокритицизм» деген кітабы марксистік материализмнің мәңгі ұмытылмайтын шығармасы болып табылады. Ленинның осы шығармасының арқасында шығып большевиктер партиясының негізі болған диалектикалық және тарихи материализмнің дамуында тұтас бір заманды ашты. «Материализм және эмпириокритицизм» деген кітаптың бүкіл партияның дамуы үшін орасан зор маңызы бар.

Бұл кітап жаңа типті партияның теориялық қаруланып дайындады. 1924 жыл-ақ Сталин қолдас Ленинның осы еңбегіне баға бере отырып, былай деді:

«Ленинның теориясының қымбат бағалайтынын мына фактыдан да көруге болады: Энгельс дәуірінен Ленин дәуіріне дейінгі қылым табыстарының ең бастыларын материалистік философия воюнша қорытып және марксистер жеңіндегі материализмге қарсы ақымдарды барлық қақынан толық сынап сықты және зор міндетерді басқа ешкім емес, Ленин өз қолына алып, орындап шықты. Энгельс бір сөзінде: «әрбір ашылған үлы жаңалық болғанына, материализмге жаңа түрге енуі отырықша тұра келеді» деген. Бұл міндетті өз заманы үшін «Материализм және эмпириокритицизм» деген тамаша кітабында басқа ешкім емес, Ленин орындағандықы құртқа мәлім»[1].

Ленинның осы еңбегі — Марксизмдік творчестволық түрде өркендетудің тамаша үлгісі, марксистік қылымды қылми жаңа мәліметтермен, тәжірибесінің жаңа тәжірибесімен байыта отырып, оны ілгері қарай қалай бастыру керектігінің тамаша үлгісі.

1905 жылғы революцияның жеңілуі және партиялық интеллигенцияның бір белегінің марксизмнің жаулары жағына көшуі. Ағындар мен екі жүзділіктің әшкереленуі және Ленинның „Материализм және эмпириокритицизм“ деген кітабының рөлі.

Өзінің мәңгі ұмытылмайтын теориялық еңбегін Ленин ревизионистер мен ағындарға қарсы күресте жазып шықты. Пролетариат революционерге бүкіл бүкіл қайратты, өз данагының бүкіл күшін Ленин шұғыл тәжірибесінің партиясының

---

[1] Сталин, „Ленинизм мәселелері“, 13—14 беттер, 10 басылым.

teorialьq qaruьn qorqap qalu jsjne, onь baiьtu jsjne çana sөitjp bүl qarudь onansaiьn өtkjr, onansaiьn 'kyctj etu jsjne çүmsadь.

Lenin bьlai dedj: marksizm «tjrejljk çolьndaqь jlgerj basatьn ərbjr qadamdь arpalьsqan kyres ystjnde çyzege asьruqa tijs bolqan»[1] qьlьm bolьp tabьladь. Çүmьscь tavьnьn eң qьmbat qaznasь bolqan revolutsialьq teorianь oisьralu ycjn ücan teңjz acьq çana byrkengen çaular auzdarьnan kөbjgjn aqьza, alas ürьp, marksizmge-leninizmge talai ret qarsь cьqьp baqtь. Bjraq marksizmnjң kycj sol-çaularqa qarsь kyreste ol onansaiьn berjk, onansaiьn cьnьqqan, onansaiьn çandь bolьp cьqadь.

Marksistjk partianьn teorialьq negjzderj ycjn kyresu məseleleri 1905-1907 çьlqь bjrjncj orьs revolutsiasьnьn çeңjlgenjnen keijngj dəujrde kyn tərtjbjne əsjrese qattь qoiьldь. Revolutsia çeңjljs tapqannan keijn stolьipin reaksiasьnьn dəujrj bastaldь, proletariattьn saiasi çana ekonomikalьq üiьmdarьn tastalqanьn cьqarьp çyrgen politseiljk-cornosotendjk əperbaqandardьn aiuandьq ozbьrlьq çasaqan dəujrj bastaldь. Patca oxrankasь çүmьscь üiьmdarь men partia üiьmdarьna çjbergen oңbaqan iuda-provakatorlar jcten cpiondьq jstep, revolutsionerlerdj satьp otьrdь.

«1905 çьlqь revolutsianьn çeңjljs tabuь revolutsia çolbikelerjnjң arasьnda ьdьraucьlьq çana jrucjljk tudьrdь. Jrjp, eңsesj tysucjljk, əsjrese intelligentsianьn arasьnda kyceidj. Revolutsia qaubrt өrkendegen dəujrde burçuazialьq ortadan revolutsia qatarьna kelgen çolbikeler, reaksia kynderjnde partiadan ketjp qaldь. Olardьn bjr bөlegj revolutsianьn acьq çaularьnьn lagerjne cьqtь, bjr bөlegj çүmьscь tabьnьn sau qalqan legaldьq qoqamdarьna çailasьp, proletariattь revolutsialьq çoldaң taidьruqa tьrьstь, proletariattьn revolutsiacьl partiasьnьn kadrьn tysjruge tьrьstь. Çolbikeler revolutsiadan kete otьrьp, reaksiaqa yilesuge, sarizmmen sibsuqa tьrьstь».[2]

[1] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XII tom, 183 bet.

[2] BK(b)P tarixь, 96 bet.

Kontrrevolutsia ideologialьq maidanda da cabuьl çasadь. Liberaldьq intelligentsianьn jcjnen marksizmdj «sьnaucьlardьn» tүtas bjr tobь maidanqa cьqtь; bүlardьn «burçuaziaqa eң çaңa ideialьq taiaq əperuge, ruxani taiaq əperuge»[1] çərdemdeskjsj keldj. Aluan-aluan djni aqьmdar cьqьp çattь, ruxani üu — djn üuь çaiьlьp çyrdj.

Bүl çeksүrьndardьn bərj de marksizmdj «sьnadь» çana «balaqattadь», revolutsianь çamandadь, predateldjktj, renegattьqtь, aramdьq pen opasьzdьq jsteudj dərjptedj, «adamnьn çeke basьnьn saltь» degen sьltaumen çьnьs azqьndьqьn uaqьzdadь; bүlardьn sondaqь kөzdegen bjrden bjr maqsatь — bүqaranь revolutsiadan aulaqtatu.

Sarь uaiьmdьq, revolutsianьn kycterjne senbeucjljk, bet-betjmen ketucjljk pen jrucjljk 1905 çьlь bolcevikter çaqьnda bolqan partiadaqь intelligentterdjң keibjreulerjne de (Bogdanov, Bazarov, Lunacarski çana basqalar) çana mencevikterdjң kei bjreulerjne de (Iuckevic, Valentinov çana basqalar) çaiьldь. Olar sol kezde modьlь bolqan idealistjk filosofianь — maxizmdj üstadь; bүl filosofianь Lenin reaksia men popcьldьqtьn qүralь dep ьspattadь.

Reaksiacьl osь filosofiaqa berjljp, olar marksizmdj sьnauьn molaittь, bjraq syite tүrsa da өzderjn marksispjz dep sanap çyrdj.

BK(b)P Tarixьnda bьlai deljngen: «Bүl sьnnьn kədjmgj sьnnan өzgeceljgj — onьn acьq, adal çyrgjzjlmei, marksizmnjң negjzgj pozitsialarьn «qorqau» degen sьltaudь betke üstap, kymjlçjgen, ekj çyzdjljkpen çyrgjzjlgenj boldь. Bjz negjzjnde marksistermjz, bjraq, marksizmdj «çөndesek» dep edjk,onь keibjr negjzgj ereçelerden qүtqarsaq dep edjk degendj aittь olar. Cьnьnda olar marksizmge çau edj, өitkenj, sөz çyzjnde ekj çyzdjljkke salьnьp, өzderjnjң marksizmge çauьbqьn çasьrьp, өzderjn ekj çyzdjljkpen marksistermjz dep atai bergen-

[1] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XV tom, 89 bet.

men de, marksizmnjn teorialьq negjzderjn вyldjruge tьrьstь»[1].

Mündai «sьn» өte qauptь çana ziandь edj, өitkenj ol partianьn qatarlь qьzmetkerlerjn aldauqa вaqьttalqan edj. Bül sьn neqürlьm ekj çyzdj bolqansaiьn, ol partia ycjn solqürlьm qauptь boldь, вül sьn reaksianьn çalpь çorьqьmen solqürlьm tьqьz üctasьp otьrdь.

Azqьndar men revizionisterdjn marksistjk materializmdj вyldjrgjsj, çoiqьsь keldj çana onьn ornьna modьlь idealistjk filosofianь — maxizmdj (avstrianьn fizigj men filosofь Ernst Maxtьn atьmen atalqan, ol 1838—1916 çьldarь өmjr syrgen) çana naqьz popcьldьq — qüdai çasaucьlьq pen qüdai jzdeucjljktj qoimaqcь boldь. Olardьn çazqan ücan teqjz maqalalarьnda marksistjk materializmge qarama qarsь çjqjckelengen çana ədemjlengen idealizm üsьnьldь; вül idealizmdj olar marksizmge «вerjlgenвjz» degen sьldьr sөzdermen cet-pücpaqtap вyrkep otьrdь.

Marksizmge qas adamdardьn çazqan osь maqalalarьnan «Marksistjk filosofia çөnjndegj ocerkter» degen çinaq qürastьrьlьp, 1908 çьldьn basьnda basьlьp cьqtь. Lenin вül kjtaptь «Marksizmnjn filosofiasьna qarsь ocerkeler» dep atasa dürьsьraq вolar edj deidj. Bastan aiaq poptьq, ziandь, qьlьmqa qarsь osь kjtaptь oqьp cьqьp, Lenin azqьndar men ekjçyzdjlerge qarsь aiausьz soqьstь çarialadь.

1908 çьlь fevral aiьnda A. M. Gorkige çazqan qatьnda Lenin вьlai dedj: «Men вarlьq maqalalardь («Marksizmnjn filosofiasь çөnjndegj ocerkelerdegj» maqalalardь. L. I.) oqьp cьqtьm... ər maqalanь oqьqansaiьn ьza kernep aculandьm. Çoq, вül marksizm emes. Bül caradan asqandьq qoi... Osьndai nərselerdj uaqьzdap çyrgen organqa nemese kollegiaqa qatьsuqa kөngennen gөrj өzjmdj keskjletjp өltjruge daiьnmьn».[2]

Marksisterdjn aldьnda kjdjrtuge bolmaitьn mjndet — вül azqьndardь өckereleu, olarqa tijstj soqqь вeru mjndetj, olarqa qarsь yzjldj-kesjldj kyreste marksistjk partianьn teorialьq negjzderjn qorqap qalu mjndetj türqan edj.

BK(в)P tarixьnda вьlai deljngen: «Bül mjndettj orьndauqa Plexanov çana onьn өzderjn» marksizmnjn belgjlj teoretikterjmjz dep sanaitьn mencevik dostarь kjrjsedj dep esepteuge вolatьn edj. Bjraq, olar sьn-felieton tyrjnde вjr-ekj вolьmsьz maqalalar çaza salьp, onan keijn вoi tasalaudь qolailь kөrdj.

Bül mjndettj өzjnjn 1909 çьlь basьlьp cьqqan «Materializm çana empiriokritits izm» degen ataqtь kjtaвьnda Lenin orьndadь»[1].

Bül kjtaвьnda Lenin filosofialьq reaksionerler вolqan Max pen Avenariustь (1843 çьlь tuьp, 1896-çьlь qaitьs вolqan nemjs filosofь) çana olardьn cөkjrtterj — Bogdanovtь, Iuckevictj, Bazarovtь çana өzge empiriokritikterdj вьt-cьt qьlьp, tas-talqanьn cьqarьp qana qoimai, sonьmen вjrge marksizmnjn teorialьq negjzderjn qorqap qaldь, Engelsten Leninge deijngj tütas вjr tarixi dəujrdegj qьlьmda tabьlqan çanalьqtardьn kyrdeljlerjnjn çana manьzdьlarьnьn вərjn de qorьtьp вerdj.

Leninnjn revizionisterge çana azqьndarqa qarsь çyrgjzgen kyresjnjn qalqaralьq manьzь boldь. Lenin Bazarovqa çana өzgelerge qarsь çümsalqan өzjnjn 1911 çьlь çazьlqan «Bjzdegj вurmalaucьlar» degen maqalasьnda — maxisterge qarsь kyrestjn tek orьstьq qana emes, qalqaralьq manьzь вar dep вasa aitqan вolatьn. «Bül filosofialьq «zertteu» dynie çyzjnjn өzge elderjnde de kөpten вerj daiьndalьp keldj, nege desenjz, məselen, çanа fizika вjrsьpьra çanа məselelerdj qoidь, вül məselelerdj mengeruge dialektikalьq materializmnjn «əlj» keluge tijs boldь. Bül çөnjnde «вjzdjn (Potresovtьn aituьnca) filosofialьq talasьmьzdьn вelgjlj, iaqni orьstьq qana emes, qalqaralьq manьzь вar. Evropa filosofialьq oidь «çanartu» ycjn material вerdj, al artta qalqan Resei 1908-10 çьldardaqь ьlaçsьzdan tuqan tьnьc-

[1] BK(в)P Tarixь, 97 вet.

[2] *Leninnjn Gorkige çazqan qattarь*, 18 вet. Partizdat, 1936ç.

[1] BK(в)P Tarixь, 97-98 вetter.

tьq kezjnde būl materialdь zerttuge aiьrьqca «susap» kjrjstj»[1].

Eger II Internatsionaldьn, məselen, «Neue Zeit» te idealist-impiriokritikterdjn maqalalarьn ləm-mim demei bastьra otьrьp, filosofialьq marksizmge qarsь çyrgjzgen kyresjn eske alatьn bolsaq, onda marksizmnjn teoriasь çənjnde azqьndaqan adamdarqa qarsь Leninnjn çyrgjzgen kyresjnjn nendei orasan zor qalqaralьq maŋьzь bolqandьqь əbden tysjnjktj boladь.

Revolutsianьn çeŋjljs tapqan çaqdaiьnda, oppozitsialьq aqьmdardьn jrjp-cjruj çaqdaiьnda çana revizionister partianьn teorialьq negjzderjne qarsь cьqqan çaqdaida bolcevikter qana revolutsiacьl marksizmnen ainьmadь çana marksistjk teoriaqa çasalqan cabuьldardьn bərjn de bjrjn qaldьrmai tas-talqanьn cьqardь.

Azqьndardьn filosofianьn „partiadan tьs boluь“ degen tudь çamьlьp cьquь. Lenin filosofiadaqь ekj partia turalь

Leninnjn danьcpandьqpen çazьlqan «Materializm çana empiriokrititsizm» degen cьqarmasьnьn ərbjr betj bastan-aiaq terең prinsipcjldjkke, partiacьldьqqa sai, bolьp otьr çana azqantai da bolsa falcjge, revolutsiacьl marksizmnen azda bolsa taiucьlьqqa yzjldj kesjldj bjtjspestei qarsь bolьp otьr.

Өzderjn — bjz filosofiada «partiasьzbьz», marksizm lagerjne de, idealizm lagerjne de qosылmaimьz dep kərsetkjsj kelgen maxister men olardьn orьs cəkjrtterjnjn kəzəptьq aramdьqtarьn, Lenin bykjl kjtabьnda aiausьz əckereledj.

Osь «partiasьzdьqtьn» tuьn çamьla otьrьp, olar naqьz idealizm men naqьz popcьldьqtьn barьp tūrqan çaqtastarь bolьp əreket ettj dep Lenin dausьz dəleldedj.

Lenin bьlai dep çazadь: «Empiriokrititsizm so boimen... өzjn filosofiada da, qoqamdьq qьlьmda da partiasьzbьn dep kərsetuge dəmelenedj. Sotsializm de emes, liberalizm de emes. Materializm çana idealizm filosofiasьndaqь negjzdj çana bjrjmen bjrj ajtjspeitjn baqьttardь bjrjnen bjrjn aiьru emes, olardan çoqarь kөterjluge tьrьsu»[1]. Çana ol: «Çaŋa terminologialьq qūlьqtardьn tasasьnan, gelerterljk sxolastikanьn bьlqanьc qiqьmьnьn tasasьnan bjz ərqacanda negjzgj ekj çoldь, filosofialьq məselelerdj cecudegj negjzgj ekj baqьttь əigjlep otьrdьq»[2] dep kərsettj.

Filosofiadaqь bjrjne bjrj qarama qarsь baqьttьn — filosofiadaqь ekj partianьn: materializm men idealizmnjn kyresj — filosofianьn bykjl tarixьn belgjleidj dep yiretedj marksistjk materializm. Materializmnjn negjzge alatьnь mьnau: tabiqat, materia alqacqь boladь da, rux, sana, oi soŋqь boladь deidj. Al idealizm, kerjsjnce, ruxtь, sananь alqacqь dep esepteidj de, materianь, tabiqattь sananьn, ruxtьn çemjsj dep çarialaidь.

BK(b)P Tarixьnda bьlai deljngen: «Realdьq өmjr syretjn nərse tek bjzdjn sanamьz, al materialdьq dynie, bolmьs, tabiqat tek bjzdjn sanamьzda, bjzdjn tyisjgjmjzde, tysjnjgjmjzde, ūqьmьmьzda өmjr suredj deitjn idealizmge qarama-qarsь marksistjk filosofialьq materializmnjn negjzge alatьnь — materia, tabiqat, bolmьs obiektivtjk realdьq bolьp tabьladь, būl realdьq sanadan tьs çana təuelsjz өmjr syredj, materia tyisjkterdjn, tysjnjkterdjn, sananьn kөzj bolqandьqtan ol — alqacqь nərse boladь, al sana materianьn suretj, bolmьstьn suretj bolqandьqtan ol — soŋqь, tuьndь boladь, oilau degenjmjz өzjnjn damuьnda çetjludjn çoqarqь saiьsьna çetken materianьn produktьsь, atap aitqanda, midьn produktьsь, al mi-oilau mycesj, sondьqtan өreskel qata çasaimьn demesen oilaudь materiadan bөluge bolmaidь»[3].

Filosofiadaqь osь baqьttardan sьtьlьp cьqqьsь kelgen adam ьmьracьldьq kəzzəptьqqa, bolьmsьz botqaqa, ərj-

---

[1] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XV tom, 89 bet.

[1] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XIII tom, 260 — 261 bet.

[2] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XI tom, 274 bet.

[3] BK(b)P Tarixь, 6t- 7 bet.

serjljk etetjn çeksūrьn partiaqa, iaqni eklektizmge ьlaçsьz вагьр sьrqanap tysedj Ditsgennjn sөzjn qaitalap, Lenin: «Barlьq partialardьn jcjndegj eң çeksūrьn partia — әrj-sәrjljk etetjn partia вolьp tавьladь» dedj.

Maxisterdjn materializmge de, idealizmge de ūqsamaitьn ycjncj вjrdeңenj oilap сьqaruqa tьrьsuь, сьnьnda өzderjnjn suвiektivtjk-idealistjk kөzqarastarьn qalaida вolsa вyrkeuge talpьnuь вolьp tавьladь.

Orьs maxisterj men batьs evropa maxisterjnjn filosofia çөnjndegj «eң çaңa tавьstarь» сьndьqьnda materializmnjn eң qas dūspanь — aqьlcьn episkopь Berklidjn (1684 — 1753) asa reaksiacьl filosofiasьnьn әuenj — nemese dәl derljk kopiasь (kөcjrmesj) qana вolьp сьqtь dep, Lenin olardьn aiьвьn вetjne вasьp, moiьnьna salьp вerdj.

«Dynie — menjn вolçauьm» — subiektjnjn вolçauь, al сьndьqьnda ol өmjr syrmeidj, materia turalь qьlьm — «qūdaidan вezgenderdjn ailaamalь» dep aitqan subiektivtjk idealist Berklidjn poptьq pasьq-sөzderj men qьlьmqa qarsь вьlcьlьn — materializmge qarsь osь dәlelderdjn вәrjn maxister qūlcьlьq etjp jljp aldь da, dialektikalьq materializmge qaramaqarsь qoimaqcь boldь. «Eң çaңa» maxister materialisterge qarsь episkop Berklide вolmaqan вjr de вjr dәlel keltjrgen çoq»[1] deidj Lenin.

Maxistjk osь filosofianьn qьlьmqa qarsь sipatь tjptj onьn «empiriokritit-sizm» dep ataluьnan da kөrjnedj. Ol filosofia qьlьm men filosofianьn talai çьldar boiь өrkendeuj nәtiçesjnde paida bolqan tyrlj qьlьmi ūqьmdardь, mәselen, «materia», «seвeptjljk», «qacettjk» çana osь siaqtь ūqьmdardь sьrtqa tebuge tьrьstь, вūl ūqьmdardь adamdar tәçribege «çoqtan өzgenj oidan сьqarьp qosa saladь»-mьs degen siaqtь вjrdene etjp çarialadь. Өzderjnjn osь siaqtь вyldjrgjc çūmьsьn empiriokritikter «tәçribenj tazartu» nemese «tәçribenj sьnau» dep atadь. «Empiriokritit-sizm» degen attьn өzj de osьdan keljp сьqadь.

[1] V. I. Lenin, Сьq rnalarь, XIII tom, 30 вet.

Revizionisterdjn subiektivtjk idealizm pozitsialarьna kecuj. Leninnjn barlьq azqьndarqa soqqь beruj çana marksistjk partianьn teorialьq negjzderjn qorqauь

Filosofianьn barlьq asa maңьzdь mәselelerj çөnjnde maxister subiektivtjk-idealistjk çoldь çyrgjzjp otьrdь. Olar tek sөzderdj, terminderdj өzgertjp otьrdь, «sezu» degen sөzdjn ornьna «element» degen sөzdj qoldandь, t. t. çana terminder arqьlь mәselenj catastьruqa, filosofianьn negjzgj mәselesjn cecu jsjnde jlgerj qarai әlde qandai çaңa qadam basqandьqьn өtjrjkten өtjrjk kөrsetuge tьrьstь.

Empiriokritikterdjn tolьp çatqan qulьqtarьn әckerelei otьrьp, olardьn reaksiacьl filosofiasьnьn poptьq, qьlьmqa qarsь mәnjsjn әckerelei otьrьp, Lenin olarqa tjkelei mьnadai sūraulardь ystjystjne qoiqan edj: tabiqat adam çaratьlqanqa deijn boldь ma? Adam mij arqьlь oilai ma?

Osь sūraudьn ekeujne de materializm, çaratьlьs tanuqa syiene otьrьp, qostap çauap beredj. Lenin вьlai dedj: «Adam da, çan-çanuarlardьn qandaiь bolsa da bolmaqan kezde, tjptj boluь mумkjn emes kezde de çer boldь — dedj çaratьlьs tanu qьlьmь. Organikalьq materia — soңqь qūвьlьs, ūzaq damudьn çemjsj... Materia degenjmjz alqacqь nәrse,— oi, sana, tyisjk — өte çoqarь damudьn produktьsь. Bjludjn materialistjk teoriasь mjne osьndai, çaratьlьs tanu osь teoriaqa stixialьq tyrde svienedj»[1].

Al Max, Avenarius degen empiriokritikter, al olardan keijn olardьn cәkjrtterj «dynie menjn tyisigjm» degen өzderjnjn negjzgj idealistjk posьlkasьna syiene otьrьp, asьlьna kelgende, terjs çauap вergen. Tabiqat adamnan вūrьn boldьma degen mәselege kelgende maxister tyrlj-tyrlj çaңa sөzsьmaqtardь oilap сьqaru arqьlь өzderjnjn pjkirlerjnjn soraqьlьqьn qalai da вolsa çūmsartuqa tьrьsqan вolsa, ekjn-

[1] V. I. Lenin, Сьqarmalarь, XIII tom, 61 вet.

cj məsele çənjnde olar: oi men sana adam mijnjŋ produktьsь deitjn materializmge çana çaratьlьs tanuqa qarsь kyresemjz dep turadan-tura, yzjldjkesjldj aittь. Lenin aitqandai Avenariusca «mi oilaudьŋ organь emes, oilau midjŋ funksiasь emes»[1] idealister osьndai soraqь mьiçьŋdardь aitıqa deijn barqan.

Ekj çyzdjljk etjp өzderjn marksizm «çaqьndaqьlarmьz» dep atap çyrgen Bogdanov, Bazarov çana өzge azqьndar mjne osьndai idealistjk bos mьlçьŋdь uaqьzdadь.

Dialektikalьq çana tarixi materializmnjŋ barlьq məselelerj çənjnde Lenin imperiokritikterdjŋ idealizmj men popcьldьqьn yzdjksjz әckerelei otьrьp, marksistjk partianьŋ teorialьq negjzderjn qorqap, jlgerj damьttь.

Məselen, marksistjk materializmnjŋ obiektivtj cьndьq turalь qьlьmьn alaiьq. Obiektivtj aqiqat degenjmjz ne?

«Çaratьlьs tanudьŋ — çer adam balasьnan būrьn çaraldь deuj obiektivtj aqiqat bolьp tabьladь»[2] deidj Lenin.

Bogdanov osь ereçege qarsь cьqtь; ol subiektivtj idealizmnjŋ pozitsialarьna sьrqanap tystj. Ol «aqiqat degenjmjz ideologialьq forma, adam təçribesjnjŋ ūiьmdastьrucь formasь» degen. Alqac qaraqanda orьndь sьqьldь osь anьqtamada obiektivtj aqiqattь idealisterce moiьndamaucьlьq bar.

Cьnьnda da, aqiqat tek ideologialьq forma qana bolsa, demek, onda adamqa bailanьstь emes aqiqattьŋ boluь mymkjn emes, obiektivtj aqiqattьŋ boluь mymkjn emes bolar edj. Olai bolsa, «çerdjŋ qandai da bolsa adam təçribesjz-aq өmjr syrgendjgj turalь sөz de aqiqat bolmai cьqadь»[3]. Obiektivtj aqiqattь idealisterce moiьndamaucьlьq turadan-tura poptьq bos mьlçьŋdь moiьndauqa aparьp soqadь.

Maxister, sonьŋ jcjnde orьs maxisterj: Bogdanov, Bazarov çana basqalar,— obiektivtj dynienj çana onьŋ zaŋdarьn bjlu mymkjn ekendjgjn moiьndamadь, adam balasь bjljmjnjŋ dūrьstьqьna cek keltjrdj, obiektivtj cьndьqtь moiьndamadь. Osьqan qarama-qarsь «marksistjk filosofialьq materializmnjŋ negjzge alatьnь — dynie çana onьŋ zaŋdьlьqь tolьq bjlerljk nərse, tabiqattьŋ zaŋdarь turalь bjzdjŋ bjljmjmjz təçribemen, praktikamen rastalqan obiektivtjk aqiqattьq maŋьzь bar dūrьs bjljm, dyniede bjljp bolmaitьn zattar çoq, al əljdc bolsa bjljnjp bolmaqan, bjraq qьlьm men praktikanьŋ kycj arqьlь acьlatьn çana bjljnetjn zattar qana bar»[1].

Lenin sonьmen qatar maxisterdjŋ materia turalь məsele çənjndegj idealistjk kөzqarastarьn da әckereleidj. Maxtьŋ tysjnujnce «bjzdjŋ materia dep atap çyrgenjmjz elementterdjŋ («tyisjkterdjŋ»), belgjlj bjr zaŋdь bailanьsь qana»[2]. Elementter — tyisjktjŋ ekjncj atь bolqandьqtan, onda materia tyisjk bolьp cьqadь. Maxister, al olardan soŋ Resei empiriokritikterj — Bogdanov çana basqalar naq osь idealistjk bьlcьldь uaqьzdap otьrdь.

Lenin materia degen ūqьmqa danьcpandьq anьqtama beredj. «Materia degenjmjz obiektivtjk realdьqtь belgjleitjn filosofialьq kategoria; obiektivtjk realdьq bjzdjŋ tyisjgjmjzden tьs өmjr syre otьrьp, adamqa onьŋ өzjnjŋ tyisjgjnde belgjlj bolьp otьradь, bjzdjŋ tyisjgjmjz arqьlь onьŋ suretj, səulesj tysjp otьradь; sondьqtan mūndai ūqьm «eskjruj» mymkjn deu balanьŋ sandьraqь boladь, modьlь redaksialьq filosofianьŋ dəlelderjn maqnasьz tyrde qaitalaqandьq boladь»[3].

Өz kjtabьnьŋ ekjncj çerjnde Lenin bьlai dep çazadь: «Materia degenjmjz bjzdjŋ sezjm organdarьmьzqa әserjn tigjzetjn nərse, tyisjnudj tuqьzatьn nərse; materia degenjmjz bjzdjŋ tyisjgjmjzdegj obiektivtj realdьq...

...Materia degenjmjz tabiqat, bolmьs; fizikalьq nərse alqacqь boladь da, rux, sezjm, tyisjk, psixikeljk nərse — soŋqь boladь»[4].

Lenin өzjnjŋ kjtabьnda — qьlьmi ūqьmdardьŋ qandai maŋьzь barь tura-

---

[1] Lenin, Cьqarmalarь, XIII tom, 71 bet.
[2] Sonda, 101 bet.
[3] Sonda, 101 bet.

[1] BK(b)P tarixь, 108 bet.
[2] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XIII tьm, 119 bet.
[3] Sonda, 105—106 better.
[4] Sonda, 119—120 betterj.

lь, tавiqat pen qoqamnьң damuьnьң zaңdьlьqь turalь məselenj marksistjk materializm qalai cecetjndjgj turalь məselenj tolьq çana вaisaldь tyrde anьqtaidь.

Maxister seвeptjljk, qaçettjk, zaңdьlьq məselesj çөnjnde suвiektivtjk kөzqarastь ūstadь. Olardьң tysjnujnce, tавiqat damuьnьң zaңdarь oвiektivtj tyrde өmjr syrmeidj, iaqni tавiqat pen qoqamnьң өzjnde өmjr syrmeidj, tek sanada qana, oida qana өmjr syredj. Max: «tавiqatta seвepter de, saldar da çoq» degen. Pirson degen maxist «adam tавiqatqa zaң вelgjlep вeredj» dedj. Būl sөzderdjң вərj de idealistjk вolьp tавьladь.

Lenin вьlai degen: «Seвeptjljk turalь məselede suвiektivtjk kөzqarasta вolu, tавiqattьң tərtjвj men qaçettjljgj sьrtqь oвiektivtj dyniede tumai, sana, aqьl, logika, taqь sondailar arqьlь tūqьzьldь deu adam вalasьnьң aqьlьn tавiqattan açьratqandьq вolatьnь вьlai tūrsьn, aqьldь tавiqatqa qaramaqarsь qoiatьndьq вolatьnь вьlai tūrsьn, soпьmen вjrge aqьldь tавiqattьң вөljmcesj dep sanaudьң ornьna, tавiqattь aqьldьң вөljmj etkendjk вoladь»[1].

Tавiqat pen qoqamnьң damuьnьң zaңdьlьqь turalь məselenj tek marksistjk materializmnjң tūrqьsьnan qana dūrьs, qьlьmqa әвden səikes etjp cecuge вoladь. Marksistjk materializm вьlai yiretedj: tавiqattьң damu zaңdarь oвiektivtj, iaqni tавiqattьң damuьna tərtjptjljk pen qaçettjljktj adam engjzвeidj, qaita tавiqat damuьnьң zaңdь вarьsьnьң suretj adamnьң sanasьna tysip otьradь. BK(в)P tarixьnda вьlai deljngen: «Dynie «absoluttjk ideanьң», «dynieljk ruxtьң», «sananьң» nətiçesj dep sanaitьn idealizmge qaraqanda Markstjң filosofialьq materializmnjң negjzge alatьnь — dynie өzjnjң tegj вoiьnca **materialьq** nərse, dyniedegj ərqilь qūвьlьstar qozqalucь materianьң ərtyrlj tyrlerj вolьp tавьladь, dialektikalьq әdjs вelgjlep. otьratьn qūвьlьstardьң өzara bailanьsь men өzara вaqьnьңqьlьqь qozqalucь materianьң damuьnьң zaңdьlьqь вolьp tавьladь, dynie materianьң qozqalu zaңь вoiьnca damidь, sondьqtan ec qandai da «dynieljk ruxtь» kerek qьlmaidь»[1]. Tавiqat pen qoqamnьң oвiektivtjk zaңdьlьqьn moiьndau вjzdjң tyisjgjmjz arqьlь səulesj tysjp tūratьn sьrtqь dynienjң, zattardьң, nərselerdjң oвiektivtjk realdьqьn moiьndaumen tьqьz bailanьstь вoladь. «Tавiqattьң oвiektivtjk zaңdьlьqьn moiьndau çana вūl zaңdьlьqtьң səulesjnjң adamnьң вasьnda camamen aitqanda dūrьs tysujn moiьndau materializm вolьp tавoladь»[2].

Empiriokritikterge qarsь kyreste Lenin uaqьt pen keңjstjk turalь, erkjndjk pen qaçettjljk turalь dialektikalьq-materialistjk qьlьmdь qorqap, damьttь. Uaqьt pen keңjstjk — oвiektivtjk realdьq tавьladь, sьrtqь dynie adamnьң sezjmjnen tьs өmjr syretjndjgj siaqtь uaqьt pen keңjstjkte adamnьң sezjmjnen tьs өmjr syredj deitjn marksistjk materializmge qarama-qarsь maxister suвiektivtjk — idialistjk çoldь çyrgjzjp otьrdь. Olardьң tysjnujnce uaqьt pen keңjstjk adam sanasьnьң formalarь qana. Məselen Max вьlai degen edj: «Keңjstjk pen uaqьtdegenjmjz... вjr sьpьra tyisjkterdjң tərtjpke salьnqan sistemalarь». Mūnьң atь uaqьt pen keңjstjkte өmjr syrjp otьrqan вjzder adamdar emes, keңjstjk pen uaqьt adamnьң sanasьnda өmjr syredj, degen sөz. Būl ideializm.

«Dyniedc qozqalucь materiadan вasqa ec nərse çoq, al qozqalucь materia uaqьt pen keңjstjkte qana qozqala aladь, вasqaca qozqala almaidь»[3]. Marksistjk materializmnjң qьlьmь mjne osьndai. Mūnьmen qatar Lenin вūl məseiede uaqьt pcn keңjstjk turalь ūqьmdь вūlardьң ekeujnjң de oвiektivtjk realdьqьmen catastьrmau kerek deidj. Keңjstjk pen uaqьt turalь adamnьң ūqьmdarь qьlьmi вjlu neqūrlьm tereңdep ūlqaiqansaiьn өzgeruj mymkjn. Bjraq «materianьң qozqaluьnьң qūrьlьsь men formalarь turalь qьlьmnьң өzgeruj sьrtqь dynienjң realdь-

[1] V.I .Lenin, Cьqarmalarь, XIII tom, 127 вet.

[1] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XIII tom, 127 вet.

[2] BK(в)P Tarixь, 106 вet.

[3] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XIII tom, 144 вet.

qьn terjske cьqarmaitьndьqь siaqtь keңjstjk pen uaqьt turalь adam ūqьmdarьnьң өzgeruj būl ekeujnjң de obiektivtjk realdьqьn terjske cьqarmaidь»[1].

Leninnjң «Materializm çana empiriokrititsizm» degen kjtabьnda jlgerj damьtqan erkjndjk pen qaçettjljk turalь marksistjk materializm qьlьmьnьң orasan zor maңьzь bar. Erkjndjk degenjmjz — bjljngen qaçettjljk — marksizmnjң būl məsele çөnjndegj negjzgj ereçesj mjne osь. Lenin Engelstjn mьna sөzderjn keltjredj: «Erkjndjktjң mənjsj onьn tabiqat zaңdarьna təuelsjz bolьp elestelucjljgjnde emes, būl zaңdardь bjlude çana tabiqat zaңdarьn belgjlj maqsat ycjn plandь tyrde qьzmet ettjrudjң osь bjluge negjzdelgen mymkjndjgjnde bolьp otьr... Olai bolsa, erjk erkjndjgj degenjmjz bөten ec nərse de emes, jstjң tetjgjn bjljp, belgjlj məselelerdj cece alucьlьq bolьp tabьladь»[2]. Tabiqat pen qoqamnьң damu zaңdarь neqūrlьm çaqsь bjljnse, būl damudьң qaçettjgj neqūrlьm terең çana aiqьn bjljnse adamdardьң qimьlь soqūrlьm erkjn boladь.

Tyrlj sxolastikalьq anьqtaulardь cьqarumen əurelengen çana marksistjk materializmdj tysjnbegen çana onь būrmalap çyrgen Lunacarskidj, Bogdanovtь çana өzge maxisterdj ockerelei otьrьp, Lenin mьnanь kөrsetedj: marksizmnjң negjzjn salucьlar erkjndjk pen qaçettjljk turalь məselege kjrjskende eң aldьmen alqacqь nərse ne — erjk pe, əlde tabiqattьң qaçettjljgj me degen məselenj cecken edj. «Engels bjlu men adamnьң erkjn bjr çaqьnan aladь da, tabiqattьң qaçettjljgjn ekjncj çaqьnan aladь, çana tyrlj belgjleulerdjң ornьna, tyrlj definitsianьң ornьna, — tabiqattьң qaçettjljgj alqacqь nərse de, al adamnьң erkjmen sana — soңqь nərse dep çai qana aitadь. Adamnьң erkj men sanasь tabiqattьң qaçettjljgjne sөzsjz çana qaçettj tyrde ikemdeljp otьruqa tijs»[3].

Bjz tabiqattьң damuьnьң zaңdarьn bjlmei tūrqanda bjz tabiqattьң qūlь bolamьz. Lenin bьlai deidj: «Engelste adamnьң bykjl çandь praktikasь bjlu teoriasьna keljp qūiьlьp, aqiqattьqtьң obiektivtj kriterijn beredj: bjz tabiqattьң zaңьn bjlmegen uaqьtqa deijn, ol zaң bjzdjң bjljgjmjzden tьs өmjr syre otьrьp çana qimьl çasai otьrьp, bjzdj «soqьr» qaçettjljktjң qūlь etedj»[1]. Bjraq bjz tabiqattьң zaңdarьn bjljp alqannan keijn, bjz tabiqattьң qoçasь bolamьz.

Qьlьmnьң Engelsten Leninge deijngj dəujrdjn jcjnde tapqan çanalьqtarьn Leninnjң qorьtuь

Çaratьlьs tanudaqь eң çaңa revolutsianь analizdeu çөnjnde çana fizikadaqь krizisten өzjnjң paidasьna dəlel tappaqcь bolqan idealizmge qarsь kyresu çөnjnde Lenin teorialьq maңьzь orasan zor çūmьstь atqardь. Engels qaitьs bolqannan keijn tūңqьc ret Lenin cet elderdegj bolsьn, Reseidegj bolsьn maxisterdjң idealistjk teorialarьn aiausьz tyrde sьnap marksistjk materializmnjң negjzjnde qьlьmnьң tapqan çanalьqtarьnьң bərjn de danьcpandьq tyrde qorьttь.

«Materializm çana empiriokrititsizmnjң» V tarauьnda Lenin çaratьlьs tanudaqь krizistjң mənjsj nede ekendjgjn, onь tuqьzqan sebepter qandai ekendjgjn çana onan qandai teorialьq qortьndь cьqatьndьqьn anьqtadь.

XIX qasьrdьң aiaqьnan bastap qьlьmdь revolutsiacьldandьrqan çaңalьq ystjne çaңalьq acьlьp otьrdь: Rentgen səulesj, radi, elektron, taqь sondailar acьldь. Būrьn eң aqьrqь materialьq bөljmceler dep eseptelgen atomdardь būdan da gөrj ūsaq bөljmcelerge bөluge bolatьnь anьqtaldь. Qьlьmda tabьlqan būl çaңalьqtar eskj, qalьptanqan ūqьmdarqa qaicь keldj, eskj ceңberlerdj būzьp otьrdь. Çaңa eksperimenttjk məljmetter arqasьnda çaratьlьs tanudьң eskj dogmalarь qirap otьrdь.

Būl protsester burçuaziacьl çaratьlьs tanucьlardьң idealizm men popcьldьqqa bet būruьna sebercj boldь. Materianьң өmjr syrujn moiьndamai çyr-

[1] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XIII tom, 144 bet.
[2] Sonda, 154 bet.
[3] Sonda, 155 bet.

[1] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XIII tom, 156 bet.

gen fizikterdjn tūtas bjr mektepterj paida boldь.

Çaratьlьs tanudaqь çaŋa filosofiadaqь reaksionerlerdjn taratьp çyrgen negjzgj ereçesj — «materia çoqaldь» degen ereçe. Lenin өzjnjn kjtabьnda — cьnьnda atomnьn bөljnuj dialektikalьq materializmdj tolьqьnan qostadь dep danьcpandьq tyrde kөrsettj. idealister aitqandai materia çoqalqan çoq, bjz materianь qai cekte bjlgen bolsaq — sol cek çoqaldь. Bjzdjn bjljmjmjz çaŋa mәlmetterge molьqtь, bjz materianь tereŋjrek bjletjn boldьq.

«Materia çoqalьp baradь» degennjn mənjsj — bjz osь kynge deijn materianь qai cekke deijn bjlgen bolsaq, sol cek çoqalьp baradь degen sөz, bjzdjn bjljmjmjz tereŋdep baradь degen sөz; materianьn būrьn obsoluttj, өzgermeitjn, tūŋqьc (orьn ūstaucьlьq, inertsia, massa, t.t.) bolьp kөrjngen qasietterj çoqaladь çana būl qasietter endj otnositeldj, materianьn keibjr qalpьna qana tən bolьp kөrjnedj»[1].

Lenin çaratьlьs tanudaqь idealizm men filosofiadaqь idealizmnjn arasьndaqь bailanьstь әigjledj; qьlьmdaqь krizistj paidalanqьsь kelgen, qьlьmdaqь çaŋa qūbьlьstardь dialektikalьq çolmen zerttei bjlmeucjljgjn paidalanuqa tьrьsqan kertartpalardь әckereledj.

Qьlьmnьn asa çaŋa çaŋalьqtarьn, eŋ aldьmen fizikadaqь çaŋalьqtardь analizdep-tekserjp, Lenin krizisten cьqu çolь — *dialektikalьq materializmde* bolьp otьr degen qortьndьqa keldj. Fizikadaqь idealizmnen çana tyrlj өzge tastandьlardan (būl tastandьlarqa empiriokritits izm de qosьladь) arьla otьrьp, tek marksistjk materializmnjn tūrqьsьnan qarap qana qьlьmdaqь qiьncьlьqtardь çoiuqa boladь, qьlьmnьn barlьq taraularьnьn qarьctap damuьna tyrtkj beruge boladь.

Marksizmdj maxistjk tyrde revizialaudьn taptьq, partialьq-saiasi mazmūnьn Leninnjn әckereleuj

Өzjnjn kjtabьnda Lenin empirokritikterdjn taptьq mazmūnьn әckereleidj, marksizmge qarsь kyreste olardьn naqьz reaksialьq rөl atqaratьndьqьn meljnce tolьq kөrsetedj. Maxizmge qarsь kyreste «sьn—felieton tyrjnde bolьmsьz bjr-ekj maqalalar çaza salьp, sonan keijn boi tasalaudь qolailь kөrgen.»[1] Plexanov pen onьn mencevik dostarьna qarama qarsь Lenin maxisterdjn cjrjk pozitsiasьn bastan-aiaq әckereledj, olardьn proletariat ycjn ziandь teorialardь bjldjrmei өtkjzetjndjgjn kөrsettj.

Lenin maxizmnjn qьlьmqa qarsь çana popьlьq sipatьn әckereleumen qana tьnbaidь; filosofiadaqь pjkjr kyresjn tasalaqan onьn taptьq, partialьqsaiasi mazmūnьn da әckereledj. Lenin bьlai dedj: «Empiriokritits izmnjn gnoseologialьq (gnoseologia — bjlu teoriasь — L. I.) sxolastikanьn tasasьnan partialardьn filosofiadaqь kyresjn, kyres bolqanda typtep kelgende osь zamandaqь qoqamnьn çau taptarьnьn tendensialarь men ideologiasьn kөrsetetjn kyrestj kөrmeuge bolmaidь».[2]

Filosofia men qьlьmdaqь өtjrjk «obiektivtjljk» pen tykke tūrmaitьn jc tartpaucьlьq — betke ūstaitьn perde bolьp tabьladь, burçuazia men onьn qalьmsьmaq malailarьnьn әzderjnjn materializmge qastьqьn byrkeu ycjn betke ūstaitьn perdesj bolьp tabьladь. Filosofiadaqь partiasьzdьq js çyzjnde reaksianьn aldьnda, idealizmnjn aldьnda, popcьldьqtьn aldьnda çeksūrьn tyrde, çasьrьn tyrde malailьq etkendjk bolьp tabьladь.

Lenin mьnanь kөrsetedj: idealizm «fedeizmnjn (qьlьmqa qaraqanda nanьmdь artьq kөretjn qьlьm L. I.) çjnjckelengen, ekcelgen formasь bolьp tabьladь; fedeizm әbden qarulanqan, onьn orasan zor ūiьmdarь bar; ol filosofia pjkjrjndegj būlqaqtaucьlьqtьn kjckentaiьn bolsa da paidalanьp, kөpcjljkke yzdjksjz әser tigizip otьradь».[2] Mjne sondьqtanda idealizmnjn qandai formasьna bolsa da qarsь kyres idealizmdj qabьl alьp çyrgen reaksiacьl kycterge qarsь kyres bolьp tabьladь; al idealizm men

---

[1] V. I. Lenin, XIII tom, 213 bet.

[1] BK(b)P Tarixь, 97 bet.

[2] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XIII tom, 292 bet.

popcьldьq būl reaksiacьl kycterge qь-lьm men progreske qarsь, proletariatqa qarsь kyresudjn tuь bolьp tabьladь.

Bjr bjrjmen kyresetjn tyrlj taptarqa bөljngen taptьq qoqamda bjrьnqai ideologia, bjrьnqai filosofia boluь mymkjn emes, olai bolsa partiasьz, taptan tьs kөzqaras boluь mymkjn emes. Ideologialьq kyres maidanь tap kyresjnjn maidanь bolьp tabьladь. Taptьq qoqam da ec kjmge jc tartpaitьn filosofia men qьlьm boladь dep senucjljk — kapitalister өz erkjmen өzderjnjn paidalarьn kemjtjp çūmьscьlardьn çalaqьsьn arttьradь degenge senucjljkpen bjrdei boladь.

Lenin bьlai dep çazdь: «Filosofia mūnan ekj mьn çьl būrьn da partialьq bolqanь siaqtь en çanа filosofia da partialьq filosofia. Materializm men idealizm jstjn asьlьna kelgende kyresucj partialar bolьp tabьladь; idealizm gelerterljk-carlatandьq tyrde tyrlj at taqьnadь çana partiasьzdьq siaqtь tykke tūrmaitьn nərsenj perde qьladь»[1]

Marks pen Engelstjn, Lenin men Stalinnjn kөzqarasь bastan aiaq taptьq, partialьq kөzqaras bolьp tabьladь, ol kөzqaras en aldьnqь qatarlь, en revolutsiacьl tap — proletariat tabьnьn typkj myddelerjn kөkseidj. Mjne sondьqtan da proletariattьn kөzqarasь obiektivtjk çaqьnan qьlьmi, tūrmьs çyzjndc cьn kөzqaras bolьp tabьladь.

Marksistjk materializm çūmьscь tabьnьn qolьna өzjn azat etu ycjn en өtkjr qaru berdj. Dialektikalьq çana tarixi materializm ecqandai soqьr senjmmen, ecqandai popcьldьqpen sibspaitьn bjrden bjr qьlьm, bjrden bjr tūtas bjljm bolьp tabьladь.

Lenin bьlai dep çazdь: «Markstjn qьlьmь en kyctj qьlьm, onьn sebebj ol dūrьs qьlьm. Ol qьlьm adamdarqa soqьr senjmderdjn qandaiьmen bolsa da, reaksianьn qandaiьmen bolsa da, burçuazialьq tepkjnj qorqaudьn qandaiьmen bolsa da ьmьralaspaitьn kөzqaras beretjn tolьq çana mjnsjz qьlьm»[2]

[1] V. I. Lenin, XIII tom, 292 bet.
[2] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XVI tom, 349 bet.

Dialektikalьq çana tarixi materializm-marksistjk partianьn teorialьq negjzj. Lenin „Materializm çana empiriokritits izm“ degen kjtabьnda orasan zor teorialьq bailьqtь azqьndar men revizionisterdjn sйqtanubnan qorqap qaldь

Dialektikalьq çana tarixi materializmnjn çūmьscь tabьnьn revolutsiacьl mjndetterjmen qandai bailanьsьbar ekendjgj, çūmьscь tabьn azat etu çolьndaqь kyreste marksizm-leninizm filosofiasьnьn rөlj qandai ekendjgj partiamьzdьn Stalindjk Ortalьq Komitetj maqūldaqan BK(b)P tarixьnda teren çana aiqьn kөrsetjlgen.

BK(b)P tarixьnьn IV tarauьndaqь dialektikalьq çana tarixi materializm turalь arnaulь bөljm marksizm-leninizm filosofiasьnьn negjzderjn barlьq çaqьnan çana teren baiandaudьn tamaca ylgjsj, būl filosofianь marksistjk-lenindjk partianьn tūtas, bjrьnqai kөzqarasь dep revolutsialьq tyrde ūqьnudьn ylgjsj bolьp tabьladь.

Dialektikalьq çana tarixi materializm — kommunizmnjn teorialьq fundamentj, bolcevikter partiasьnьn teorialьq negjzj. Bjzdjn partiamьzdьn kөzqarasь — marksizmnjn-leninizmnjn filosofiasь; bjzdjn partiamьz өzjnjn mjndetterjn ceckende әrqacan da marksistjk-lenindjk qьlьmnьn tūrqьsьnan qarap cecjp otьrdь.

Marksistjk dialektikalьq әdjs çūmьscь tabьnьn çana onьn aldьnqь qatarlь, ūiьmdasqan otrәdь — bolcevikter partiasьnьn qolьndaqь asa ūlь kycj bolьp tabьladь. Materialistjk dialektika өzjnjn mәnj çaqьnan revolutsiacьl, ol «eger ainaladaqь qūbьlьstarqa bailanьssьz oqcau tyrjnde alьp qarasa tabiqattaqь qūbьlьstьn bjr de bjreujn ūquqa bolmaidь» dep yiretedj, ol barlьq «qūbьlьstar өzara bailanьstь çana өzara baqьnьctьlьqь tūrqьsьnan qana qaralmai, sonьmen qatar olardьn qozqaluь, olardьn өzgeruj, olardьn damuь tūrqьsьnan, olar-

dьn tuiь çana qūruь tūrqьssьnan qaraluьn»[1] talap etedj.

Materialistjk dialektika onan soң вьlai dep вjledj: «damu protsesjn ceңвerdjң вoiьmen qozqalu өtken çoldь çai qana qaitalau dep tysjnвeu kerek, jlgerj qozqalu, өrleu çoiьmen qozqalu, eskj sapa qalpьnan çaңa sapa qalpьna kөcu, çai qalьptan kyrdelj qalьpqa, tөmengjden çoqarьqa kөcu dep tysjnu kerek»[2]

Tөmengjden çoqarьqa qarai damu protsesj eskj men çaңanьң kyresuj negjzjnde, qūrьp вara çatqan nərse men tuьp kele çatqan nərsenjn kyresuj negjzjnde, өcjp вara çatqan nərse men өsjp kele çatqan nərsenjn kyresuj negjzjnde çyrjp otьradь. Marksistjk materializm tавiqat zattarьna jckj qaicьlьqtardь tən nərse dep вjledj.

Dialektikalьq ədjstjң вūl ereçelerjnjң, egerde olardь qoqamdьq tūrmьstь zertteu jsjnde qoldansaq çana proletariat partiasьnьң praktikalьq qьzmetjnde qoldansaq, orasan zor revolutsialьq maңьzь вar. Məselen, marksistjk materializmnjң — dynie yzdjksjz qozqalьp, damьp otьradь degen qьlьmьnan məңgj saqtalatьn qoqamdьq tərtjpterdjң çoq ekendjgj, çeke mencjk pen eksploatatsianьn «məngj prinsipterj» çoq ekendjgj de keljp cьqadь. «Demek, kapitalistjk stroidьn вjr kezde feodaldьq stroidь auьstьrqanьndai, kapitalistjk stroidь sotsialistjk stroiqa auьstьruqa вoladь».[3]

Revolutsialьq dialektika qoqamdьq damudьn zaңdarьn вjluge qoldanьlqanda nendei zor kyc вolatьndьqьn tereң çana aiqьn kөrsetetjn вjrtalai tamaca çaqsь mьsaldar BK(в)P tarixьnda keltjrjlgen.

«Egerde sannьң вaiau өzgerjsterj sapanьң tez çana kenet өzgerulerjne kөcuj damu zaңь вolatьn вolsa, onda ezjlucj taptardьn çasaitьn revolutsialьq tөңkerjsterj tjptj tавiqi çana вolmai qalmaitьn qūвьlьs ekendjgj aiqьn nərse вolьp tавьladь.

Demek, kapitalizmnen sotsializmge kөcu çana çūmьscь tавьn kapitalistjk ezuden azat etu — вaiau өzgerjster çolьmen, reforma çolьmen çyzege ьsьrьluь mymkjn emes, tek kapitalistjk stroidь sapa çaqьnan өzgertu çolьmen qana, revolutsialьq çolmen qana çyzege asьrьladь.

Demek, saiasatta qatalaspas ycjn, reformator вolu kerek emes, revolutsioner вolu kerek.

Onan soң, egerde damu jckj qaicьlьqtardь acu retjmen çyretjn вolsa, osь qaicьlьqtardь çeңu ycjn, sol qaicьlьqtardьn negjzjnde qarama-qarsь kycterdjң soqtьqьsularь arqьlь çyretjn вolsa, onda proletariattьң taptьq kyresj tjptj tавiqi çana вolmai qalmaitьn qūвьlьs ekendjgj aiqьn nərse вolьp tавьladь.

Demek, kapitalistjk tərtjpterdjn qaicьlьqtarьn вyrkeu kerek emes, qaita olardь əckereleu çana tarqatu kerek, tap kyresjn səndjru kerek emes, onь aqьrьna deijn çetkjzu kerek.

Demek, saiasatta qatalaspas ycjn, proletariat pen вurcuazianьn mydderjn yilestjrgjsj keletjn reformacьl saiasat çyrgjzu kerek emes, kapitalizmdj sotsializmge «ūctastьrqьsь» keletjn ьmьracьl saiasat çyrgjzu kerek emes, ьmьraqa kөnвeitjn proletarlьq taptьq saiasattь çyrgjzu kerek».[1]

Tarixi materializm degenjmjz qoqam damuьn, qoqamnьң tarixьn zertteu jsjnde qoldanьlqan dialektikalьq materializm вolьp tавьladь. Marksistjk materializm mьnanь yiretedj: qoqamnьң ruxani tūrmьsьnьң qūraluьnьң вūlaqьn, qoqamdьq idealardьn, teorialardьn tuuьnьң вūlaqьn sol idealar men teorialardьn өzjnen jzdemei, qoqamnьң materialьq tūrmьsьnьң çaqdailarьnan, qoqamdьq tūrmьs tan jzdeu kerek, вūl tūrmьs idealar men teorialarda kөrsetjledj.

Tarixi materializmnjң tūrqьsьnan qaraqanda adamdardьn tūrmьsьn вileitjn nərse adamdardьn sanasь emes, qaita qoqamdьq tūrmьs sananь вileidj.

BK(в)P tarixьnda вьlai deljngen: «Demek, saiasatta qatalaspas yçjn çana qūrqaq qialcьlardьn kevjne tys-

[1] BK(в)P Tarixь, 101 вet.
[2] Sonda, 102 вet.
[3] Sonda. 105 вet.

[1] BK(в)P Tarixь, 105—106 вetter.

pes ycjn proletariat partiasь өzinin qьzmetinde tūrmьsqa çanaspaitьu, adam aqьlь prinsipterin» negizge almauь kerek, qoqam damuьnьn cecucj kycj, qoqamnьn materialьq tūrmьsьnьn konkrettik çaqdailarьn negizge aluь kerek, «Ūlь adamdardьn» izgi tilekterin emes, qoqamnьn materialьq tūrmьsь damuьnьn realdьq kerekterin negizge aluь kerek.

Utopisterdin, onьn icinde qalqcyldardьn, anarxisterdin, es-erlerdin qūlauьnьn bir sebebi — olar qoqam damuьndaqь qoqamnьn materialьq tūrmьsьnьn çaqdailarьnьn bastapqь rөlin moiьndamadь, sөitip idealizmge salьnьp, өzderinin praktikalьq qьzmetterin qoqamnьn materialьq tūrmьsь damuьnьn kerekterine negizdemei, olarqa bailanьstьrmai çana oqan qarsь, qoqamnьn realdьq tūrmьsьnan qol yzgen «minsiz plandarqa» çana «bərin qamtucь proektilerge» negizdep qūrdь»[1].

Biraq — sanaп, kөzqarastardь, qoqamdьq idealardь tūrmьstьn materialьq çaqdailarь bileidi degen ereçege qarap, qoqamdьq idealardьn qoqamnьn tūrmьsьnda maңьzь çoq degen qortьndь çasauqa bolmaidь. Būlai oi lau — tarixi materializmdi būrmalaqandьq boladь. Cьnьnda tarixi materializm qoqamdьq idealar men teorialardь moiьndamaidь emes, qaita olardьn qoqamnьn tūrmьsьnda, qoqamnьn tarixьnda orasan zor rөlin basa kөrsetedi. Aldьnqь qatarlь teoriaпьц rөli turalь biliimdi marksistik qьlьmda tūnqьc ret Lenin negizdedi.

«Qoqamdьq çaңa idealar men teorialar qoqamnьn materialьq tūrmьsьnьn damuь qoqamnьn aldьna çaңa mindetter qoiqannan keiin qana tuadь. Al, olar tuqannan keiin, qoqamnьn materialьq tūrmьsьnьn, damuьnan tuqan çaңa minderterdi cecu isin çeңildetetin, qoqamnьn alqa basuьn çeңildetetin өte ylken kyc bolьp aladь. Mine, dөl osь arada çana ideialardьn, çaңa teorialardьn, çaңa saiasi kөzqarastardьn, çaңa saiasi mekemelerdin ūiьmdastьrucь, çūmьldьrucь çana qaita çasaucь orasan ūlь maңьzь өbden өser etedi».[2]

[1] BK(b)P Tarixь, 110—111 better.
[2] Sonda, 111 bet.

Bolcevikter partiasь çana onьn kөsemderi — Lenin men Stalin aldьnqь qatarlь teoriaqa — marksizm teoriasьna ərqacanda syienip otьrdь, çūmьscь tabьnьn partiasьn revolutsialьq teoriamen qarulandьrudьn qamьn ərqacan oilap otьrdь.

«Ekonomister men mencevikterdin qūlauьnьn bir sebebi — olar aldьnqь qatardaqь teoriaпьn, aldьnqь qatardaqь ideiaпьn çūmьldьrucь, ūiьmdastьrucь çana qaita çasaucь rөlin moiьndamadь, sөitip vulgarlьq materializmnin ьqpalьna tysip ketip, olardьn rөlin çoqqa cьqaruqa deijn çuьqtattь — solai bolqandьqtan, olar partianь qol qusьrьp qarap otьruqa, qatьp-senip qaluqa ūcьratpaq boldь.

Marksizm-leninizmnin kyctiligi çana tūrmьsqa çanasьmdьlьqь mьnada: ol qoqamnьn materialьq tūrmьsь damuьnьn tilekterin dūrьs kөrsetetin aldьnqь qatardaqь teoriaqa syienedi, teoriaпь laiьqtь dөreçege kөteredi çana teoriaпьn çūmьldьrucь, ūiьmdastьrucь, qaita çasaucь kycin sarqa paidalanudь өzinin minderi dep sanaidь»[1].

* * *

Marksizm filosofiasь tvorcestvolьq qьlьm bolьp tabьladь. Lenin men Stalin — Marks pen Engelstin revolutsialьq teoriasь dogma emes, qimьl çasauqa bascьlьq qūralь dep san ret aitqan.

«Engels өzi turalь çana өzinin dosь turalь bylai degen edi: bizdin qьlьmьmьz dogma emes, qimьl çasauqa bascьlьq qūralь. Būl tamaca ereçede marksizmnin çūrt ьlqi esinen cьqarьp çyrgen çaqь tamaca kyctі çana aiqьn kөrsetilip otьr. Al marksizmnin būl çaqьn esimizden cьqarsaq, biz marksizmdi birçaqtь etemiz, marksizmge nūqsan keltiremiz, çansьz etemiz, marksizmnin naqьz asьlьn alьp tastaimьz, onьn typkі teorialьq negizderine — ərçaqtь, qaicьlьqtarqa tolь tarixi damu turalь qьlьm bolqan dialektikaqa qianat etemiz, biz onьn zamannьn belgili praktikalьq minderterimen bailanьsьn yzemiz: al būl

[1] BK(b)P Tarixь, 112 bet.

mjndetter tarixtьn ərвjr çaŋa вūrьlьsьnda өzgerjp otьrиь mymkjn».[1]

Leninnjŋ «Materializm çana empiriokrititsizm» degen kjtaвь, solsiaqtь *BK(в)P tarixьndaqь dialektikalьq* çana tarixi materializm turalь tarau da tvorcestvolьq marksizmnjŋ tamaca tyrde jlgerį damьtьlиь вolьp tавьladь, revolutsialьq teorianьŋ qaznaşьna qosьlqan orasan zor çaŋalьq вolьp tавьladь.

(«Partia oqиьna çordemcj» № 28-1938 ç.).

1917 çьlqь yiel oqiqasь

SAFONOV

QK(в)P Ortalьq Komitetjnjŋ lektorь

Uaqьtca ykmet əskerjnjŋ yien aiьnьŋ jcindegj maidandaqь cавиьlь sətsjzdjkke ūcьraqannan keijn kontrrevolutsia вūrьnqьdan da qūtьra tystj. Burçuazialьq — pomecciktjk reaksia revolutsiaqa qarsь kyreske əzjrlendj. Өitkenį, çūmьscьlardьŋ, carualardьŋ, soldattardьŋ revolutsialьq ьnta-çjgerjnjŋ өsuj, mencevikter men es-erlerdjŋ вedeljnjŋ tөmendeuj burçuazianьn soqьstь soza вerujne çana revolutsianь вasu planьna qorqьnьc tudьrdь. Burçuazia өkmet вiljgjn tolьq өz qolьna alqanda qana өzjnjŋ soqьstьq, çaulap alucьlьq planьn вьtcьtь cьqudan saqtap qaluь çana revolutsianь вasuь mymkjn edj. Өzjnjŋ вūl maqsattarьn jske asьru ycjn, вurçuazia tez caralar jsteuge kjrjstj.

Kadetter — ministrler: Cingarev, Manuilov, Caxovski çana Nekrasovtar ukraina ūltcьldarьna Uaqьtca ykmettjŋ çasauqa tijstj ustupkasьna narazь вolьp otstavkaqa cьqtь.

Ykmet sostavьnan ketu arqьlь kadetter өkmettj daqdarьsqa ūcьratpaq вoldь çana *mencevikter men es-erler*dj qorqьtьp olardan ustuvka almaqcь edj.

Aitqandai-aq, kadet ministrlerjnjŋ ykmet вasьnan ketuj mencevikter *men* es-erlerdjŋ yreijn ūcьrdь. Olar endj вurçuazianьŋ ykmet sostavьnan cьqqan өkjlderjnjŋ aldьna вarьp вas ijp, olardьŋ ykmet sostavьnan cьqpaиьn sūradь.

---

[1] V. I. Lenin, Cьqarmalarь, XV tom, 71 вet.

Kadetterdjŋ — ministrlerdjŋ otstavkaqa cьqиь вykjl ykmet sostavьnьŋ otstavkaqa cьqиьna alьp keldj. Kadetter ketkennen keijn ykmetį tek çūmьscь, soldattar deputattar sovetjnjŋ Bykjlreseiljk Ortalьq Atqaru Komitetjnjŋ qolьnda qaldь. Bjraq oi өkmettj qolqa aludan вastarttь.

Yiel oqiqasьnьŋ qarsaŋьndaqь memleket jcindegj çaqdaiqa analiz çasai kele, Stalin çoldas өkmet krizisjnjŋ tөmendegj sebepterden вolqandьqьn kөrsettj.

Bjrjncj, — uaqьtca ykmettjŋ saiasatьn өte oŋcьl dep sanap oqan qarsь вolqan çūmьscьlar men soldattardьŋ narazьlьqь;

Ekjncj, — uaqьtca ykmettjŋ saiasatьn өte solcьl dep sanaqan jrj вurçuazianьŋ narazьlьqь;

Ycjncj, — maidandarda вolqan caвиldьŋ sətsjzdjkke ūcьrauь;

Өkmettjŋ çaŋa kriziske ūcьrauь çalpь вūqaranьŋ «Coiьlsьn ministrler-kapitalister!», «Barlьq өkmet sovetterge!» degen ūrandarmen kөcege lek-legjmen cьqиьna sebep вoldь.

Demonstratsia alqacqьda stixialьq tyrde вastaldь. Qalьŋ вūqara qorqьnьctь sezgendjkten, qūraldь demonstratsiamen cьqtь. Būl demonstratsiaqa cьqudьŋ *maqsatь mencevikter men* eserlerdj өkmettj өz qoldarьna aluqa kycteu edj. Mjne, osьmen yiel demonstratsiasь вastaldь.

Bolcevikterdjŋ Ortalьq çana Petrograttьq *komitetterj* çūmьscьlar men soldattardьŋ вūl вet alьsьn çaqsь вjlgen edj. Solai вola tūrsa da, вolce-

vikter partiasь qūraldь kyreske tez kjrjsuge qarsь boldь. Sebebj, partia qūraldь kyres çasauqa çaqdai əlj de bolsa tolьq bolqan çoq dep sanaldь, өitkenj, «bolceviktjk partia revolutsialьq krizis əlj de pjsjp çetken çoq, armia men provintsia astanadaqь kөterjljstj qoldauqa əlj de əzjr emes, astanadaqь aulaqtanqan çana mezgjlsjz çasalqan kөterjljs tek kontrrevolutsianьn revolutsia avangardьn qiratuьn çeŋildetuj mymkjn dep esheptedj». (BK(b)P tarixь, 202 bet).

Petrograd çūmьscьlarьna sөilegen sөzjnde V. I. Lenin qūraldь kөterjljske kəzjrden bastap bjrden kjrjsudjn tьm erterek ekenjn aittь. Əlj de bolsa, qalqtьn kөpcjljgj mencevikter men es-erlerdjn çaqьnda ekendjgjn atap kərsettj.

Burçuazia men qaraçyzdjlerdjn provakatsiasьna berjlmeudjn kerek bolqandьqьn, uaqьtca ykmet əskerjnjn maidanda cabuьl çasauьn, onьn sətsjzdjkke ūcьrauьn kytudjn kerek bolqandьqьn, mūnь partianьn osьlai jstegendjgjn Stalin çoldas partianьn VI siezjnde çasaqan baiandamasьnda aiqьn sipattadь.

Yieldjn 3 kynj kyndjzgj saqat 4 tө bolceviktjk partianьn Ortalьq komitetj men Piter komitetjnjn bjrjkken məçjljsj boldь. Būl məçjljste qūraldь kөterjljske cьqpauqa degen qaulь alьndь. Keckj saqat 5 te Stalin çoldas partianьn Ortalьq komitetjnjn tapsьruь boiьnca çūmьscьlar men soldattar deputattarь sovetjnjn Bykjlreseiljk Ortalьq Atqaru komitetjnjn məçjljsjnde partianьn Ortalьq komitetjnjn qaulьsьn resmi tyrde bjldjrdj. Osьlai bola tūrsa da, būqaranьn revolutsialьq qimьlь өte өrcjp ketkendjkten, olardь toqtatuqa mymkjncjljk bolmai qaldь. Sondьqtan, bolceviktjk partia cekten asqan zor revolutsialьq demonstratsianь beibjtcjljkpen өtkjzuge barlьq kycjn çumsauqa kjrjstj. Өitkenj, būl çaqdaida qol qusьrьp qarap otьrudьn retj bolmadь. Yieldjn 3 kynj kec mezgjlj qalanьn bjrnece audandarьnda mitingjler bola bastadь. Būqaranьn bet alьsьna qaraqanda, olardь toqtatudьn mymkjndjginjn çoq ekendjgj bolcevikterge aiqьn boldь. Sondьqtan, 4 yielge qaraqan tynj partianьn Ortalьq Komitetj men Piter komitetjnjn bjrjkken kezeksjz çinalьsьnda demonstratsiaqa tiьm salu turalь būrьnqь qaulьnь būzьp, demonstratsianь 4 yiel kynj çasauqa, onь «Barlьq өkmet sovetterge!» degen ūranmen beibjtcjljk sipatta өtkjzuge çanadan qaulь alьndь. Partianьn beibjtcjljktj qūraldь demonstratsiaqa bascьlьq etujne Kamenov, Smilga çana basqa kapituləntlar qarsь cьqtь. Stalin çoldas olardьn kapituləntlьq pozitsiasьn əckerelei kele, bolceviktjk partianьn būl qūraldь kөterjljske bascьlьq etpei, odan sьrtqarь qalьp otьra almaitьndьqьn, sondьqtan, onь beibjtcjljk sipatta өtkjzuge kөŋjl bөljp otьrqandьqьn aittь.

Bolcevikter partiasьnьn nūsqauьna syiene, çūmьscьlar men soldattar, demonstratsianь kontrrevolutsiadan qorqau ycjn qoldarьna qūral alьp, beibjtcjljk demonstratsiamen kөcege cьqtь. Qan tөgjsudj boldьrmau ycjn, kontrrevolutsianьn provakatsiasьna çol bermeu ycjn bolcevikter çetekcj ctab qūrdь çana demonstratsianь saqtau ycjn Petrogradtьn ylken-ylken kөcelerjne bronemacinalar qoidь. Mūnьmen qatar Petropavlovski krepostьnьn çanьna qarauьl rotasьn qoidь.

4. yiel kynj bolcevikterdjn bascьlьqьmen asa kyctj demonstratsia boldь. Būqan 500 mьnnan asa çūmьscьlar men soldattar qatьnastь. Petrogradqa revolutsiacьl 5 mьŋnan astam qūraldь matrostar, Çaŋa Petergrottan 3 pexota polktarь, Qьzьl selodaqь 175 zapas polk taqь basqa çerlerden əskeri bəljmder keldj.

Qatar tjzjlgen, tərtjppen ūiьmdasqan çūmьscьlar, soldattar, matrostar «Barlьq өkmet sovetterge!», «Çer carualarqa»! degen ūrandarmen Bykjlreseiljk Ortalьq Atqaru komitetj məçjljs çasap çatqan Tavriceski saraiьna qarai bettedj. Bykjlreseiljk Ortalьq Atqaru komitetjne qalqtьn talabьn aitu ycjn Petrogradtьn zavodtarь men fabrikalarьnan deputattar sailanqan edj.

Çūmьscьlar Bykjlreseiljk Ortalьq Atqaru komitetjne yc tyrlj negjzgj talaptar qoidь: Bjrjncj, — өkmet biljgjn tezjnen өzderjnjn qolьna alu;

Ekjncj, — çerdj carualarqa beru; Ycjncj — çūmьscьlar baqьlauьn jske asьru çana lokautpen kyrestj bastau.

Ortalьq Atqaru komitettjn çarьmçartьsь çūmьscьlar deputattarьmen sөilesjp çatqanda, çarьm-çartьsь әsker caqьrьp qūraldь kyc ūiьmdastьrumen cūqьldandь.

Ortalьq Atqaru komitetjnjn mencevik, es-er mycelerj өkmet biljgjnjn sovetterdjn qolьna berjluj sovetterdjn Bykjlreseiljk Ortalьq komitetjnjn kөpcjljgjne ūnamsьz ekendjgjn, sondьqtan çūmьscьlardьn būl talaвьnьn qabьldanbaitьndьqьn çūmьscьlar өkjlderjne acьq tyrde aittь.

Mūnьmen qatar atqaru komitetjnjn predsedateljnjn qolь qoiьlqan erekce būirьqpen әsker caqьrьldь, revolutsiacьl çūmьscьlarqa, soldattarqa, matrostarqa qarsь soqьs acpaq boldь.

Tavriceski saraiьndaqь Bykjlreseiljk Ortalьq Atqaru komitetjnjn qaramaqьna qūraldь kyc çjberjlu ycjn avtomobil dvizionьna, avtomovil ckolasьna, qūral çasaitьn zavodqa, Preobraçenski, Izmailovski, Volьinski polktarьna Atqaru komitetj būirьq berdj. Piterge kavaleria dviziasь, pexota men bronovikter dviziasь çjberjlsjn dep Atqaru komitetj maidandaqь 5 armiaqa telegramma çjberdj.

Әskeri kycterdj caqьruda qandai maqsattьn barlьqь turalь Atqaru komitetjnjn mәçjljsjnde çana әskeri bөljmderdjn mәçjljsjnde de mencevikter acьq aittь. Әskeri kycterdj demonstratsia çasau ycjn emes, demonstratsiaqa qarsь kyres acu ycjn caqьrqandьqьn olar çasьrqan çoq.

3—5 yieldegj demonstratsiada çūmьscьlar men soldattar sovetterge qarsь cьqqan çoq edj, ondaqь ystemdjk etjp otьrqan mencevikter men es-erlerdjn saiasatьna qarsь, mencevikter men es-erlerdjn burçuazialьq pomeccikljk partialarmen keljsjm çasauьna, burçuazianь qoldauьna qarsь cьqtь. Būl saiasattь çoiu ycjn, barlьq өkmet biljgjn sovetterge beru ycjn demonstratsiaqa cьqtь.

Būl kezde bolcevikter өkmet biljgjn mencevikter men es-erler basqarьp tūrqan sovetterge berjlujn dūrьs dep sanadь. Өitkenj, būl mencevik pen es-er mьrzalardь өzderjnjn programmasьn js çyzjne asьruqa mjndetteitjn edj, sonьmen qatar çalpь būqara olardьn qalqqa qarsь jstegen jsjn kөrsjn dep oiladь.

Sotsial — patriottar men burçuazialьq partialardьn arasьndaqь tuьsqandьq soiuzьna bөget çasatpau ycjn mencevik pen es-erler revolutsiacьl çūmьscь, soldattardь auzdьqtauqa ūiqardь. Olar endj beibjt demonstranttarqa qarsь qūraldь kazak әskerlerjn, iunkerlerdj çūmsadь. Olar Nevski, Sadovoi būrьctarьnda, Liteini prospektjnde, Inçener zamogьnьn aldьnda çana basqa çerlerde demonstranttarqa oq çaudьrdь. Alaida, demonstranttardьn çyretjn çerlerjne bolcevikterdjn kynj būrьn qoiqan qūraldь oxranьnьn barlьqь çana çūmьscьlar men soldattardьn qoldarьnda qūraldьn barlьqь kontrrevolutsianьn beibjt demonstranttardь çappai atuьna bөget boldь.

Mencevikter men es-erler 3—5 yiel kynderj bolqan demonstratsianь sovetterge qarsь byljncjljk dep çar saldь, bolcevikterdj acьqtan acьq aibptauqa әreket ettj. Sөitjp, mencevikter men es-erler kөrne kөzge predateldjk jstedj, revolutsiaqa qianat ettj.

3—4—5 yiel kynderj mencevikter men es-erler basqarqan sovetterdjn Bykjlreseiljk Ortalьq Atqaru komitetj çūmьscь-carua revolutsialьq qozqalьsьn tūncьqtьruqa kjrjstj. Ol kontrrevolutsialьq burçuazianьn kycjn paidalanьp, çūmьscь, soldattar demonstratsiasьna cabuьl çasadь.

Yiel kynderjndegj bolqan oqiqaqa analiz çasai kele, V. I. Lenin bьlai dedj: «Adasqan, qalqtan qol yzgen eserler men mencevikterdjn kөsemderj 3 yiel kynjnjn өzjnde-aq Kaledjn әskerjn Piterge caqьru turalь burçuaziamen keljsjm çasadь» (XXI tom, 125 bet).

3—5 yiel kynderjnen keijn mencevikter men es-erler kontrrevolutsiacьl burçuazianьn aitqanьn tek orьndaucь boldь. Olar cьnçьrlaulь aqgvardia tөbetterjn (iunkerlerdj t. b. revolutsiaqa, onьn çetekcjsj bolcevikterge qarai aqьtьp qoia-berdj. Iunkerler men kazaktar 5 yiel kynj ertemen

«Pravda» gazetjnjn redaksiasьn, «Trud» gazetjnjn tipografiasьn tas talqan ettj. «Pravda» gazetjn taratqanь ycjn çūmьscь-bolcevik Voinovtj өltjrdj. «Mencevikter men es-erler burçuaziamen çana aqtardьn generaldarьmen odaqtasa otьrьp, çūmьscьlar men soldattardьn demonstratsiasьn çanьstap basьp, bolceviktjk partiaqa keljp ūrьndь...

Burçuazia өkjlderj — Guckov pen Milukovtьn jsteuge batьldatь barmaqan nərsenj, Kerenski men Seretel, Cernov pen Skobelev «sotsialisterdjn» jsteuge batьlь bardь» (BK(b)P tarixь, 202—203 better).

Kontrrevolutsia çūmьscь tabьna çana onьn bolceviktjk partiasьna cabuьldь ydete tystj. 6 yiel kynj Baltьq flotьnьn revolutsiacьl komitetjn taratu turalь çana 3—5 yiel kyngj demonstratsiaqa qatьnasqan əsker bөljmderjn taratu turalь būirьq berjldj. 7 yiel kynj V. I. Lenindj çana bolcevikterdjn basqa kosemderjn tūtqьnqa alu turalь kontrrevolutsiacьl Uaqьtca ykmet būirьq çarialadь. «Petrogradtьn sot palatasь prokurorьnьn məljmdemesjnde, Lenin çana basqa bjr talai bolcevikter «memleketke opasьzdьq jstegenderj» ycjn çana qūraldь kөterjljs ūjьmdastьrqanь ycjn sotqa tartьladь deljndj. Leninge qarsь taqьlqan aiьp general Denikinnjn ctabьnda cpiondar men provokatorlardьn çauaptarь boiьnca, jstelgen edj». (BK(b)P tarixь, 203 bet).

Reaksia kyceigendjkten Leninnjn podpoliada bola turuьna tura keldj. Mencevikter men es-erler bastaqan kontrrevolutsianьn çorьqьna burçuazia quana tystj. Asa quanqandьqtan Uaqьtca ykmettjn otstavkaqa cьqqan būrьnqь bastьqь Lvov maidanda Leninnjn çenjluj Resei ycjn ontystjk — batьs maidandaqь nemjsterdjn çenjlujnen de manьzь ylken dep soqtь. Sonьmen, burçuazia el jcjndegj revolutsianь çenu ycjn, maidanda qandai səlsjzdjkke ūcьrauqa da daiьn tūrdь.

Revolutsiaqa burçuazianьn acьqtan acьq cabuьl çasaqandьqь çaiьnda, Lenin «Aqactardьn tasasьnan ormandь kөrmeidj» degen maqalasьnda «4 yielden keijn bjz Reseide kontrrevolutsiacьl burçuazia çaqьnan azamattьq soqьstьn bastalqanьn, polktardь qūralsьzdandьrudь, maidanda atьp өltjrudj, bolcevikterdj өltjrudj kөremjz»— dep çazdь (XXI tom, 82 bet).

9 yiel kynj Kerenski bastьq bolьp çana ykmet qūrьldь. Çūmьscь, soldat, carualar deputattarьnьn bykjlreseiljk Ortalьq Atqaru komitetjnjn bjrjkken məçjljsjnde Uaqьtca ykmettj «revolutsianь saqtap qalu ykmetj» dep qabarladь çana revolutsiamen kyresu ycjn būl ykmetke ceksjz өkjldjk berjldj. Būl çanadan qurьlqan ykmet өljm çazasьn qaitadan çyrgjzuge, əskeri sottardь, əskeri senzuralardь qūruqa, bolceviktjk «Pravda», «Soldatskaia pravda», «Volna», «Golos pravda» taqь basqa gazetterdj çabuqa būirьq cьqardь.

Kontrrevolutsiacьl kadet partiasь mencevikter men es-erlerdjn predateldjk çūmьstarьna riza bolqandьqьn bjldjrdj. Sөitjp, burçuazia өzjnjn өkjlderjn taqь da Uaqьtca ykmettjn sostavьna kjrgjzdj.

Burçuazia masairai tystj, onьn gazetterjujn de quanьcь qoinьna simadь. Alaida çandьn būl quanьcь tьm erterek quanьc bolьp cьqtь. Stalin çoldas «Raboci soldat» gazetjnjn 11 yieldegj sanьndaqь maqalasьnda bylai dep çazdь: «Çoq, kontrrevolutsioner mьrzalar, revolutsia өlgen çoq, çanadan çaqtaucьlardь çinap alьp, çana kycpen çauqa qarai ūmtьlu ycjn, revolutsia tek qūpialanuda. Ūrьs taqь da boladь! Çenjs taqь da boladь!» («Oktəbr çoldarьnda» çinaqь, 77 bet).

3—5 yieldegj saiasi krizis kontrrevolutsianьn uaqьtca çenjsjmen bjttj. Būl oqiqa revolutsianьn damu çolьndaqь kezendj moment boldь. Өitkenj, yiel oqiqasьnan keijn tap kyresterj kyceie tystj. Revolutsianьn beibitcijljkpen damuь aiaqtaldь. Өkmet biljgj kontrrevolutsiacьl burçuazia men soqьs ctabьnьn qolьna kөctj. «Endj revolutsianьn Reseide beibitcijljkpen damuь mymkjn emes, niəselenj tarix bylaica qoidь: iakj kontrrevolutsia tolьq çenedj, iakj çanadan revolutsia boladь» (Lenin, XXI tom, 45 bet)

Yiel kynderjnen keijn, mencevikter men es-erler kontrrevolutsiamen js

çyzjnde soiuz çasaqannan keijn, burçuaziaqa өkmet bilіgjn bergennen keijn, bolceviktjk partia өzjnjn taktikasьn өzgerttj, — «Barlьq өkmet sovetterge!» degen ūranьn өzgerttj. Barlьq өkmet biljgjnjn sovetterdjn qolьna etuj çaiьndaqь būl ūran revolutsianьn beibjtcjljk çolmen damuь kezjnde dūrьs ūran edj. Būl ūrannьn aprel, mai, yien ailarьnda, bьlaica aitqanda, өkmet biljgj əskeri diktaturanьn qolьna kөcpei tūrqanda jske asuь mymkjn edj. «3 yielgc deijn beibjtcjljk çenjstjn boluь, өkmettjn sovetterge beibjtcjljk çolmen өtuj mymkjn edj... al endj kontrrevolutsia ūiьmdasqannan çana nьqaiqannan keijn sovetter өkmettj өz qolьna beibjtcjljk retpen aladь deu — bos soz. Revolutsianьn beibjttjk kezenj bjttj». (Stalin, «Oktəbr çoldarьnda» çinaqь, 129 bet).

Yiel oqiqasьnan keijn bolceviktjk partia, «Barlьq өkmet sovetterge» degen ūrandь uaqьtca alьp tastadь da, barlьq өkmettjn çūmьscьlar men kedei carualarqa berjluj turalь ūrandь qabьldadь. Ərine, bolceviktjk partia, çalpь aitqanda, sovetke qarsь emes edj, ongime mencevikter men es-erler bilegen sovetterdjn sostavь turalь, ondai sovetterge өkmet biljgjn beruge bolmaitьndьqь turalь edj, sebebj, mencevikter men es-erler kontrrevolutsianь qoldadь, revolutsiaqa predateldjk jstedj.

«Səz çoq, bjz өzjmjzdjn kөpcjljgjmjz bolqan sovettj çaqtaimьz. Mūndai sovetterdj bjz qūruqa tьrьsamьz» — dep çazdь Stalin çoldas («Oktəbr çoldarьnda» çinaqь, 78 bet).

Yiel oqiqasьnan keijn Lenin podpoliada boldь, Partianьn Ortalьq komitetjnjn barlьq çūmьstarьn Stalin çoldas basqardь.

Yiel oqiqasьnan keijn bolcevikterdj quqьnqa ūcьratu, өljm çazasьn qaitadan qoldanu, soqьstь soza beru, çer məselesjn cecudj çana Qūrьltai çinalьsьn caqьrudь keceujldete beru — osьnьn bərj de mencevikter men es-erlerge çūmьscьlardьn qalьn būqarasьnьn, soldattardьn, carualardьn qarьm-qatynasьn tez tyrde өzgerttj. Mjne, osь auьr çaqdaida çūmьscьlar, soldattar, carualar būqarasь bolcevikterdjn revolutsia jsjne cьn berjlgendigjn, mencevikter men es-erlerdjn revolutsiaqa opasьzdьqьn kөrdj de, tysjndj de. Lenin podpoliada otьrьp qūraldь kөterjljs çasauda partiaqa orientirovka berdj. Qūraldь kөterjljs çasap çūmьscьlardьn өkmettj kycpen tartьp aluь, proletariat diktaturasьn ornatuь turalь Leninnjn bergen būl nūsqauь Stalin çoldas basqarqan VI siezdjn qaulьsьnьn negjzj boldь.

VI siezden keijn bolceviktjk partia qūraldь kөterjljske əzjrlenjp çūmьscьlar men soldattar arasьnda orasan zor çūmьstardь çyrgjze bastadь. Sөitip, 1917 çьlь oktəbrde Lenin men Stalin partiasь bastaqan çūmьscь tabь Kerenskidjn burçuazialьq ykmetjn kycpen qūlattь, sovetter өkmetjn, proletariat diktaturasьn ornattь.

A. USOV

Bolceviktjk partianь qйru çolьndaqь kyres

(BK(в)P Məskeu Komitetjnjn Bьikov atьndaqь partia aqartu yijnde, «BK(в)P tarixь qьsqaca kursьn» yirenu çənjndegj təmengj zveno kruçoktarьnьn basсьlarь ycjn oqьlqanleksianьn qьsqartьp alьnqan stenogrammasь).

«Partia propagandasьn «BK(в)P tarixь qьsqaca kursьnьn» cьquьmen bailanьstь çyrgjzu turalь BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn 1938 çьl 14 noiabrdegj qaulьsь bьlai dep kərsetedj:

«Bykjlsoiuzdьq Kommunist (bolcevikter) partiasь tarixьnьn qьsqaca kursь» bolcevizmge çetjlu, partia myceleriin marksistjk-lenindjk teoriamen qarulandьru mjndetjn orьndau jsjnde, basqaca aitqanda, qoqam damuь çana saiasi kyrestjn zaqdarь bjljmjmen qarulandьru mjndetjn orьndau jsjnde asa maqьzdь qūral boiьp tabьladь, partiada bar çana partiada çoq bolcevikterdjn saiasi qьraqьlьqьn arttьrudьn qūralь, marksizmdj-leninizmdj propagandalau jsjn tijstj teorialьq dəreçege kəterudjn qūralь boiьp tabьladь».[1]

BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn qauiьsь marksistjk-lenindjk teoria məselelerjn yirenuge diferentsialь tyrde qaraudьn kerektjgjn kərsetedj. BK(в)P Ortalьq Komitetj partia tarixьn yirenucjlerdjn barlьqьn, olardьn çalpь bjljm çana saiasi daiьndьqьn eseptei otьrьp, negjzgj yc zvenoqa bəludj ūiqaradь.

BK(в)P Ortalьq Komitetj partia tarixь kursьn daiьndьqь kemjrek çoldastar qatьnasatьn təmengj zvenoda, partia tarixьnьn negjzgj yc etapь boiьnca, caqьndalqan kəlemde yirenudj ūiqaradь.

1. Bolceviktjk partianь qūru çolьndaqь kyres («BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursь» I — IV taraular).

2. Bolcevikter partiasь proletariat diktaturasь çolьndaqь kyreste (V — VII taraular).

3. Bolcevikter partiasь əkmet basьnda (VIII — XII taraular).

Təmengj zvonada BK(в)P tarixьn caqьndalqan kəlemde yirenudjn kerek ekendjgj turalь partianьn Ortalьq Komitetjnjn nūsqauьn qalai tysjnu kerek? Partia tarixьn negjzgj yc etap boiьnca yirenudjn kerek ekendjgj turalь nūsqaudь qalai tysjnu kerek?

Būl məsele çaqa məsele, būl məsele çənjnde bjzde əlj tijstj təçribeler çoq. Būl məsele çənjnde kesjljp-pjcjljp qoiьlqan nūsqau beruge bolmaidь. Degenmen, təmengj zveno kruçoktarьnda sabaqtь ūiьmdastьrudьn mьna təmengj printsipterjn kərsetuge boladь.

Bjz en aldьmen oqucьlarqa partia tarixьnьn «Qьsqaca kursьn» ozjnjn tolьq kəlemj boiьnca oqьp cьqu-

[1] Partia propagandasьn „BK(в)P tarixь qьsqaca kursьnьn" cьqьmen bailanьstь çyrgjzu turalь", 3 bet. Memlekettjk Saiasi Ədebiet Baspasь, 1938 çьl.

dь ūiqaruьmьz kerek. Oqucьlar bjrjncj etaptь yirenude barlьq taraulardь retjmen basьnan aiaqьna deijn tьnqьlьqtь oqularь kerek. «Qьsqaca kurьsta» kөrsetjlgen çeke yzjndjlerdj, çeke taraulardь, osьmen bjrge bailanьstь cilardь çana tarixi faktьlar men oqiqalardьn retjmen kelujn bөljp beruge bolmaidь. Mūnda IV-taraudьn ekjncj bөljmjn basqaca jsteuge boladь. Tөmengj zvenonьn oqucьlarь partia tarixьn yirenudj bastaqanь bolmasa, onь aiaqtamaidь. Oqucь ekjncj zvenoqa ötkende, ol partia tarixьn qaitadan, neqūrlьm, tьnqьlьqtь, barlьq kurstьn kөlemjn, barlьq taraularьn yirenedj. IV taraudьn ekjncj bөljmj mazmūnьna qaraqanda tөmengj zvenoda oqucьlarqa asa qiьn çana onь oqudьn өzj olar ycjn çeңuge bolmaitьn, tjptj bөget boluь da mymkjn qoi dep oilaimьn. Būl bөljm dialektikalьq çana tarixi materializm məselelerjn baiandaidь, onь tastai tūru tarixi oqiqalardь retjmen aitudь būzqandьq bolmaidь. Degenmen qalqan taraulardь tegjs oqьp cьqularь maqūl.

Caqьndalqan kөlemde yirenu degendj, oqucьnьn barlьq materialdarmen tanьsudьn negjzjnde, en aldьmen, sol temanьn, bolmasa bөljmnjn negjzgj, tyijndj məselelerjn yirenuge toqtalu dep tysjnu kerek.

Bjzdjn partiamьzdьn tarixьnьn bjrjncj etapьnьn (I — IV taraular) negjzgj ideiasь marksistjk tūnqьc kruçoktardьn çarьqqa cьquьnan bastap, bolcevikterdjn derbes marksistjk partia bolьp qalьptasuьna deijngj bolcevik partiasьn qūru çolьndaqь kyres bolьp tabьladь. Osьqan sәikes, **osь negjzgj ideiaqa baqьnьctь negjzgj, tyijndj məselelerdj taqь өzgeceleu kerek.** Bjzdjn partiamьzdьn tarixьnьn bjrjncj etapьn yirenude būl leksia kjrjspe leksia çana būl leksianьn maqsatь tөmengj zvenonьn oqucьlarь ycjn alqacqь tөrt taraudьn negjzgj məselelerjn baiandau bolьp tabьladь.

* * *

Marksistjk tйnqьc kruçoktardьn çarьqqa cьquьnan bastap, bolcevikterdjn derbes bolceviktjk partia bolьp qalьptasuьna deijngj bolceviktjk partianь qйru çolьndaqь kyres

1. Plexanovtьn qalqcьldьqpen kyrestegj rөlj çana plexanovtjk «Enbektj azat etu» gruppasь. Bjrьnqai marksistjk partia qūra otьra, orьs marksisterj Reseidegj revolutsialьq qozqalьstьn tyrlj etaptarьnda marksizmge qarsь bolqan ərtyrlj teoriialarьmen kyrestj. Revolutsiacьi orьs marksisterjne qalqcьldьq aqьmdarmen, çūmьscь qozqalьsьndaqь opportunistjkpen — ekonomistermen, eserlermen, menceviktermen qaçьmai kyresuge tura keldj.

Būdan keijnde Lenin — Stalin bastaqan orьs bolcevikterjne partianьn өz jcjndegj opportunistjk, marksistjkke qarsь aqьmdarmen — trotskistermen, zinovievcjldermen, buxarincjldermen kyres çyrgjzuge tura keldj.

Būl kyres asa kyctj bolcevikтjk partianь ūiьmdastьruqa çetkjzdj. Būl kyres 1917 çьlь çūmьscьlar tabьnьn çeңujne, proletariat diktaturasьnьn ornauьna çetkjzdj.

Reseide marksizmnjn en alqac tarala bastaqan kezjnde marksisterge kedergj çasaqan qalqcьldьq boldь.

«Marksizmdj çana sotsial-demokratialьq qozqalьstь taratudьn çolьnda ol kezde bolqan bastь ideialьq kedergj»[1] qalqcьldьq boldь. Qalqcьldьq ideialar aldьnqь qatardaqь çūmьscьlar men intelligentter arasьnda keң orьn aldь. Qalqcьldardьn negjzgj ideialьq baqьtь mьnadai boldь:

Qalqcьldar Reseidjn kapitalistjk çolmen damuьn çoqqa cьqardь. Olar Resei өzjnce damidь, batьs evropalьq elderdjn kapitalistjk çolьmen damьqanьndai emes, Resei өzgece, өzjne ьnqailь çolmen damidь dedj. Olar, kapitalizm Reseide keң өrjs alьp, tarai almaidь, dedj.

Osьdan keljp, qalqcьldar, revolut-

---

1 „BK(b)P Tarixьnьn qьsqaca kursь", 12 bet.

187521-59

sianьң negjzgj kycj çūmьscь tabь emes, intelligentsia bastaqan carualar boladь degen terjs ekjncj qortьndь çasadь. Qalqcьldarca Resei qalqьnьң kөpcjljgj carualar bolqandьqtan, olar revolutsianьң negjzgj qorqaucь kycj bolьp sanaladь, carualar obcinalьq çerdj paidalanuqa ədettengendjkten olar çaratьlьsьnan sotsialistengen bolьp tabьladь. Qalqcьldar carua obcinasьn bolacaq kommunistjk ūiьmnьң өndjrjstjk ylgjsj dep bjldj.

Qalqcьldardьң ycjncj qatesj olar qoqam damu zaңdarьna tysjnbedi. Qalqcьldar tarix çeke kөrnektj tarixi adamdardьң jsterjnjң nətiçesj, tarixtь çasaitьn çeke belsendj «erler» dep sanadь. Kөpcjljk «tobьr», olardьң aituьnca «sьnai-oilaitьn» çeke adamdardьң qolьndaqь qūralь qana.

Qьlьmqa qarsь būl terjs, ideialьq baqьttar olardьң taktikasьnda osьlai belgjledj.

Qalqcьldar dep ataluьnьң sebebj— 70-çьldarda intelligentsia arasьnda «qalq jcjnde çyru» degen keң өrjs aldь. Qalqcьldar carualar arasьnda ygjt çūmьsьn çyrgjzu çolьmen, olardь patsa samoderçaviasьna qarsь bykjlreseiljk bunt çasauqa kөtermekcj boldь. Bjraq būl qozqalьstьң sətj bolmadь. Qalqcьldardьң aitqanьnьң tygjne tysjnbei carualar aң-taң kyijnde qaldь. Carualar qalqcьldarqa tysjnbedj, өitkenj qalqcьldar caruалardьң өzderjn bjlmedj. Patsa өkmetj qalqcьldardьң bascьlarьn qudaladь, olardь qamadь, çer audarcь.

1879 çьlь qalqcьldar partiasьnda raskol bolьp, «Cornьi peredel» çana «Narodnaia volə» degen ekj partiaqa bөljndj.

«Cornьi peredel» negjzjnde qalqcьldardьң būrьnqь taktikasьn çyrgjzdj. «Narodnaia volə» partiasь çeke terror taktikasьna kөctj. Qalqcьldar çeke terror çasau çolьmen patsa samoderçaviasьnьң qolьnan saiasi bostandьqtь almaqcь boldь çana odan soң onь sotsialistjk negjzde qoqam ūiьmdastьru ycjn, sotsialistjk ideianь propagandalau, ygjtteu ycjn paidalanbaq boldь.

Bjraq patsa өkmetjnjң çeke өkjlderjn əltjru patsalьq samoderçavialьq stroidь qirata almadь. II Aleksandr eltjrjlgennen keijn narodovoletsterdjң terrorlьq ūiьmьnьң tas-talqanь cьqarьldь.

«Çeke terror saiasatь — dep oqimьz bjz «BK(b)P tarixьnьң qьsqaca kursьnen» — belsendj «erler» boladь çana ol «erlerdjң» batьrlьq jsjn kytjp otьrqan ençar «tobьr» boladь degen terjs, qalqcьldьq teoriaqa sviendj. Būl çalqan teoria, bjrlj-çarьm kөrnektj dara-adamdar qana tarix çasaidь, al būqaranьң, qalqtьn, taptьң qalqcьl çazucьlar çijrkenjcpen aituьnca — «tobьrdьң» sanalь, ūiьmdasqan js qolьnan kelmeidj, ol soqьr senjmmen «erlerdjң» soңьnan qana eredj degendj aittь. Sondьqtan qalqcьldar carualardьң çana çūmьscь tabьnьң arasьnda çappai revolutsialьq çumьs çyrgjzuden bas tartьp, çeke terrorqa kөctj» («BK(b)P tarixьnьң qьsqaca kursь», 12-13 better).

Çeke terror taktikasь revolutsialьq qozqalьsqa asa ylken zian keltjrdj. Çeke terror taktikasь belsendj kycterdj terrorlьq caralardьң ər tyrdegj ūiьmdarьna bөlcektep çjberdj.

Qalqcьldar būqara arasьndaqь tərbie ūiьmdastьru çūmьsьnьң maңьzьn baqalamadь.

Qalqcьldarqa bjrjncj soqqь bergen G. V. Plexanov boldь. «Plexanov qalqcьldardьң qate kөzqarastarьn bjrjncj bolьp marksce sьnadь. Qalqcьldьq kөzqarstarqa audьrmai soqqь bere otьrьp, Plexanov sonьmen qatar, marksistjk kөzqarastardь aita alqandə çaqsь qoroqadь» («BK(b)P tarixьnьң qьsqaca kursь», 13 bet).

Būrьn eң əuelde qalqcьl bolqan Plexanov patsa ykmetjnjң quqьnьnan saqtanьp, cet elge emigratsia çasadь, ol onda çyrjp marksisterdjң aqartucь kruçogjndegj adamdarmen tanьstь, olardan Markstjң teoriasьn qabьldadь, onь yirendj, өzjnjң būrьnqь qalqcьldьq kөzqarasьnan qol yzjp, marksizm pozitsiasьna kөctj.

G. V. Plexanov 1883 çьlь Çenevada «Eңbektj azat etu» .gruppasьn ūiьmdastьrdь. «Eңbektj azat etu» gruppasь, ol cet elde ūiьmdastьrьlqanmen, Reseidegj tūңqьc marksistjk gruppa boldь. Reseidegj revolutsialьq

qozoqalьsta «Eŋвektj azat etu» gruppasьnьŋ eŋвegj zor.

«Eŋвektj azat etu» gruppasь «Kom munistjk partianьŋ manifestj», «Çaldamalь eŋвek çana kapital», «Sotsializmnjn utopiadan qьlьmqa qarai damuь» siaqtь çana вasqa cьqarmalardь orьs tjljne audardь.

«Eŋвektj azat etu» gruppasь marksistjk әdevietterdjŋ Reseide taraluьna seвepcj вoldь çana osьnьsьmen qalqcьldьq kөzqarastarmen kyrestc kөmektestj, aldьŋqь qatarlь çūmьscьlar çana intelligentsia arasьnda marksizm ideiasьn taratть.

«Eŋвektj azat etu» gruppasь өzjnjŋ arnaulь ekj dokumentjn çarьqqa cьqardь: «Eŋвektj azat etu» gruppasь programmasьnьŋ вjrjncj çana ekjncj proektьsь. Programmalardьŋ вūl proektьsьnda, negjzjnen dūrьs marksistjk kөzqarastar вoldь.

Plexanov «Bjzdjŋ talastarьmьz», «Sotsializm çana saiasi kyres» degen өzjnjŋ teorialьq eŋвekterjnde çana programmanьŋ proektьsьnda qalqcьldьq ideialьq вaqьttardь çana qalqcьldardьŋ taktikasьn sьnaidь. Reseide kapitalizmnjŋ sөzsjz damitьndьqьn, revolutsiada çūmьscь tавьnьŋ gegemondьq etujnjŋ kerektjgjn, kyrestjŋ çana çūmьscь tавьnьŋ derвes saiasi partiasьn ūiьmdastьrudьŋ kerektjgjn dәleldedj.

Osьmen вjrge Plexanovtьŋ eŋвekterjnde, programmanьŋ proekterjnde qate teorialьq ereçeler men kөzqarastar вoldь. Misalь, 1884 çьlь cьqqan programmanьŋ вjrjncj proektьsьnda çeke terrordь patsa samoderçaviasьmen kyresudjŋ qūralь dep kөrsetedj, вūl qalьqcьldьq kөzqarastardьŋ qaldьqь edj. Sol kezde·aq Plexanovtьŋ eŋвekterjnde onьŋ вolacaq menceviktjk kөzqarastarьnьŋ ūrьqь вoldь. Plexanov carиanьn proletariatpen odaqtьq retjndegj revolutsialьq rөljn kөrmedj, liвeraldьq вurçuazianьŋ revolutsiadaqь rөljn asьra вaqalaдь.

Plexanov 90 çьldarda, marksizmnjŋ filosofialьq negjzgj ereçelerjn qorqauqa çana әigjleuge arnalqan, вjrnece eŋвekter cьqardь. Onьŋ 1895 çьlь. «Tarixqa monistjk kөzqarastьŋ damuь turalь mөselege»; 1897 çьlь «Tarixtь materialistjk ūqьnu» çana 1898 çьlь «Çeke adamdardьŋ tarixtaqь rөlj turalь», degen eŋвekterj cьqtь. Osь eŋвekterjnde Plexanov qalqcьldardьŋ qoqam damuьndaqь qьlьmqa qarsь kөzqarastarьn әckereleidj.

Reseidjŋ tarixi damu вarьsь marksistjk ereçenjŋ dūrьstьqьn rastadь. Reseide kapitalizm damьdь, өndjrjs erkendedj, proletariat ta san çaqьnan estj. Osьmen qatar proletariattьŋ вelsendjljgjde kyceidj. Qalqcьldardьŋ derevnede kommunistjk өndjrjstj ūiьmdastьrudьŋ ūrьqь dep eseptegen carualar овcinasь jrjdj. Carualar kulakqa, kedeige вөljnjp çjktedj. «Eŋвektj azat etu» gruppasь çūmьscь qozoqalьsьmen js çyzjnde вailanьstь вolqan çoq. Leninnjŋ aituьnca вūl gruppa «sotsial-demokratianьŋ teoria çyzjnde negjzjn saldь. Sөitjp çūmьscьlar qozoqalьsьna qarai вjr qadam alqa вastь»[1]

Qalqcьldar qozoqalьsьna negjzgj soqqьnь вergen Plexanov çana «Eŋвektj azat etu» gruppasь вoldь. Qalqcьldardь ideialьq çaqьnan kyltalqan etu jsjn aiaqtaqan Lenin вoldь.

II. Lenin qalqcьldьqpen kyreste. Vladimir Iijc Lenin 1893 çьlь Peterвurgqa вardь. 1894 çьlь Leninnjŋ «Qalq dostarь» degen ne çana olar sotsial-demokrattarqa qarsь qalai kyresedj?» degen kjtaвь cьqtь. Būl kjtap qalqcьldardьŋ kөzqarastarьn sьnauqa, 90-çьldardaqь qalqcьldardь sьnauqa arnalqan.

Eger 70-çьldardaqь qalqcьldьq, terjs әdjs pen вolsa da, samoderçaviaqa qarsь revolutsialьq kyres maqsatьn alqa qoiqandьqtan, өzderjnjŋ ideialьq çana taktikalьq вaqьttarьnьŋ qateljkterjne qaramastan, revolutsialьq aqьm вoldь, al 90 çьldardaqь qalqcьldьq revolutsialьq kyres әdjsjnen вas tarttь. Qalqcьldar osь kezde «az jsterdjŋ» degen teoria cьqardь çana patsa samoderçaviasьnьŋ tūsьnda-aq carualardьŋ tūrmьs-xalьn çaqsartuqa mymkjncjljk вar degendj uaqьzdadь. Olardьŋ jstegen caralarь carualar овcinasьn nьqaitu, patsa sa-

---

[1] V. I. Lenin, XVII om, 253 вet.

moderçaviasьnьn tūsьnda-aq carualar-dьn tūrmьs-xalьn çaqsartu boldь.

90-çьldardaqь qalqcьldar ьzderjnjn çūmьstarьnda, ьzderjnjn jsterjnde sarizmmen keljsuge tьrьstь. Qalqcьldьq osь dəujrde-aq revolutsialьq aqьm bolьdan qaldь.

Qalqcьldardьn çeke adamdardь, «erlerdj» passiv «tovьrqa» qaramaqarsь qoimaqcь bolqan çana Resei ьz çolьmen qana damidь degen qьlьmqa qarsь, qate baqьttaqь, teorialarьn bjzdjn eljmjzdjn tarixi damuьnьn barьsьnьn ьzj çoqqa cьqardь.

Lenin «Qalq dostarь» degen ne çana olar sotsial-demokrattarqa qarsь qalai kyresedj?» degen ьzjnjn kjtabьnda qalqcьldьq kьzqarastь tolьqьmen kyl-talqan ettі. Osь dəujrdegj bjrnece enbegjnde Lenin, revolutsialьq belsendj kyctj ьdьratuqa sebepcj bolatьn, būqaranь ūiьmdastьru çьnjndegj çūmьsqa kedergj bolatьn, çeke terror ədjsjnjn ziandь ekendjgjn dəleldedj.

«Lenin «Qalq dostarь degen ne» degen kjtabьnda orьs marksisterjnjn negjzgj mjndetterjn belgjledj. Leninnjn pjkjrjnce, orьs marksisterj en aldьmen bьtьranqь marksistjk kruçoktardan bjrьnqai-sotsialistjk çūmьsсь partiasьn ūiьmdastьruqa tijstj edj. Būdan son Lenin carualarmen odaqtasa otьrьp, Reseidjn çūmьscь tabь qana patca samoderçaviasьn qūlatatьndьqьn, sodan keijn orьs proletariatь enbekcjlermen çana eksploatatsialanucь būqaramen odaqtasa otьrьp, basqa elderdjn proletariatьmen qatar, saiasi acьq kyrestjn tьte çolьmen çenjmpaz kommunistjk revolutsiaqa baratьndьqьn kьrsettj».[1]

III. Peterburgtaqь «Çūmьscь tabьn azat etu çolьndaqь kyres soiuzь» men çana orьs marksisterjnjn bjrьnqai sotsial-demokrat partiasьna bjrjgudegj alqacqь әreketj. Orьs marksisterj 80-çьldardьn aiaqьnda 90 çьldardьn basьnda bjrьnqai partiqa bjrjkken çoq edj. Marksister kjckentai kruçokqa ūiьmdasqan edj, mūnda olar marksizm ideiasьn propagandalau çūmьsьn çyrgjzdj. Būl kruçoktar bьtьranqь, ьzara bailanьssьz boldь çana çūmьsсь tabьnьn kyresjne ьqpalь ylken boldь. Çūmьscь tabьnьn kyresj stixialьq boldь. En çaqsь marksisterdjn sanalь, tvorcestvolьq teorialьq jsterj ūctasqan, bjrlesken çoq edj.

90-çьldar patsalьq Reseide ьndjrjs kəsjbjnjn ьrleu çьldarь bolьp esepteledj. Ьndjrjs kəsjbj qaulap ьse bastaidь, temjr çol qūrьlьsь kyceitjle bastadь. Proletariat ьzderjnjn ekonomikalьq xalьn çaqsartu ycjn stackalьq kyres çyrgjzedj, bjraq kyres stixialьq bolьp ьtjp otьrdь.

Lenin 1895 çьlь Peterburgtaqь marksistjk çūmьscь kruçoktardь «Çūmьscь tabьn azat etu çolьndaqь kyres soiuzьna» bjrjktjrdj.

«Çūmьscь tabьn azat etu çolьndaqь kyres soiuzьnьn» ūiьmdastьrьluь bjrьnqai partianьn ūiьmdastьruqa daiьndaludaqь çana etap bolьp tabьladь. Orьs sotsial-demokrattarь kruçoktarda marksizmdj propagandalaudan qalьn kьpcjljk arasьnda saiasi ygjt çūmьsьn cyrgjzu ədjsjne kьcedj. «Çūmьscь tabьn azat etu çolьndaqь kyres soiuzь» çūmьscь qozqalьsьnda **sotsial-demokrattьq sanaпь engjze bastaidь.** Lenin bastaqan orьs sotsial-demokrattarь çūmьscь tabьnьn kyndeljktj myddelerjn qanaqattandьru ycjn, çūmьscь tabьnьn ekonomikalьq xalьn çaqsartu ycjn kyrestj proletariattьn sol etaptaqь negjzgj maqsattarь ycjn çyrgjzjletjn saiasi kyrespen — burçuazialьq-demokratialьq revolutsianь daiьndau çana sarizmdj qūlatu ycjn çasalqan kyrespen bailanьstьradь.

«Çūmьscь tabьn azat etu çolьndaqь kyres soiuzьnьn» çūmьscь qozqalьsьnьn damu tarixьnda maqьzь ylken boldь. Peterburg «Çūmьscь tabьn azat etu çolьndaqь kyres soiuzьnьn» ylgjsj boiьnca Reseidjn basqa jrj qalalarь men ondjrjs ortalьqtarьnda — Məskeude, Ivanovo-Voznesenskide, Kievte, Rostove-na-Donda çana basqa qalalarda—kyres soiuzdarь men sotsial-demokrat gruppalarь cьqadь.

Çūmьscь qozqalьsьmen bjte qainasqan tьqьz bailanьsь bolmaqan az sandь kruçoktardan marksister bū-

[1] BK(b)P Tarixь, 21 bet.

qaralьq kyres maidanьna cьqadь, çūmьscь tavьnьn būqaralьq kyresjn bastaidь.

«Çūmьscь tavьn azat etu çolьndaqь kyres soiuzь» proletariattьn revolutsialьq partiasьnьn alqacqь bastamasь bolьp tavьladь.

Orьs sotsial-demokrattarьnьn aldьnda tūrqan zor mjndet kyres soiuzdarьn bjrjktjru, proletariattьn taptьq osь ūiьmdarьn birlıqai sotsial-demokrat partiasьna bjrjktjru edj.

Bjrnece ūiьmdardьn initsiativasь boiьnca 1898 çьlь Minskide Resei sotsial-demokrat çūmьscь partiasьnьn I siezj çinaldь. Partianьn 1 siezj Reseidegj barlьq sotsial-demokratialьq ūiьmdardь bjrьnqai sotsial-demokratialьq çūmьscь partiasьna bjrjktjruin alqacqь əreketj bolьp tavьladь. Partianьn I siezj barlьq sotsial-demokrattarqa manifest-yndeu çazьp qavьldacь, partianь ūiьmdastьru ycjn būl manifest platforma bolqandai boldь çana partianьn Ortalьq komitetjn sailadь. Bjraq, siezden keijn Ortalьq komitettjn mycelerj tūtqьnqa alьndь.

I siez partianьn programmasьn, ustavьn çasaqan çoq. I siez orьs sotsial-demokrattarьn bjrьnqai sotsial-demokratialьq partiaqa bjrjktjruge əreket jstedj. Bjraq js çyzjnde mūndai partia qūrьlmadь. Degenmen sotsial-demokrattar ycjn 1 siezdjn propagandalьq maqьzь ylken boldь. I siez «Reseiljk sotsial-demokratialьq çūmьscь partiasьnьn qūrьiqandьqьn çarialadь»[1], osьmen ol orьs marksisterjnjn bjr partiaqa bjrjgujnjn qaçet ekendjgjn atap kərsettj.

IV. «Ekonomizm» çana lenindjk

«Iskra» gazetjnjn çarьqqa cьquь. 1898 çьldan bьlaiqь dəujr bjzdjn partiamьzdьn jcjnde ideialьq çana ūiьmdastьru çaqьnan bьtьranqьlьq dəujrj bolьp sipattaladь. Jrj əndjrjstj ortalьqtardaqь çeke ūiьmdarda bərjne bjrdei çalpь programma bolmadь, ustappen bailanьstь bolmadь, bjr çerden basqarьp otьratьn çalpь bascьlьq bolmadь. Ərbjr ūiьmdar basqa ūiьmdarmen bailanьssьz çūmьs jstedj. Bjr ūiьmnьn ekjncj ūiьmqa qpalь taza ideialьq tyrde qana boldь.

90-çьldardьn aiaqьnda orьs çūmьscь qozqalьsьnda opportunistjk aqьm cьqa bastaidь. 1899 çьlь Prokopovic pen Kuskova belgjlj «kredo» attь dokument cьqaradь. Olar, mūnda, çūmьscь tavьnьn mjndetj turalь çana vaqьttar beredj. Osь dokumentte çūmьscь tavьnьn saiasi kyres çyrgjzujnjn qaçettjgjn çoqqa cьqaradь çana çūmьscь tavь tek qana ekonomikalьq kyres çyrgjzuj kerek, dedj.

Būl kəzqarastь quattaucьlar tavьldь çana būl kəzqaras çaiьldь. Reseide cьqqan «Russkaia mьisl» gazetj çana cet elde cьqqan «Raboceie delo» çurnalь osьndai pozitsiada boldь.

Çūmьscь qozqalьsьndaqь būl aqьm «ekonomizm» degen attь aldь. Ekonomisterdьn opportunistjk dokumentj «Kredo» nьn çarьqqa cьqqanьna Lenin qattь protest çasadь. Lenin Cucenskoe selosьndaqь ssilkada çyrgen kezjnde osь dokumentpen tanьsqannan keijn, ol ssilkada çyrgen marksisterdjn məçjljsjn caqьrdь, būl məçjljste Leninnjn çazqan protestjn qavьldap, məçjljske qatьnasqan 17 adamnьn atьnan Reseidegj sotsial-demokratialьq ūiьmdarьda taratьldь.

Osь kezde Lenin, əzj ssilkada çyrjp, çalpь orьstьq saiasi gazet cьqarudьn planьn oiladь. Partianьn bjrjgujn çalpь orьstьq saiasi gazet qūrumen bastau kerek boldь. Naqtь, bjrьnqai, revolutsiacьl marksistjk platforma çasamai tūrьp, ərtyrlj kəzqarastardь qoldaucь, marksizmdj tyrljce talqьlauqa çol berucj ərtyrlj ūiьmdardь bjrjktjruge bolmaitьn boldь. Partianь qūru ycjn çalpь orьstьq saiasi gazet osьndai ideialьq teoretikalьq platformanь beruj kerek boldь.

Lenin ssilkadan keijn cet elge emigratsa çasadь, «Eңbektj azat etu» gruppasьnьn mycelerj Plexanovtьn, Akselrodtьn, Vera Zasulictьn çana «Çūmьscь tavьn azat etu çolьndaqь Peterburg kyres soiuzьnьn» mycelerj Martov pen Potresovtьn qatьnasuьmen 1900 çьlь «Iskra» gazetjn ūiьmdastьrdь.

[1] „BK(b)P tarixьnьn qьsqaca kursь", 24 bet.

«Iskra» sotsial-demokrattardьn tek ideialьq bjrjgujnjn bastamasьn salьp qoiqan çoq, sonьmen bjrge ol sotsial-demokratianьn bjrjguj çөnjnde ylken ūiьmdastьru çūmьs çyrgjzdj. «Iskranьn» өkjlderj çeke ūiьmdarqa keljp, onda II siezdjn ūiьmdastьru daўьndьqь çөnjnde, bjrьnqai platforma qūru çөnjnde çūmьs çyrgjzdj. «Gazet, — dep aittь Lenin, — tek qana kollektivtjk propagandist, kollektivtjk ygitcj emes, sonьmen bjrge kollektivtjk ūiьmdastьrucь da».[1]

V. Leninnjn «ekonomisterdjn» opportunizmjne qarsь kyresj. «Iskra» II siezdjn caqьrьluьna daiьndьq çyrgjzdj. Partianьn II siezj orьs sotsial-demokrattarьnьn bjrьnqai sotsial-demokrat-partiasьna pormaldьq emes, js çyzjnde bjrjgujnjn bastamasьn saluь kerek boldь.

Bjraq «ekonomister» partianьn bjrjgu çolьnda bөget çasadь. «Ekonomister» çūmьscь tabьnьn saiasi kyresjnjn maqьzьn çoqqa cьqardь. Olar saiasi kyrestj burçuazia çyrgjzuj kerek, çūmьscь tabь өzderjnjn ekonomikalьq myddelerj ycjn qana kyresuj kerek dedj.

«Ekonomisterdjn» pozitsiasь burçuazialьq-demokratialьq revolutsiada basqarucь rөl burçuaziada bolub kerek degenge soqtь. Çūmьscь tabьn burçuazianьn qolçaulьqьna ainaldьrmaqcь boldь.

«Ekonomister» çūmьscь qozqalьsьnda stixialьq aldьnda bas idj. Olar revolutsialьq teorianьn rөlj men maqьzьn çoqqa cьqardь.

«Ekonomister» çūmьscьlar өzderjnjn myddelerjn өzderj çaqsь tysjnedj dep eseptedj. Osьdan barьp, «ekonomisterdjn» Lenin, xvostizm, dep ataqan taktikasь cьqtь.

«Ekonomisterdjn» tūrqьsьnan qaraqanda partia çūmьscьlardьn sanasьnьn dәreçesjne, qatardaqь, tjptj çūmьscьlardьn artta qalqan būqarasьnьn tjlekterjne beijmdeluj kerek. Çūmьscьlardьn qatardaqь būqarasь, çūmьscьlardьn artta qalqan sloilarь tek ekonomikalьq kyrestjn qana mjndetj men maqsatьn, tek өzderjnjn kyndelikti tūrmьs-xalьn çaqsartudьn qana mjndetj men maqsatьn qoia alatьn boldь.

Sөitjp, «ekonomisterdjn» oiьnca partia çūmьscь qozqalьsьn basqarmauj, qaita onьn etegjnen ūstap çyruj kerek boldь. Olarca partia çūmьscьlardьn өzderj talqьlap cecken talaptardь çөndeuge, orьndauqa kөmek berjp qana otьruqa tijstj boldь.

Būl pikjr partianь qūrudaqь kөzqarastar çөnjnde de alalьq-bolubna akep soqtь. «Ekonomister» ūiьmdastьru mөselelerj çөnjnde partianьn bjrьnqai bjr ortalьqqa baqьnuьna qarsь, ortalьqqa baqьnbaucьlьq çaqьnda boldь. Olarca çūmьscьlar өzderjnjn ekonomikalьq myddelerj ycjn qana kyresetjn, saiasi kyres maqsatьn өzderjnjn aldьna qoimaiьn bolqandьqtan әrbjr ūiьmnьn өz çūmьsьnda ylken derbestjgj boluь kerck dedj: «Ekonomister» sol kezde partia jcjnde bolqan ūiьmdastьru çөnjndegj laqucьlьqtь qoldadь.

Lenin «ekonomisterdjn» mūndai ūiьmdastьrucьlьq prinsipjn kustarlьq dep atadь.

Sonьmen, saiasi kyrestj çoqqa cьqaru, çūmьscь qozqalьsьnda stixialьq aldьnda bas iu, revolutsialьq teorianьn maqьzьn çoqqa cьqaru, xvostizm taktikasь çana kustarlьq «ekonomisterdjn» pozitsiasьn sipattadь.

«Ekonomisterdjn» būl baqьttarьnьn tas-talqanьn cьqaru, çūmьscь qozqalьsьn liberaldьq burçuazianьn tjlegjne baqьndьruqa әrekettenucj, çūmьscь qozqalьsь arasьndaqь burçuazia agenturasь retjnde olardь әckereleu kerek boldь.

Lenin өzjnjn 1902 çьlь cьqqan «Ne jsteu kerek?» degen eңbegjn «ekonomisterdjn» kөzqarstarьn sьnauqa arnadь.

VI. Leninnjn «Ne jsteu kerek?» degen kjtabь — marksistjk partianьn ideologialьq negjzderj. Lenin būl kjtabьnda revolutsialьq teorianьn maqьzьn, çūmьscь qozqalьsьndaqь sanalьlьqtьn maqьzьn kyctj atap kөrsetedj. Revolutsialьq teoriasьz, deidj Lenin, çūmьscьlardьn stixialьq qozqalьsь reformistjk qozqalьs boladь, ol kapitalizm çaqdaiьnda, patsa

[1] Lenin, IV tom, 111 bet.

stroiь çaqьdaiьnda çūmьscь tavьnьң tūrmьs-xalьn çaqsartu ycjn kyreske әkep soqadь, sonьmen вjrge revolutsianьn mjndetj, çūmьscь tavьnьn eң aqьrqь maqsatь вurçuazialьq qoqamdь çoiuda вolьp otьrqanda, ol samoderçavianьn çana вurçuazialьq stroidвң negjzjn вūzвaidь.

Çana Lenin вjrьңqai saiasi partia qūrudьң qaçettjgjn, çūmьscь tavьnьң saiasi kyresjnjң, çūmьscь tavьnьn revolutsiadaqь gegemondьqьnьң qaçettjgjn dәleldeidj.

Lenin «Ne jsteu kerek?» degen kjtavьnda:

«1) Marksistjk pjkjrdjң tarixьnda, opportunizmnjң ideialьq savaqьn alqac ret tygeljmen acьp, ol savaqtar eңaldьmen çūmьscь qozqalьsьnьң stixialьqь aldьnda вas iude ekendjgjn çana çūmьscь qozqalьsьnda sotsialistjk sananьң mənjn kemjtude ekendjgjn kөrsettj;

2) Stixialьq çūmьscь qozqalьsьnьң revolutsiacьl вolьp kele çatqan, çetekcj kycj — teorianьң, sanalьlьqtьң, partianьn maңьzьn çoqarь kөterdj;

3) Marksistjk partia—çūmьscь qozqalьsьn sotsializmmen qosu dep çarialaitьn marksistjk negjzgj ereçenj tamaca dәleldep вerdj;

4) Marksistjk partianьң ideologialьq negjzderjn danьcpandьqpen taldap вerdj».[1]

«Ne jsteu kerek?» kjtavьnda damьtьlqan teorialьq ereçeler keijn вolceviktjk partia ideologiasьnьң negjzj вoldь».[1]

VII. Partianьң II siezj çana partianьң jcjnde вolcevikterdjң fraktsiasь men mencevikterdjң fraktsisasьnьң сьquь. «Iskra» gazetjnjң, Leninnjң, «Ne jsteu kerek?» degen kjtavьnьң çūmьsь — II siezdjң caqьrьluь ycjn, sotsial-demokrat partiasьn ūiьmdastьru ycjn negjzdj daiьndadь.

Partianьң II siezj alqac Belgianьң ortalьqь — Briusselde çinaldь, вjraq odan keijn Londonqa kөcjrjldj. Siezdjң sostavь ideologialьq вaqьt tūrqьsьnan qaraqanda өte әr tyrlj ala вoldь. Mūnda «ekonomizmnjң» әigjlj çaqtaucьlarь вolmadь, вjraq olar siezge өzderjnjң вyrkemelengen odaqtastarьn çidь; mūnda вarlьq negjzgj məseleler çөnjnde «ekonomisterdj» qoldaqan «Bunda» — evrei çūmьscь soiuzьnьң өkjlderj вoldь, mūnda iskracьldar вoldь. Iskracьldardьң өzderjnjң arasьnda sonda ekj aqьm вaiqaldь; çūmsaq iskracьldarmen, вūlar вolacaq mencevikter, taвandь iskracьldar, вūlar вolacaq вolcevikter.

II siezdjң negjzgj məselelerj: partianьң programmasь men ustavьn qabьldau, partianьң ortalьq organdarьn sailau çөnjnde вoldь.

Programmanьң proektьn Plexanov çasadь, вūl programmanь Lenin sьnadь. Lenin orьs sotsial-demokratialьq partianьn programmasьna proletariat diktaturasь turalь məselenj kjrgjzudj talap ettj, вūqan вolacaq mencevikter qarsь вoldь.

Programma məselesj çөnjndegj «ekonomisterdjң» cавuьlьna qarsь da iskracьldar tөtep вerdj. «Ekonomister» programmaqa вjrnece tyzetuler engjzumen programmadan proletariat diktaturasь turalь qьlьmdь alьp tastauqa, programmanь ideialьq, revolutsialьq negjzgj talaptardь qьsqa formulьlaudan daurьqqan platformaqa ainaldьruqa әreket çasadь.

«Ekonomisterdjң» вarlьq osь tyzetulerj qaвьldanвadь. II siezde вolqan negjzgj talastar partia ustavьnьn вjrjncj paragrafь — partianьң myselerj turalь вoldь.

Osь məsele çөnjnde siezge ekj formulirovka ūsьnьldь: Martovtьn formulirovkasь men Leninnjң formulirovkasь. Martov, partianьn programmasьna molьn ūsьnqandar men partiaqa materialdьq kөmek kөrsetucjlerdjң вərj de partiaqa myce вola aladь dep sanadь.

Lenin, osь talaptardan вasqa partianьң әrвjr mycesj partianьn вjr ūiьmьnda tūruqa mjndettj dep sanadь.

Ustavtьn вjrjncj paragrafь çөnjndegj talastьn oi-pjkjrj men mənj — Martov өzjne partianь ūiьmdasьp qalьptaspaqan, Batьs Evropanьң sotsial-demokrat partiasьnьң tipjmen qūrьlqan, partianь reformistjk tipte-

[1] „ВК(в)Р tarixьnьn qьsqaca kursь", 37-38 вetter.

gj partia, mycelerj oz ara qattь tərtiptjljkpen bailanьssьz partia dep bjigendjgjnde boldь.

Martov Leninnjn qoiqan talaptarь revolutsiaqa tjlektes intelligentsianьn өkjlderjn partiaqa kjruden yrkjtjp çjberedj dedj. Martov ərbjr çūmьscь-stacka çasaucь өzjn sotsial-demokrat partiasьnьn mycesjmjn dep eseptei alatьn bolsьn dep talap ettj.

Martovtьn formulirovkasь barlьq tūraqsьz, proletariat emes elementter ycjn partianьn esjgj keң acьq bolsьn degenge әkep soqtь. Būl formulirovka partianь әlj qūrьlьp bjtpegen, tūraqsьz qūrьlqanqa ainaldьrdь, partianь ideialьq bazьnan aiьrdь, partianь tərtjpten qol yzdjrdj. Martovtьn ūsьnьsь çūmьscь tabьnьn aldьnqь qatardaqь otrədj bolqan partia men çūmьscь tabьnьn өzjnjn arasьndaqь cektj өcjruge әkep soqtь. Lenin, kerjsjnce Martovtьn ūsьnqanьndai, partia «өzjnen өzj esepke tūr» çolьmen kjru emes, partianь partialьq qattь tərtjbj bar, bjr ortalьqqa baqьnqan revolutsialьq ūiьm dep qaradь, partia mycelerj partianьn bjr ūiьmdarьnda alьnuqa, partianьn bjr ūiьmьnda çūmьs jsteuge tijstj.

II siezde partia ustavьnьn bjrjncj paragrafь çөnjnde Martovtьn formulirovkasь өttj. Martovtьn ūsьnьsьn «ekonomister» men bundovcьlar quattadь. «Ekonomister» men bundovcьlardьn өz betterjmen qoiqan talaptarь qabьldanbaqannan keijn, siezden olar ketjp qaldь.

Iskracьldardьn arasьnda Lenindj çaqtaucь kөpcjljk boldь. Ortalьq komitettj sailauda kөpcjljk boldь, Ortalьq komitetke Lenindj çaqtaucьlar sailandь. Partianьn ortalьq organь «Iskranьn» redaksiasьna Lenin, siezde Lenindj quattaqan Plexanov çana mencevik Martov sailandь.

Osь uaqьttan bastap, Reseidegj sotsiai-demokrat partiasь ekj fraksiaqa bөljndj: bolcevikter fraksiasь, iaqni, ortalьq organdardь sailaqanda kөpcjljk bolqan Lenin çaqьndaqьlar çana mencevikter fraksiasь iaqni, azcьlьq bolqan Martov çaqьndaqьlar.

VIII. Leninnjn «Bjr adьm jlgerj, ekj adьm keijn» degen kjtabь-marksistjk partianьn ūiьmdastьru negjzderj. II siezden keijn mencevikter siezdjn qaulьlarьna baqьnbadь, partianьn distsiplinasьn būzdь. Siezden keijn mencevikter çaqьna cьqьp ketken Plexanovtьn kөmegjmen «Iskranь» mencevikter өz qoldarьna aldь. Lenin redaksia sostavьnan cьqtь, sonь men «Iskra» mencevikterdjn opportunistjk fraksiasьnьn organьna ainaldь. Ortalьq komitet te menceviktjk «Iskranьn» cьlauьnda kettj çana mencevikter çөnjnde ьmьracьldьq pozitsiada boldь.

Lenin bolcevik partiasьnьn ūiьmdastьru negjzderj ycjn tabandь tyrde kyres çyrgjzdj. Bascь organdardь mencevikter alqannan keijn, Lenin, mencevиktermen kyreste çergiljktj partia ūiьmdarьnьn kөpcjljgj bolqan, өzjnjn çaqtaucьlarьn berjk ūiьmdastьrumen, bjrjktjrumen partianьn III siezjn caqьruqa çjgerlj tyrde daiьndьq çyrgjzedj. Sonьmen bjrge Lenin mencevиktermen teoritikalьq kyrestj de çyrgjze beredj, ūiьmdastьru məselelerjndegj olardьn opportunizmdjgjn әckereleidj. Lenin 1904 çьlь өzjnjn «Bjr adьm jlgerj, ekj adьm keijn» degen kjtabьn cьqardь. Lenin būl kjtbьn bolcevik partiasь qūrьlьsьnьn ūiьmdastьru printsipterjne arnaidь.

Lenin osь eңbegjnde, partia çūmьscь tabьnьn çai qana bөlegj emes, qaita onьn aldьnqь, asa sanalь bөlegj, ekendjgjn atap kөrsetedj. Partia degenjmjz, revolutsiacьl teoriamen qarulanqan, qoqam damuь zaңdar bjljmjmen qarulanqan, osьnьn arqasьnda tap kyresj damuьnьn aldaqь baqьtьn dūrьs kөre bjletjn, çūmьscь tabьnьn aldьnqь otrədj.

Sonьmen bjrge partia degenjmjz çūmьscь tabьnьn çai qana aldьnqь otrədj emes, partia degenjmjz çūmьscь tabьnьn ūiьmdasqan otrədj. Partia onьn çeke mycelerjnjn, çeke ūiьmdarьnьn çai qana summasь emes, partia, partialь distsiplinasьmen bailanьstь, sentralizm printsipjmen ūiьmdasqan, bjrьnqai ūiьm bolьp esepteledj.

Sentralizm degenjmjz sotsial-demokrat partiasьnьn өzgece ūiьmdas-

tьrucьlьq qūrьlьsь. Sentralizm — azcьlьqtьn kөpcjljkke baqьnuь, tөmengj ūiьmdardьn çoqarqь ūiьmdarqa baqьnuь.

Partia patsalьq podpolianьn kezjnde partia jckj demokratianьn ədjsjn, sailau ədjsjn, talqьlau ədjsjn keң өrjstete almadь. Sentralizmdьq bastama basьm boldь. Al Lenin partialьq jckj demokratianьn būl oiь partianьn өmjr syrujnjң airьqca, podpolialьq çaqdailarьmen bailanьstь boladь, partialьq jckj demokratia asa demokratialau stroidьn çaqdaiьnda keң boladь, dep eseptedj.

«Būl kjtaptьn maңьzь eң aldьmen mьnada: būl kjtap kruçokcjldjkke qarsь, partiacьldьqtь çana byldjrgjcterge qarsь partianь qorqap qaldь, ūiьmdastьru məselelerjndegj menceviktjk opportunizmdj kyl talqan ettj, bolceviktjk partianьң ūiьmdastьru negjzderjn qaladь.

Kjtaptьn maңьzь mūnьmen de bjtpeidj. Būl kjtaptьn tarixi maңьzь— būl kjtapta Lenin marksizmnjn tarixьnda bjrjncj bolьp, proletariattьn **basсь ūiьmь** retjndegj, proletariattьn qolьndaqь negjzgj **qūral** retjndegj **partia turalь qьlьmdь** çasap cьqardь, mūndai qūralsьz proletariat diktaturasь çolьndaqь kyrestjn çenjp cьquь mymkjn emes»[1].

Bjz II sizeden keijn Lenin əckerelegen çana çūmьscь qozqalьsьnda ьqpalьn çoqaltqan «ekonomisterdjn» ornьn partianьn jcjnde mencevikter alqanьn kөremjz. Olar Leninge çana çaңa tiptj revolutsiacьl partiaqa qarsь kyresjp, ūiьmdastьru məselelerjnde ekonomisterdjn opportunizmjn qaitadan tudьrdь.

Mencevizmnjn liderlerj өzderjnjn baqьttarьn Batьstaqь sotsial-demokrat partialarьnьn printsipterj men təçribelerjnjn tūrqьsьnan qaradь. 11 Internatsionaldьn sotsial-demokrat partialarь baqьtsьz, tianaqsьz ūiьmnьn distsiplinasьmen bailanьssьz boldь, būl opportunistjk aqьmdar da keң өrjs aldь.

Leninnjn «Bjr adьm jlgerj, ekj adьm keijn» degen kjtabь çana Leninnjң ūiьmdastьru məselelerj çөnjndegj barlьq kyresj tek orьs mencevikterjne qana qarsь çyrgjzjlgen çoq, sonьmen bjrge II Internatsionaldьn opportunisterjne de qarsь çyrgjzjldj. Onьn qalqaralьq maңьzь bar.

IX. Orьs—çapon soqьsь çana 1905 çьlqь revolutsianьn bastaluь. Orьs — çapon soqьsь 1904 çьlь bastaldь. XX qasьrdьn basьnda patsalьq Resei Cьqьsta agressialьq saiasat çyrgjzdj. Patsalьq Resei Qьtaiqa tijstj bjrnece oblьstardь basьp aluqa əreket çasadь. Orьs ykmetj Soltystjk Mancçurianь basьp alьp, onda Qьtai-Cqьs temjr çolьn saldь, temjr çoldь qorqauqa өzjnjn armiasьn apardь.

Resei өzjnjn basьp alucьlьq əreketjnde Cьqьsta basqa çьrtqьcqa — kapitalis ças elge — Çaponia kez boldь. Būl qaitkende de Qiьr Cьqьsta өktemdjk etu ycjn imperialistjk ekj memlekettjn arasьnda soqьsqa kezdestjruge tijstj edj, kezdestjrdj de. Būl soqьsta Resei çenjldj.

Orьs — Çapon soqьsь, өzderjn Cьqьsta cikj zat rьinoktarьmen qamsьzdandьrmaqcь bolqan orьs pomeccikterjnjn myddelerj ycjn, jrj burçuazianьn myddelerj ycjn çyrgjzjldj. Ekjncj çaqьnan bastalqan soqьsta patsa өzjne qarsь bas kөtergen revolutsialьq qozqalьstьn keibjr ekpjnjn kөrdj. Patsa soqьs çolьmen revolutsianьn damuьn baspaqcь boldь.

Alaida, patsa armiasьnьn çenjluj orьs qalqьnьn barlьq sloilarьnda sarizmge qarsь nazarlьqьn kyceittj, revolutsianь çьldamdattь.

Orьs — çapon soqьsьnьn kezjnde bolcevikter patsa ykmetjnjn soqьsta çenjlu pozitsiasьnda tūrdь. Bolcevikter soqьs imperialistjk burçuazialardьn myddelerj ycjn çyrgjzjljp çatьr, būl soqьs çūmьscь tabьnьn tūrmьsxalьn kyizeltucj basьp alu soqьsь bolьp tabьladь dep tysjndjrdj. Mencevikter qorqanu pozitsiasьnda tūrdь. Osь pozitsiada sol kezde Trotskide tūrdь.

1905 çьlqь revolutsianьn basь, provakator pop Gapon ūiьmdastьrqan, Qьsqь saraiqa qarai kele çatqan beibjt çūmьscь demonstratsiasьn patsa armiasь atqan, 9 qьnuar bolьp esep-

[1] „BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursь“, 50 bet.

tedj. 9 qьnuardь qan tөgumen basu bykjl eldjn tөbe cacьn tjk tūrqьzdь, būqaralьq, saiasi stackalardьn kyceiujne tyrtkj berdj. Būqaralьq saiasi stackalar jrj өndjrjs ortalьqtarьn — Peterburgtь, Məskeudj, Lodzьnь, Ivanovo-Voznesenskidj — qamtьdь. Asa kyctj stackalьq tasqьn bykjl Reseige çaiьldь.

Çūmьscьlardьn būl revolutsialьq qozqalьstarь carualar kөterjljsterjmen tolьqtьrdь çana kyceitjldj. Bjrnece gubernalarda carualar pomeccik çerlerjn basьp, pomeccikterdjn maldarь men saimandarьn bөljsjp aldь. Carualar, pomeccikterdj qorqau ycjn çjbergen patsa ykmetjnjn politsiasьmen, əskerlerjmen kyreske attandь.

Çūmьscьlar men carualardьn revolutsialьq attanьstarьmen bjrge liberaldьq burçuazianьn da qozqalьsь boldь. Liberaldьq burçuazia samoderçavianь cektegjsj keldj, sonьmen bjrge ekjncj çaqьnan, ol revolutsiadan qorьqtь, revolutsialьq narazьlьqtь ol beibjtcjljk arnasьna almaqcь boldь. Burçuazia monarxianь cekteumen, konstitutsia belgjleumen çūmьscьlar men carualardьn revolutsiasьn basbaqcь boldь.

Sөitjp, 1903 çьldьn kөktemjnde bjzde revolutsianьn yc qūiьlьsь qosьldь: revolutsialьq çūmьscь qozqalьsь, revolutsialьq stixialьq carualar qozqalьsь çana liberaldьq burçuazia qozqalьsь.

1905 çьldьn çazьnda revolutsia armia arasьna taraldь. «Potemkin» bronenostsьnda kөterjljs būrьq ete tystj.

1905 çьldьn aiaqь Reseidjn barlьq taptarь men partialarьna өzderjnjn revolutsiaqa qatьnasьn belgjleudj, osь çana çaqdaidaqь өzderjnjn taktikasьmen betalьsьn acьp aiudь өte kerek ettj.

X. Bolcevikter men mencevikterdjn 1905 çьlqь revolutsiadaqь taktikasь. Leninnjn «Sotsial-demokratianьn demokratialьq revolutsiadaqь ekj taktikasь» degen kjtabь — marksistjk partianьn taktikalьq negjzderj. 1905 çьldьn kөktemjnde partianьn III siezj çinaldь. Siezge menceviktjk ūiьmdardьn өkjlderj de caqьrьldь, bjraq mencevikter siez çūmьsьna qatьsudan bastarttь, olar siezben qatar Çenevada өzderjnjn konferensiasьn caqьrdь. Partianьn III siezj men Çeneva konferentsiasь Reseidegj burçuazialьq-demokratialьq revolutsiaqa kөz qaras çөnjnde ekj taktikanь, ekj betalьs çoldь taldadь. Lenin өzjnjn «sotsial-demokratianьn demokratialьq revolutsiadaqь ekj taktikasь» degen kjtabьn partianьn III siezjnjn qaulьsьn qorqauqa mencevikterdjn Çeneva konferensiasьnьn qaulьlarьn sьnauqa arnaidь. Lenin būl kjtabьnda mencevikterdjn burçuazialьq-demokratialьq revolutsiadaqь opportunistjk taktikasьn əckereleidj çana marksisterdjn burçuazialьq-demokratialьq revolutsia dəujrjndegj çana būl revolutsia dəujrjnen sotsialistjk revolutsia dəujrjne kөcudjn revolutsialьq taktikasьnьn negjzjn çasadь.

Mencevikter revolutsia burçuazialьq-demokratialьq bolьp esepteletjn bolsa, negjzgj qozqaucь kyc burçuazia boluqa tijs dep sanadь. Būl çөnjnde, olar burçuazianьn bascьlьqьmen bolqan Batьs Evropada bolqan revolutsianьn təçribesjn Angliada, Fransiada bolqan burçuazialьq revolutsianьn təçribesjn ylgj etpekcj boldь.

Lenin Reseidegj 1905 çьlqь revolutsianьn burçuazialьq-demokratialьq sipatьn rastadь. Bjraq, Lenin çana çaqdaida, proletariat ūiьmdasqan revolutsialьq kyc bolьp, derbes saiasi partiaqa ie bolьp otьrqanda, Burçuazia revolutsiadan qorqatьn bolьp otьrqanda, Burçuazia sarizmmen keljsjmge barudь tjlep otьrqanda, revolutsianьn basqarucь rөlj proletariatqa tijstj ekendjgjn dəlelledj.

Carualar burçuazialьq-demokratialьq revolutsianь aiaqtauqa, pomeccikterdj çana olardьn çerjn qorqap otьrqan sarizmdj qūlatьp, pomeccikterdjn çerjn tartьp aluqa ьntьq boldь. Burçuazialьq-demokratialьq revolutsiada carualar çūmьscь tabьnьn odaqь bolьp tabьladь.

Proletariat revolutsianьn basqarucь kycjne ainalub ycjn, ol būl bascьlьqtь liberaldьq burçuaziamen bөljsuge tijstj emes. Өitkenj, revolutsiada ekj bascь tap boluqa tijstj emes, sondьq-

tan liberaldьq burçuazianь bascьlьqtan cьqistьru, cet qaldьru kerek.

Revolutsianьn qozqaucь kycj men sipatьna analiz çasai keljp, Lenin taktikalьq lozungalar ūsьnadь: 8 saattьq çūmьs kynjn ornatu, būqaralьq saiasi stacka ūiьmdastьru, revolutsiacьlьq carualar komitetterjn ūiьmdastьru.

Būl lozungalardь js çyzjne asьru būqaranьn initsiativasьn kyceitu boldь, çūmьscь men caruálar būqarasьn revolutsialьq kyreske tartu boldь. Būl ūrandardь js çyzjne asьru çoqarьdan zaq çolьmen cecpekcj bolqan mencevikterce emes, mūnь kytpei-aq tөmennen būqaralardьn bastauь negjzjnde өtuge tijs boldь.

Mūnьn mənjsj, çūmьscь tabь əigjlj tyrde & saqattьq çūmьs kynjn ornatuqa tijstj ekenjn, revolutsiacьl carualar būqarasь çerdj өzderj tartьp aluqa tijstj ekenjn kөrsettj. Būdan çūmьscьlar men carualardьn qozqalьsьn çoqarqь taptardьn kycpen basuqa əreket çasauqa tьrьsatьndьqь sөzsjz, bjraq būl çūmьscьlar men caualardь kyreske caqьradь çana būqaranьn initsiativasьn kyceitedj. Proletariattьn bascьlьqьmen өrjstetjlgen būl kyres samoderçavianь qūlatuqa çetkjzuge tijs.

Mencevikter çūmьscьlar men caualardьn negjzgj talaptarьn cecu zaq çolьmen, qūrьltai çinalьsьn caqьru çolьmen өtuge tijs dep sanadь. Olar būqaranьn revolutsialьq initsiativasьnьn өsujne qarsь boldь, revolutsianьn qūlac sermeujn nacarlatuqa tьrьsьp baqtь.

Revolutsianьn çenjmpazdьqpen өrcujnjn nətiçesjnde revolutsia samoderçavianь çenuge, proletariat pen caruanьn revolutsiacьl-demokratialьq diktaturasьn ornatuqa tijstj. Proletariat pen caruanьn revolutsiacьl-demokratialьq diktaturasь burçuazialьq qoqamnьn negjzjn çoimaidь, bjraq ol demokratialьq talaptardь aqьrьna çetkjzudj, monarxianьn çana krepostnoilьq qatьnastardьn çoibluьn kөrsetedj. Proletariat pen carualardьn revolutsiacьl-demokratialьq diktaturasь, өzjnjn revolutsialьq tərtjbjn өzj qoqaitьn kycke, qarulanqan qalqqa syienuge tijstj, dep sanadь Lenin.

Bjraq proletariat pen caruanьn revolutsiacьl-demokratialьq diktaturasь əlj de bolsa revolutsianь aiaqtamaidь. Proletariat onь revolutsianь terendetu ycjn, burçuazialьq-demokratialьq revolutsianь sotsialistjk revolutsianьn arnasьna salu ycjn paidalanadь. Ekjn cj etapta proletariat qalqtьn çartь proletariat sloilarьmen, өte kedei carualarmen soiuz bola otьrьp, endj proletariat diktaturasьn ornatu ycjn burçuazia men çūmьscь tabьnьn arasьnda būltalaqtaucь ūsaq mencjkcjlerdj — orta carualardь beitarap ete otьrьp, burçuazia men kulaktarqa qarsь kyresedj.

Lenin «Ekj taktika» degen өzjnjn enbegjnde, yzdjksjz revolutsia turalь, II Internatsionaldьn өkjlderj çerlegen permanenttjk revolutsia turalь XIX qasьrdьn ortasьnda Marks aitqan oi-pjkjrdj damьttь. Lenin burçuazialьq-demokratialьq revolutsianьn sotsialistjk revolutsiaqa ūlasuьnьn teoriasьn çasap cьqardь.

Sөitjp, bolcevikter men mencevikterdjn arasьndaqь talastar ūiьmdastьru talastarьnan taktikalьq talasqa, burçuazialьq-demokratialьq revolutsianь çyrgjzu çolь turalь talasqa ūlasadь.

Mencevikter taktikalьq məseleler çөnjnde burçuazia myddesjne çūmьscь qozqalьsьn baqьndьruqa əreket çasadь. Mencevizm çūmьscь qozqalьsьnda burçuazianьn agenturasьna ainalьp kettj. «Sotsial-demokratianьn demokratialьq revolutsiadaqь ekj taktikasь» degen enbegjnde Lenin bjzdjn bolceviktjk partiamьzdьn taktikalьq negjzderjn çasadь.

«Leninnjn būl enbegjnjn tarixi maңьzь en aldьmen mьnada: ol mencevikterdjn ūsaq burçuazialьq taktikalьq ustanovkasьn ideia çөnjnde talqandadь, burçuazialьq-demokratialьq revolutsianь onan ərj damьtu ycjn, sarizmge çaңadan qьsьm çasau ycjn Reseidjn çūmьscь tabьn qarulandьrdь çana orьs sotsial-demokrattarьna burçuazialьq revolutsianь sotsialistjk revolutsiaqa ūlastьru kerektjgjnjn aiqьn perspektivasьn kөrsettj.

Bjraq, Leninnjn eŋbegjnjŋ maŋьzь mūnьmen bjtpeidj. Onьŋ baqa çetpes maŋьzь mьnau: ol marksizmdj revolutsianьŋ çaŋa teoriasьmen baibttь çana bjzdjŋ eldjŋ proletariatьnьŋ 1917 çьlь kapitalizmdj çeŋjp cьqubn qamtamasьz etken bolceviktjk partianьŋ revolutsialьq taktikasьnьŋ negjzderjn çasadь».[1]

Leninnjn «Ekj taktika» degen kjtabьnьŋ qalqaralьq maŋьzь bar.

Mencevizm qalqaralьq opportunizm otrədtarьnьŋ bjrj bolьp tabьladь. II Internatsionaldьŋ opportunisterj burçuazialьq-demokratialьq revolutsia men sotsialistjk revolutsianьŋ arasь tarixi ylken dəujrmen bəljnuge tijstj dep sanadь.

Lenin būl «qьtai stenasь» teoriasьn kyl-talqan qьldь. Lenin burçuazialьq-demokratialьq revolutsia men sotsialistjk revolutsianьŋ arasьndaqь srok çaqьndap kele çatqanьn dəleldedj. Burçuazialьq-demokratialьq revolutsia sotsialistjk revolutsiaqa ūlasadь, al, sotsialistjk revolutsia proletariat diktaturasьn ornatuqa, burçuazialьq stroidь çoiuqa çetkjzedj.

XI. 1905 çьlqь burçuazialьq-demokratialьq revolutsia kezjndegj çūmьscьlar deputattarьnьŋ alqacqь sovetterj çana olardьŋ tarixi maŋьzь. 1905 çьldьŋ kyzjnde Reseidegj revolutsialьq qozqalьs bykjl eldj qamtьdь, 1905 çьldьŋ oktəbrjnde Məskeude çalpь saiasi stacka bastaldь. Saiasi çalpь stacka əndjrjs çūmьscьlarьnьŋ barlьq sloilarьn qamtьdь, tjptj inteligenttjk eŋbek qьzmetkerlerjn de qamtьdь.

Məskeude bolqan stackanь Reseidjŋ basqa əndjrjs ortalьqtarь men qalalarьnda bolqan çalpь saiasi stackalar qoldadь. Oktəbr saiasi stackasь bykjlreseiljk stacka boldь.

Būl çalpь stacka patsa ykmetj apparatьnьŋ berekesjn ketjrdj. Ol patsanь qorqьttь çana sarizm tarapьnan çeŋjldjk boluqa çetkjzdj.

17 oktəbrde patsa manifest çarialap, əkjldjk mekemesjn caqьruqa uədesjn berdj.

Stackalarqa çūmьscьlar men soldattar deputattarьnьŋ Sovetterj bascьlьq ettj. Reseide revolutsialьq qozqalьstьŋ kyceiujnde Sovetterdjŋ rəlj zor boldь. Alqacqь Sovet, ekj çarьm aiqa — 1905 çьlqь mai aiьnьŋ acьrьnan aqus aiьnьŋ basьna deijn — sozьlqan stacka kezjnde Ivanovo-Voznesenskide tudь. Sovetter Ivanovo-Voznesenskiden keijn basqa qalalar men əndjrjs ortalьqtarьnda da tudь. Sovetter çūmьscь tabь kyresjnjŋ basqarucь organь, qūraldь kəterjljstj daiьndaudьn organь boldь. Sovetter bolacaq revolutsialьq əkmettjŋ ūrьqь boldь.

Mencevikter Sovetterdj basqaca baqaladь. Olar Sovetterdj burçuazianьn bjr ortalьqqa baqьnqan bolacaq ykmetjnjŋ çanьndaqь çergjljktь munitsipaldьq basqarmanьŋ organь dep sanadь.

Eger bolcevikter Sovetterde «revolutsialьq əkmettjŋ bastamasьn» kərse, al mencevikter Sovetterge baqьnucьlьq rəldj qaldьrdь.

Peterburg Sovetjnjŋ bascьlьq çūmьsь mencevikterdjŋ qolьnda boldь. Peterburg Sovetjnjn basьnda Parvus, Xrustalev, keijn, ekj çyzdj Trotski otьrdь. Sondьqtan Peterburg Sovetj revolutsialьq qozqalьstardь basqarqan çoq, js çyzjnde odan cet qaldь. Məskeu Sovetjnde bascьlьq bolcevikterdjŋ qolьnda boldь, sondьqtan da Məskeu Sovetj qūraldь kəterjljstj daiьndadь.

Dekabrdjŋ basьrda Məskeu Sovetjnjŋ qaulьsь boiьnca saiasi çalpь zavastovka bastaldь, būl zavastovka qūraldь kəterjljske ainaldь. Krasnaia Presnada bolqan kəterjljs airьqca tianaqtь çana əte qattь boldь, onda kyres eytjn bir çetj boiьna sozьlqan. Alaida kəterjljstj əskerler qoldanьldь, patsa ykmetj asa senjmdj əskerler bəljmderdj Məskeuge çjberuge mүmkjndjk aldь, sonьmen kəterjljs basьldь.

Məskeudegj kəterjljstjŋ basьluь 1905 çьlqь revolutsianьŋ çaŋa etapьn belgjledj. Osь uaqьttan bastap, revolutsia qūldьrap təmen tysken çolmen çyredj, bəsendeidj, carualar qozqalьsь kəp uaqьtqa deijn sozьlqan-

[1] BK(b)P Tarixь, 73 bet.

men revolutsialьq qozoqalьstьn qūlac sermeuj azaiadь.

1905 çьlqь revolutsianьn çeŋjlujn mencevikter men вolcevikter ərtyrlj вaqaladь.

Mencevikter qūraldь kөterjljstj samoderçavianь kycpen qūlatudьŋ ədjsj siaqtь nərse dep qaradь, çana onьŋ çaqsь sabaqtarьnьŋ вjrjn de esepke almadь. Plexanov tjptj «qolqa qaru aludьŋ keregj çoq edj» dep tjkclei aittь.

Lenin вūl kөzqarastь predateldjk dep atadь. Kөterljske anaqūrlьm çjgerlenjp daiьndalu, qaruqa вūdanda gөrj batьlьraq çarmasu kerek, dedj Lenin (Сьqarmalar çinaqь, X tomnьn 50 вetjnen qaranьz). Kөterjljstjŋ çenjlu sebebjn Lenin naq osь batьlsьzdьqta, вūltalaqtaucьlьqta, qūraldь kөterjljske вjrьŋqai bascьlьqtьŋ вolmauьnda ekenjn kөrdj.

1905 çьlqь revolutsia kezjnde вolcevikter men mencevikterdjŋ arasьndaqь alcaqtьq taqь da өse tystj. Js çyzjnde, ūiьmdastьru qūrьlьsьnьŋ printsipterj ərtyrlj, taktikasь ərtyrlj, вjraq forməldj çaqьnan əlj de вjr partiaqa вjrjgulj, derвes ekj partia qūrьldь.

XII. Stolьipin reaksiasь. Jru çana intelligentsia aralarьnda eŋsesj tysu cjljktjŋ сьquь. Reaksia dəujrjnjŋ basь 1907 çьldaqь yien tөŋkerjsj dep sanau kerek. Patsa 3 yiende Memlekettjk dumanь quьp çjвerdj, вūl dumada liвerialdьq вurçuazianьŋ kadet partiasьnьŋ ьqpalь basьm вoldь, al sotsial-demokrattardьŋ fraksiasь edəujr вoldь. Çūmьscьlar men eŋвekcjlerdjŋ saiiau pravosьn kyrt nacarlatqan çaŋa çaqdaida ycjncj Memlekettjk dumaqa sailau çarialandь. Çaŋa dumada вurçuazianьŋ monarxialьq, cernosotendjk вөlegjnjŋ ьqpalь basьm вoldь. Kadetter ekjncj qatardaqь rөldj atqaratьn вoldь. Sotsial-demokratialьq fraksia men eŋвekciler өkjlderj saŋ çaqьnan өte azaiьp kettj.

Patsa ykmetj Stolьipinnjŋ bastauьmen terror saiasatьn, çūmьscь tabьnьŋ ekonomikalьq çana saiasi ūiьmdarьn, çūmьscь baspasөzderjn qiratu saiasatьn çyrgjzedj. Sarizm tūtqьnqa alu, sottau, çer audaru arqьlь revolutsianь kycpen tūncьqtьru saiasatьn çyrgjzedj.

Sonьmen вjrge sarizm вasqa çoldarmen de revolutsiamen kyresuge əreket çasadь. Sarizm, stolьipindjk dep atalqan reformanь çyrgjzu arqьlь dəulettj carualardan өzjne əleumettjk çaŋa taianьc tauьp alu ycjn əreket çasadь.

Stolьipin reformasь carualarqa, carualardьŋ dəulettj вөlegjne çer obcinasьnan xutorqa çana otruвaqa вөljnjp сьquqa pravo вerdj. Osь reformaqa deijngj ereçe вoiьnca, carualar paidalanqan çer olardьŋ өzderjne tijstj emes, obcina çerj вoldь. Būl çerlerdj dyrkjn-dyrkjn вolu çūmьsь өtkjzjljp tūrdь. Carualar çerdj sata almadь, carualardan obcina çerdj ala alatьn вoldь. Stolьipin reformasь çerdj caruanьŋ mencjgjne вerdj, caruaqa çerdj satuqa, вolmasa, obcinadan çeke ucaskelerge çer вөljp вerudj talap etuge pravo вerdj. Būl pravonь carualardьŋ kulaktjk verxuckalarь qana paidalana alatьn вoldь.

Būdan вasqa, carualar çer вankasь ūiьmdastьrьldь, būl вanka kulaktarqa, olar xutorqa kөckende, qarçь вerjp otьrdь.

Stolьipin reformasь çer məselesjn carualardьŋ kulaktьq вөlegjnjŋ myddelerjne sai cecuge əreket etkendjk вolьp tabьldь. Reformanьŋ nətiçesjnde az çerj carualar men kedeilerdjŋ tūrmьs xalj kyrt nacarladь.

Reaksia dəujrjnde intelligentsia çaqьnda, «çolвikeler» çaqьnda eŋsetysucjljk, revolutsianьŋ kycjne senвeucjljk revolutsiadan, cegjnucjljk keŋ өrjs aldь. 1905 çьlqь revolutsia dəujrjnde revolutsialьq qozoqalьsqa qosьlqandardьŋ вjr вөlegj laqa bastadь. Būl adamdardьŋ arasьnda өzderjnjŋ qu basьnьŋ myddelerj ycjn revolutsialьq ūiьmdardь satqandar da, pravokator вolьp ketkender de вoldь. Kei вjreuler tekten-tek saiasi kyresten cegjndj.

Adamnьŋ qarabasьnьŋ qūrpьn, çьnьs azqьndьqьn dərjptegen çana çalpь myddeler ycjn kyrestj moiьndamaqan Artsьвacevtjŋ «Sanin» degen kjtaвь siaqtь kjtaptar ədeвiette ba-

sьm boladь. Өzderjnjn igjljgj ycjn kyres, өzderjnjn çeke basьnьn mydelerj ycjn kyres intelligentsianьn bjr bөlegjnjn negjzgj dynie tanucьlьqь bola beredj.

XIII. Marksistjk partianьn teorialьq negjzderjn Leninnjn qorqauь. Jrucjljk pen ense tysucljk partialь intelligentsianьn da belgjlj sloilarьn qamtьdь. Olardьn jcjnen Bogdanov, Lunacarski, Bazarov (bolcevikterge qosьlqan) çana mencevik luckevic pen Valentinov bastaqan aqьm bөljnjp cьqtь, būl aqьm marksizmnjn teorialьq negjzderjne — dialektikalьq çana tarixi materializmge — revizia çasauqa әreket çasadь, cnьn ber çaqьnda būl revizia acьq çyrgjzjlgen çoq, marksizmdj qorqau degen sьltaudь betke ūstap çyrgjzjldj. Būl adamdar strategia çana taktika çөnjnde өzderjn marksistermjz dep çarialadь, bjraq olar Marks өzjnjn qьlьmь ycjn filosofialьq çetkjljktj negjzdeu bergen çoq dep eseptedj. Olar marksizm avstria filosofь — idealist Ernst Maxtьn qьlьmьmen tolьqtьrьlub kerek dedj.

Maxizm filosofiadaqь reaksialьq, burçuazialьq aqьm boldь, būl aqьm XIX qasьrdьn ekjncj çartьsьnda cьqtь. Būl kezde burçuazia kontrrevolutsialьq tapqa ainalьp ketken edj. Maxizm idealizmnjn bjr tyrj, djn men popcьldьqtь negjzdeudjn çana onь qorqaudьn filosofialьq çaqa әreketj boldь. Sondьqtan Max filosofiasьna keibjr bas jiucjlderdjn, misalь Lunacarskidjn, olardьn oibnca, sotsialistjk qozqalьspen bjrjge alatьn çaqa djn (bogostroitelstvo) çasauqa әrekettengenj taqqalarlьq emes.

Marksizmnjn teorialьq negjzderjn revizia çasau maxizm çaqtaucьlarьn saiasi kyres çөnjnde de marksizmnen cegjnuge әkep soqtьrdь. Bogdanov, Lunacarski çana basqalarь, kөp ūzamai-aq, marksistjkke qarsь fraksialьq «Vpered» gurppasьn ūjьmdastьrdь, būdan keijn olar partiadan cьqarьldь.

Marksistjk partianьn teorialьq negjzderjn qorqauqa Lenin 1909 çьlь çarьqqa cьqqan «Materializm çana empiriokrititsizm» degen өzjnjn enbegjn arnadь.

Būl kjtabьnda Lenin bogdanov-bazarov gruppasьnьn marksizmdj qorqau degen sьltaudь betke ūstap marksizmge revizia çasap çyrgenjn, materializmdj idealizmmen aubstьruqa әrekettenetjnjn, aqьrьnda popcьldьqtьn çaqa negjzdeujn beruge әrekettenetjnjn kөrsettj.

Leninnjn enbegjnjn maqьzь maxisterdj sьnau cegjnen әlde qaida asьp tysjp çatьr. Lenin өzjnjn būl enbegjnde marksizmnjn teorialьq negjzgj ereçelerjn qana qorqamaidь, sonьmen bjrge marksistjk filosofiaqь çaqa, coqarь satьqa kөteredj.

Mәsele, Marks pen Engelstjn uaqьtьnan berj qarai çaratьlьs qьlьmdarьnьn ylken tabьstarqa çetkendjginde. Fizikada materia qūrьlьsь çөnjnde çaqa teorialar cьqtь. Eger būrьn materianьn өte ūsaq, bөluge bolmaitьn bөlegj atom dep eseptelse, endj atomnьn asa ūsaqьraq bөlekterden — elektronnan qūralatьnьn actь. *Fizikanьn osь barlьq mәljmetterj materia qūrlьsь turalь eskj ūqymdardьn* cenberjnen sibspaidь. Ideialister osьnь materializmdj terjske cьqaru ycjn paidalanuqa tьrьsьp baqtь.

Leninnjn enbegj mьnada: ol, qьlьmnьn Marks pen Engelsten keijn qolь çetken çaqa materialdarь negjzjnde, būl qьlьmi çaqalьqtar dialektikalьq materializmdj terjske cьqarmaidь, qaita, onь rastaidь dep kөrsettj. Lenin osь enbegjmen dialektikalьq materializmdj damьttь çana onь çoqarь satьqa kөterdj.

XIV. Bolcevikterdjn marksistjk partianь saqtap qalu ycin likvidatorlar men otzovisterge qarsь çyrgjzgen kyresj. Revolutsianьn perspektivasь turalь mәsele çөnjnde, partianьn būdan da bylai өmjrsyruj çөninde bolcevikter men mencevikterdjn arasьnda reaksia çьldarьnda bjtjspes kyres çyredi.

Bolcevikter sarizmnjn tjmjskjlenujnen, reaksianьn soqqьsьnan anaqūrlьm ūjьmdasqan tyrde cegingen partia bolьp tarьldь. Mencevikterdjn cegjnuj yreilenjp qacu boldь. Mencevikter 1905 çьlqь revolutsianьn çenj-

luj — tolьq qiratьlu çana būdan вьlaiqь revolutsialьq çūmьs ycjn ecqandai perspektiva вermeidj dedj. Osьdan kəljp, olar sarizmmen вjrjgjp jsteuge, өzderjnjn çūmьstarьn reaksia dəujrjndegj legaldьq mymkjncjljkterdjn çaqdailarьna səikesteuge kөnjl вөldj. Mencevikter podpolieljk partianь çoiьp, вarlьq çūmьstь legaldь вūqaralьq ūiьmdarqa — profsoiuzdarqa, saqtьq kassalarьna, kooperativterge çana taqь osьndailarqa — kөcjrudj ūsьndь.

Mencevikter өzderjnjn aldьna çūmьscь taвьnьn tūrmьs-xaljn çaqsartu ycja kyrestj samoderçavaianьn cenвerjnde çyrgjzu mjndetjn qoidь. Mencevikter-likvidatorlar reformizm pozitsiasьna вjr çola cьqtь. Likvidatorlьq — вurçuazialьq liвeralizmnjn вjr tyrj.

Bolcevikter 1905 çьlqь revolutsianьn çenjlujnen вasqaca qortьndьlar çasadь. Bolcevikter Reseide sotsialdemokratialьq revolutsia aiaqtalqan çoq, revolutsianьn alda çana өrleuj tūr, çūmьscь tавь вūl revolutsiaqa əzjrleuge tijs. Revolutsialьq qozqalьstьn çana өrleujn вasqaratьn podpolieljk partianь saqtau kerek dep eseptedj. Sondьqtan вolcevikter podpolieljk partianь saqtau ycjn likvidatorlarqa qarsь kyrestj.

Sonьmen вjrge вolcevikter çūmьs ədjsjn өzgeitu qaçet, revolutsialьq qozqaiьstьn өrleu dəujrjne laiьq вolqan, вūrьnqь cавuьl çasau taktikasь endj çaramsьz dep sanadь. Eger өrleu dəujrjnde revolutsialьq qozqalьstьn negjzgj formalarь stacka, qūraldь kөterjljs, çūmьscьlardьn çauьnger druçinasьn ūiьmdastьru вolsa, al revolutsia tolqьnьnьn qaituь çaqdaiьnda, proletarlьq ūiьmdardьn negjzgj вөlcekterj qiratьlqannan keijn, mūndai taktika yilesjmsjz вoladь. Bolcevikter çūmьstь legaldь-ūiьmdarda çyrgjzu qaçet, вjraq, вūl çūmьsqa revolutsialьq вjrьnqai ortalьq podpolieljk partia вascьlьq etetjn вoluь kerek dep eseptedj.

Legaldь ūiьmdardaqь çūmьs вolcevikterge вūqaramen вailanьstь saqtauqa, вūqaraqa вascьlьq etudj çyzege asьruqa, вūqaranь revolutsialьq çanа өrleuge daiьndauqa mymkjncjljk вerdj.

Bolcevikter 8 saqattьq çūmьs kynj ycjn, samoderçavianь qūlatu ycjn, demokratialьq respuвlika ornatu ycjn, pomeccik çerlerjn konfiskatsialau ycjn kyres ūrandarьn alьp tastaqan çoq.

Osь ūrandardьn js çyzjne asuь samoderçavianь qūlatu çolьmen вurçuazialьq-demokratialьq revolutsianьn mjndetterjn cecu ekenjn вelgjledj.

Osьmen вjrge вolcevikterge likvidatorlьqtьn «solcьl» frazamen вyrkemelengen вjr tyrjmen kyresuge tura keldj. Eger mencevikterdjn arasьnda acьq çyrgjzjlgen likvidatorlьq көzqarastar вasьm вolqan вolsa, al вolcevikterdjn arasьnda otzovizm dep atalqan aqьm qūraldь. Būl aqьm memlekettjk dumadan sotsial-demokratialьq deputattardь caqьrьp aludь, legaldьq mymkjncjljkterdj paidalanudan вas tartudь talap ettj. Otzovister çūmьstь legaldь emes çolmen qana çyrgjzu kerek, вarlьq çūmьstь podpoliege çinaqtau kerek dedj. Būl talap partia ycjn çūmьscь tавьna вascьlьqtь toqtatu, вūqardan qol yzu ekenj вelgjlj.

Likvidatorlarqa çana otzovisterge qarsь kyreste вolcevikter podpolieljk partianь saqtaudь qorqadь, revolutsialьq çana өrleuge daiьndьq çasau ycjn qacetti вolqan legaldь cana legaldь emes çūmьstardь вjrjmen вjrjn вailanьstьrьp çyrgjzu ədjsjn qorqadь.

Sondaiaq Lenin вastaqan вolcevikterge opportunizmnjn airьqca вjr tyrjne — trotskidjn sentrizmjne qarsь kyresuge tura keldj.

Sentrizm dep вjz, revolutsialьq вet alьs pen opportunistjk вet alьstь qalai вolqanda da keljstjruge əreket-tenetjn saiasi aqьmdь aitamьz.

«Sentrizm, — dep çazdь Stalin çoldas, — saiasi ūqьm. Onьn ideologiasь ortaq вjr partianьn sostavьnda вolьp, proletarlьq myddelerdj ūsaq вurçuazianьn myddelerjne yilestjrudjn ideologiasь, soqan вaqьndьrudьn ideologiasь. Būl ideologia leninizmge çat çana çau ideologia».[1]

[1] Stalin, „Leninizm məseleleri", 9 ret вasьluь, 379 вet.

Trotskidjn sentrizmj likvidatorlьqtь qorqaqan, вjraq partianьn вjrljgj turalь frazamen өzjn qьmtaqan вyrkemelengen likvidatorlьq boldь.

Trotski partia çөnjnde predateldjk rөl atqardь. Sondьqtan da вūl dəujrde Leninnen ol «Iuducka» degen ataq aldь. Trotski Venede өzjnjn fraksiaьq organь «Pravda»nь cьqardь. Trotski вolcevikterdjn arasьnan da өzjn çaqtaucьlardь tauьp aldь. Zinoviev pen Kamenov, өzderjn lenincjlmjz dei otьrьp, Lenin çөnjnde predateldjk, opasьzdьq saiasat çyrgjzdj çana Trotskidj qьmtadь.

Onь mьnadan anьq kөruge вoladь: Zinoviev pen Kamenov Ortalьq Komitettjn 1910 çьlь вolqan plenumьnda Leninnjn kөzaqarastarьna qarsь, qaulь cьqardь, вūl qaulь вoiьnca bolcevikterdjn «Proletarı» gazetj çaвьlu qa, al Trotskidjn gazetj aqcalai qarçь aluqa çana partianьn ortalьq organь вoluqa tijs boldь. Predatel Kamenov asьlьnda likvidatorlardьn qol coqparь вolqan trotskistjk «Pravda» redaksiasьnьn sostavьna da endj.

1911 — 1912 çьldarda revolutsialьq qozqalьstьn çaпadan өrleu nьcanasь kөrjne вastaidь. Būl өrleudj tek вjr ortalьqqa вaqьnqan вjrьnqai partia qana oidaqьdai вasqara alatьn edj. Ideologia çөnjnde, teoria çөnjnde marksizmge opasьzdьq jstegen, ūiьmdastьru çөnjndegj cacьrandьlьqtь quattaqan çana partia distsiplinasьn вūzqan likvidator men otzovisterden sotsial-demokratianь tazartu kerek вoldь.

Osь dəujrde Trotski Aqus вlogjn ūiьmdastьradь, вūqan acьq çana вyrkemelengen likvidatorlardьn barlьqь kjredj. Bloktjn negjzgj mjndetj вolcevikterge qarsь, lenincjlderge qarsь kyres çyrgjzu вoldь.

Likvidatorlardьn ala-qūla gruppalarьn leninizmge qarsь kyresu negjzjnde вjrjktjrmek вolqan әrekettjn sətj tyspedj. Aqus вlogj qūladь.

Lenin 1912 çьlь Stalin çoldastьn qoldauьmen Pragada вolcevikterdjn konferensiasьn caqьradь, вūl konferensiaqa 20 dan astam ūiьmdardьn өkjlderj keldj.. Sondьqtan Praga konferensiasьnьn partianьn siezjndei maпьzь boldь.

Acьq çana вyrkemelengen likvidatorlar sotsial-demokratialьq partiadan cьqarьldь. Bolcevikter өzjnjn Ortalьq komitetjn sailadь, onьn sostavьna Lenin, Stalin, Sverdlov, Ordçonikidze çana вasqalarь kjrdj.

Praga konferensiasь вolceviktjk partianьn damu tarixьndaqь asa maпьzdь etap вolьp tabьladь. Bolceviktjk partia ūiьmdastьru çaqьnan mencevikter men opportunisterden qol yzjp, derвes partia вolьp, typkjljktj qalьptastь. Bolceviktjk partia çaпa tiptj partia, revolutsiacьl partia вolьp вjrçola qalьptastь, вūl partia revolutsialьq çaпa өrleuge вascьlьq ettj çana 1917 çьldьn oktəвjrjnde proletariattьn вurçuazianь çeпujne çetkjzdj.

Məskeu memleketjnjn qйrьluь

Prof. K. V. BAZILEVIC

(Redaksiasьn PROF. V. I. Lebedev basqarqan)

1.

XV qasьrdьn aiaq kezjnde çana XVI qasьrdьn basьnda Soltystjk-Cьqьs Rus çerjnde bertjngj uaqьtqa deijn təuelsjz bolьp tūrqan kөptegen «ūlь» çana «udeldjk» feodaldьq çeke knəzdjkterdjn ornьna bjrlesken orьs memleketj qūrьldь.

Marksizmnjn klassikterj ortaqasьrdьn soŋqь kezjnde feodaldьq koroldjkterdjn iaki ūlttьq memleketterdjn qūrьlu carttarьn kөrsetjp berdj.

Bjr ortalьqqa baqьnqan feodaldьq sistemanьn qūrьluь feodalizm qoqamьnьn damuьnьn belgjlj bjr etapьnda zaŋdь çana sөzsjz ekendjgjn marksizm klassikterj kөrsetken bolatьn. Ūsaq knəzdjkterdjn ekonomika çaqьnan təuelsjz bolьp tūruь, olardьn saiasi çaqьnan erjktjljgjne negjzgj çaqdai boldь. Stalin çoldas feodaldьq Gruzianьn ekonomika çaqьnan bьtьraŋqьlьqь, onьn saiasi çaqьnan bjrjgujne qalai bөget bolqanьn kөrsettj. **(I. Stalin,** Marksizm çana ūlttьq kolonialьq mөsele, 6 bet 1938 çьl). Өndjrjs kycterjnjn damuьmen çana qoqamdьq eŋbek bөljnujnjn өsujmen feodaldьq knəzdjkterdjn ekonomikalьq çaqьnan oqcaulьqь talqandalьndь.

Engels «Feodalizmnjn jruj çana burçuazianьn damuь turalь» degen өzjnjn eŋbegjnde ortaqasьrlьq Evropadaqь ūlttьq memleketterdjn qūrьlu protsesjne qьlьmi tysjnjk berdj. Engels, feodaldьq qoqamqa bytjndei tөŋkerjs çasaqan, ortaqasьrdaqь ūsaq qol өnercjljktjn damuьna kөŋjl bөldj. Osь kezden bastap qalalar өndjrjstjn çana өsjp kele çatqan saudanьn ortalьqь bola bastadь. būlai bolu olardьn bjrjmen-bjrjn өzara qatьnasatьn ettj.

Qalalarda qana emes, derevnelerde de «...aqьrь çoq mənsjz soqьstarqa toqtau salьnudь, tjptj sьrtqь çaudьn el jcjne kjrgen kezjnde de, el jcjnde soqьstь yzdjksjz çyrgjzetjn feodaldardьn qьrqьsularьna toqtau salьnudь, maqsatsьz çana yzdjksjz cabьncьlьqqa ūcьraudьn bykjl ortaqasьr boiь taban aumai bola berujnjn eң aldьmen mylde toqtaluьn kөzdegen elementterdjn sanь qalq jcjnde barlьq çerde de kөbeie bastadь» (**Marks pen Engels.** Cьqarmalar çinaqь, XVI tom, I bөljmj, 443 bet).

Marks pen Engels «Nemjs ideologiasьnda», «kөrdeljrek aimaqtardьn feodaldьq koroldjkke bjrjguj çerlj dvorəndarqa da, qalalarqa da qaçet boldь. Sondьqtan barlьq çerde ystem taptьn ūiьmьn — dvorəndardь — monarx basqardь» dep kөrsettj. **(Marks pen** Engels «Nemjs ideologiasь», 15 bet)

Bjr ortalьqqa baqьnqan feodaldьq memleket tek feodaldьq koroldjkterdjn formasьnda qana qūrьla alatьn edj, būlai boluь korol ykmetjnjn kyceiuj, ūzaq uaqьt өzjnjn saiasi derbestjgj ycjn taban tjrep kyresken, bүrьn təuelsjz bolqan seniorlardьn əlsjreujmen bjr uaqьtta boldь. Sondьqtan, Engelstjn kөrsetuj siaqtь koroldьq өkmet sol çaqdailarda progressivtj element boldь, өitkenj korol өkmetj «...tərtjpsjzdjktegj tərtjptjljktjn

uəkjlj boldь, bunt cьqarucь vassaldь memleketterdjң вьtьraңqьlьqьna qarama-qarsь qūrьlьp kele çatqan ūlt uəkjlj boldь». (**Marks pen Engels,** Cьqarmalar çinaqь, XVI tom, I bөljm, 445 bet). XV qasьrda Batьs Evropa elderjnjң kөpcjljgjnde feodaldьq вьtьraңqьlьqtь basьp, korol өkmetjnjң mereijnjң ystem boluьn qamtamasьz eterljktei ekonomikalьq qatьnastar qūrьldь «...Reseide — deidj Engels, — udeldjk knəzderdj baqьndьru tatar ezgjsjnen qūtьlumen qolma-qol qatar çyrdj çana mūnь Ivan III typkjljktj etjp bekjttj». (**Marks pen Engels,** Cьqarmalar çinaqь, XVI tom, I bөljm, 450 bet).

Feodaldardь өzjne təueldj eterljktei qala qalqtarьmen qarulanqan sexqa ūiьmdasqan bai qalalar orьs çerlerjnde XV qasьrda əlj bola qoiqan çoq edj, al sauda qatьnasь əlj de naturaldьq caruacьlьqtьң çjңjcke өrmegjnjң ystjne çatqan edj. Sondьqtan da Evropanьң Cьqьsьnda eldjң saiasi çaqьnan вjrjguj çana kyctj knəz ykmetjnjң qūrьluь ycjn ekonomikalьq çaqьnan barlьq qaçettj çaqdailar XV qasьrda da əlj tolьq pjsjp çetpedj. Degenmen Evropanьң cьqьsьnda ornьqqan saiasi çaqdai çana tatar, tyrjk çana basqa da cьqьs qalqtarьnьң cabuьlьna qarsь kyresu «... cabuьldьң qьspaqьna tөtep bere alarlьqtai вjr ortalьqqa baqьnqan memleketterdjң qūrьluьn çedeldetudj tjledj.» (**I. Stalin,** Marksizm çana ūlttьq kolonialьq məsele, 80 bet).

Sondьqtan Ūlttьq qorqau myddesj Məskeu ūlь knəzderjnjң qolьndaqь olardьң saiasi çetjskendjkterjnjң asa maңьzdь qūraldarьnьң вjrj bolьp tabьldь. 1380 çьlqь Kulikov dalasьnda kөrsetjlgen çalpь orьs attanьsьnьң kycj cetten kelgen capqьncьlardьң ezgjsjnen azat bolu çolьndaqь orьs qalqьnьң kyresj qalai etek alьp өrjsteitjndjgjnjң būdan вьlaiqь çolьn kөrsettj.

Өzjnjң əleumettjk-ekonomikalьq negjzj çaqьnan feodaldьq, qūrьlьsь çaqьnan вjr ortalьqqa baqьnqan вjrjken orьs memleketj Ivan III men (1462 — 1505) Vasili III (1505—1533) knəzdjk qūrqan kezderjnde qūrьldь.

XV qasьrdьң orta kezjnde əlj de вūrьnqьsьnca «Ūlь» çana «udeldjk» bolьp qalqan knəzdjkterge qaraqanda Məskeu knəzdjgj өte qolaiь çaqdaida boldь. Būl derвes tūrqan çerler Məskeu çerjnjң qorcauьnda bolqandьqtan вjrjmen-вjrj qatьnasa almadь.

Tver knəzdjgj Məskeu çerjmen yc çaqьnan da qorcalqan edj. Çoqarqь Edjl boiьnda territoriasь Məskeu çerjmen qoiьndasьp çatqan çartьlai derves bolqan Iaroslav çana Rostov knəzdjkterj өmjrsyrdj, Onтystjkke, Oka өzenjnjң arqь вetjnde yc çaqьnan da qorcalьp Rəzan çerj çattь. Çalqьz-aq, Soltystjk-вatьs çaqtaqь Novgorod memleketj men Pskov basqalardan gөrj təuelsjz çaqdaida boldь. Bykjl eldj typkjljktj вjrjktjruj ycjn XV qasьrdьң ekjncj çartьsьnda вjr qana eleulj вөget Novgorod boldь.

Novgorod çerjne çasaqan Məskeu cabuьlь Novgorodtьң өz jcjndegj kyrestj kyceite tystj. Məskeuge baqьnu Novgorodtьң jrj boiarlarьna saiasi ystemdjgjn çoqaltu qaupьn tudьrdь; Novgorod kupesterjnjң çoqarqь sloilaть Məskeu saudasьnьң tarapьnan bolatьn konkurensiadan qorьqtь. Sondьqtan Novgorodta boiarlardьң Məskeuge qarsь kyctj gruppirovkasь qūrьldь, вūqan Novgorod kupesterjnjң вjr вөlegj qosьldь. Məskeu dūspandarьn bastaqan posadnik Isaaktьң çesjr əielj Marfa Boretskaia men onьң ūldarь boldь. Ivan III Novgorodtь өzjnjң «ata mirasь» dep ataqan da вūl sөzder Məskeuge qarsь gruppalardь asa qattь ьzalandьrdь. Boretskilerdj çaqtaucьlar ylken çinalьstarda sөz sөilep, Polca korolj men Litvanьң ūlь knəzj Kazimir IV ge baqьnuqa ūsьnьs çasadь.

1470 çьldьң aiaqьnda iaqni 1471 çьldьң basьnda Məskeu knəzdjgjne qarsь Novgorodta korol Kazimri IV men formaldь cart çasaldь. Məskeu tarapьnan cabuьl bola qalqandai bolsa, «Ūlь» Novgorod ycjn atqa mjnudj korol mjndetjne aldь. Degenmen, Novgorodtьң jrj вoiarlarь men kupesterjnjң eksploatatsialauьndaqь Novgorod qalqьnьң negjzgj kөpcjljgj өz myddelerjn qorqaudь Polca koroljnen emes, Məskeudjң ūlь knəzdjgjnen jzdedj. Novgorod cerkeuj de Məskeumen keljsjm çasau çaqьnda boldь.

Novgorodtьң өz jcjndegj alalьqtьң

ebqqanьn bjlgen soŋ Ivan III çorьq çasauqa çedel tyrde daiьndala bastadь. Məskeu knəzj soqьs ekspeditsiasьmen bailanьstь məselelerdj talqьlau ycjn ɵzjnjŋ feodaldarьnьŋ bjrjncj ret keŋ məçjljsjn caqьrdь, būqan boiarlardьŋ uəkjlderjmen bjrge cerkeu uəkjlderj de, knəz dvorənderj de qatьnastь. Būl məçjljs Novgorodqa çorьqtь çaz mezgjljnde çasau planьn qabьldadь.

Osь qaulьnьŋ arqasьnda, Novgorodeblar qorqanuqa daiьndalqanca iaki Litavadan kɵmek alqanca Məskeu cabuьlь būrьn ɵrjs alьp kettj. Novgorodtьŋ daqdьrьn cecken bastь aiqasu 1471 çьlь 14 yiel kynj Celon ɵzenjnjŋ boiьnda boldь. Novgorod əskerlerj kɵp bola tūrsa da, (letopis məljmetj boiьnca olar 40 mьŋ adam bolqan) nacar qūraldanqan çana nacar daiьndalqan edj. Asьqьsta çinap alqan feodaldar əskerjnjŋ barlьq kemcjljkterj būlarda boldь, əskerdjŋ çeke bɵljmderj çalpь komandovaniamen bjrjkpegen edj, olardьŋ arasьnda tərtjp bolmadь. Sondьqtan, bar bolqanь 5 mьŋ adam camasьndai, Məskeudjŋ azqantai otrədj novgorodeblardьŋ bьt-cьlьn cьqardь.

Celondaqь bolqan ūrьstьŋ saiasi ylken nətiçesj boldь. Novgorod Ivan III ge kɵp kontributsia tɵledj çana ūlь Məskeu knəzdjgjnjŋ aitqandarьnьŋ barlьqьn aldaqь uaqьtta orьndap tūrmaqcь boldь. Osь cart boiьnca Ivan III Novgorodta ɵz aldьna əkjmcjljk qūrьlьstь saqtadь.

Keijngj çьldarda Ivan III Novgorod jcjnde ɵzjnjŋ ьqpalьn kyceite berdj. Məskeudj çaqtaucьlardьŋ esebjne çatatьn Novgorod posoldarь 1477 çьlь Ivan III nj būrьnqьca «mьrza» dep atamai, «taqsьr» iaqni gosudar dep atadь. Novgorodcьlardьŋ būlaica səileuj Məskeu ūlь knəzdjgjne baqьnqandьqьn kɵrsetedj. Ivan III münь paidalanьp, ɵzjnjŋ ceksjz ykjmjn moiьndaudь Novgorodtan talap ettj. Sol kezde Novgorodta çaŋadan qozqalьs cьqtь, būl qozqalьs kezjnde Məskeuge barьp kelgen posoldar ɵltjrjldj.

Novgorodtaqь çaqdaidь estjgen saqatьnda Ivan III çaŋadan çorьq ūiьmdastьrdь. Qarsьlьq kɵrsetuge Novgorodtьŋ çetkjljktj kycj bolmadь. 1478 çьlь Novgorodcьlar Ivan III njŋ barlьq carttarьn qabьldauqa keljsjm berdj. Novgorodtьŋ derbes tūratьn memlekettjk qūrьlьsь çoiьldь. Məskeu memleketjnjŋ basqa territoriasьndaqь. tərtjpter būrьnqь Novgorod çerlerjne de ornadь. Novgorodcьlardь çinalьsqa caqьrьp tūratьn qoŋьraudь Məskeuge alьp kettj. Ivan III Novgorod boiarlarьnьŋ çerjnjŋ bjr bɵlegjn tartьp alьp, oi çerge Məskeu dvorəndarьn ornalastьrdь. Būl caralar būrьnqь Novgorod çerlerjnjŋ Məskeu memleketjnjŋ basqa çerlerjmen bailanьsьn būrьnqьdan da kyceite tysuge tijstj boldь.

Tverdjŋ aqьrqь knəzj Mixail Borisovic te ɵzjnjŋ derbes tūruь ycjn çyrgjzgen kyresjnde Litva men Polcanьŋ kɵmegjne syienuge əreket çasadь. Alaida būl əreket tjptj Tver boiarlarьnьŋ arasьnda da tabьstь bolmadь, olar anaqūrlьm kyctj Məskeu ūlь knəzdjgjne qьzmet etudj qolailь kɵrjp, ɵzderjnjŋ tverljk knəzjn tastap kettj. 1485 çьlь Məskeu əskerj Tverge çaqьndaqanda, Mixail Borisovic asьqьs tyrde Litvaqa qacьp kettj. Tver knəzdjgj çeke ɵmjrsyruden qaldь, sɵitjp, onьŋ çerj Məskeu memleketjne qosьldь.

Derbes qūrьlьsьn Pskov çerj edəujr ūzaq saqtadь. Pskovtьqtar Ivan III njŋ barlьq būirьqtarьn kɵnbjstj tyrde orьndadь çana onьŋ būirьqь boiьnca Məskeu armiasьmen bjrge çorьqqa cьqьp otьrdь. Pskovtьŋ ɵzjnde Məskeu namestnigj derbes ɵkjmjn çyrgjzdj. 1510 çьlь, Vasili III njŋ knəzdjk etken kezjnde pskovcьlar Məskeu namestnigjmen aitьsьp-tartьsqan edj, ūlь knəz pskov boiarlarь men kupesterjnjŋ bjrazьn tūtqьndap, vece qoŋrauьn alьp tastauqa əmjr etken bolatьn.

Ivan III njŋ uaqьtьnan bastap Rəzan knəzdjgj tolьq tyrde Məskeudjŋ təueldj vassalь boldь. Rəzannьŋ aqьrqь knəzj Ivan Ivanovic būl təueldjljkten qūtьlmaqcь bolьp əreket jstep Qьrьmmen bailanьs çasaqan kezde, onь Məskeuge caqьrьp alьp tyrmege otьrqьzdь. Būl uaqiqalar 1520 çьldьŋ camasьnda boldь. Rəzan knəzdjgjnjŋ qaldьqьn qosumen būrьnqь Vladimir ūlь knəzdjgjne qaraitьn soltystjk-cьqьstaqь orьs çerjnjŋ bjrjguj aiaqtaldь.

Çaŋadan qosьlqan barlьq çerlerde

вjr ortalьqqa вaqьnqan Məskeu tərtjвj өktemdjk ettj.

III

Orьstьn вjrjkken memleketjnjn өmjrsyruj alьm alu çaqьnan altьn orda patcasьna tijmsjz вoldь Ivan III njn knəzdjk qūruьnьn alqacqь çьldarьnda Ordaqa təueldjljgj «orda vьixodь» deitjn alьmdь çinauda qana kөrjnetjn edj. Ivan III çinalqan alьmnьn tek вjrazьn qana xanqa silьq retjnde çjвeretjn. Būrьnqьdai orьs çerjne qauьptь kyc вola almai qalqan Altьn Ordaqa məskeudjn sьrtqь saiasatьnьn вərj tek təuelsjzdjkke qana emes, dūspandьqqa ainaldь. Altьn Ordanьn xanь Axmat Məskeudj vassaldь təueldjljkke ainaldьrmaq вolьp əreket çasadь, alaida onьn 1472 çьlqь çasaqan çorьqь sətsjzdjkpen aiaqtaldь. Būl çorьq Altьn Ordanьn mencjktj өz kycjnjn nacarlьqьn kөrsettj. Məskeu memleketjnjn вasqa dūspandarь kөmek вerse qana ordanьn çanadan jsteitjn əreketj jske asatьndai edj.

Tatardьn cabuьl çasauьna qolailь cekarada çana el jcjnde вūl siaqtь yreilendjrerljktei qiьncьlьq çaqdai XV qasьrdьn 70 çьldarьnьn aiaqьnda qūrьldь. Osь kezde вatьs cekarada, Litva çana Livonmen kyres вastaldь. Novgorodtьn çerjn Litvanьn qaramaqьna вerudj maqsat etken Novgorodtaqь opasьzdar əckerelendj. Өlgen tuьsqanь Iuridjn udeljn вasqa tuьsqandarьmen вөljspei ūlь knəz өzjne qosьp alqanь çөnjnde narazь вolqan tuьsqandarьmen Ivan III osь kezde ūrьsьsьp qaldь. Өkpelegen ekj tuьsqanь udelderjn tastap, өzderjnjn semialarьn alьp, çana qaru çaraqtь dvorəndarьn ertjp, Litva cekaralьqьna çaqьn çerge qacьp вarьp kөterjljs çasadь.

Sonьmen Axmat cabuьl çasauqa өte qolailь uaqьttь sailap aldь. Tatardьn kele çatqanьn вjlgen Ivan III, ədettegjdei kөp əskermen Oka өzenjnjn өtkeljn kynj вūrьn alьp qoidь. Bjraq Axmat Okanьn solçaq çaqasьna өtuge əreket etpedj, kөmek kytu ycjn Litva cekaralьqьna qarai өzennjn aqьsьmen çoqarь вettedj. Ivan III mūnь вjljp tatardь өtkjzвeu ycjn, Ugra өzenjne əsker çjвerjp, вzj Məskeuge çyrjp kettj. Tatardьn cabuьlь Məskeuge qaup tuqьzьp tūrqanda kytpegen çerden ūlь knəzdjn Məskeuge kele qaluь qalq arasьnan ylken narazьlьq tudьrdь. Kremldjn tas qorqanьnьn вekjnjsjne kjrjp alьp Məskeu posadьnьn tūrqan qalqtarь Ivan III ge: «taqsьr sen, вeiвjtcjljk uaqьtta вjzge knəzsjn, onda вjz senjn kөp zorlьqьna cьdadьq, al endj өzjn qanqa alьm вermei, aculandьrasьn da, вjzdj tatarqa ustap вeresjn» dep culastь. Rostovtьn arxiepiskopь Vassian Ivan III nj kөzвe-kөz «qacqьnsьn» dep atadь. Qalq arasьnan cьqqan cudьn soncalьq qauptь вolqandьqьnan, Ivan III өzjnjn saraiьnda tūraqtai almai, tez arada əskerjne qaitьp kettj.

Būl arada Axmat Kalugadan onca qacьq emes, Ugra өtkeljnjn maqьna taman keljp toqtadь. Ugranьn ekjncj çaqьnda Məskeu əskerjnjn bastь kycj tūrdь. Degenmen Ivan III osь kezde qaçettj batьldьqtь kөre almadь. Letopiscjlerdjn kymjske qūmar, çuan qarьndь predatelder dep ataqan вoiarlar, letopiscjnjn sөzjne qaraqanda, Ivan III ge «sen qac, onьmen (xanmen) soqьsa almaisьn» degen. Ivan III njn вūl вūltalaqtauь «өz otanьqdь qorqa», çalqan sөzderge qūlaq qoima dep ūlь knəzge Vassiannьn qat çazuьna sebep вoldь. Өzjnjn eksploatatorlьq myddesjn kөzdegen cerkeu ūlь knəzdjktjn nьqaiuьna tjlektes вoldь. Osь aralьqta Axmat çorьqьnьn вastapqь kezjnde qolailь вolqan saiasi çaqdai, kerjsjnce, өzgerjp kettj. Polca korolь jckj çūmьstarьmen cūqьldanьp өzjnjn odaqtasь Axmatqa kөmek вere almadь; Ivan III tuьsqandarьmen tatulastь, olar өzjnjn əskerlerjmen kөmek вeruge keldj. Qьs erte tystj. Suьq aiazdar tatardьn attь əskerjnjn xaljn өte aurlattь. Osьndai çaqdailar вolqandьqtan, Axmat Ugradan kenetten soncalьqtь asьqьspen keijn qaituь, sol kezdegj orьstardьn kөnjljnde Axmat patca «Ordaqa qacьp kettj» degen pjkjr qaldьrdь. Qaitьp kele çatqan da, Edjldjn tөmengj çaqьnda noqai tatarlarь Axmattь өltjrdj.

Orьs çerjne өkjmjn qaita ornatuqa Axmattьn jstegen sətsjz ərekelj osьmen tьndь. Orьs memlekelj təueldj-

ljktjң eң aqьrqь qaldьqьn çoiьp, derbes el boldь.

IV.

XV qasьrdьң aiaqьnda qūrьlqan Məskeu memleketjnjң ekonomikalьq negjzj feodaldьq caruacьlьq kyijnde qaldь. Өtken kezdegj orьs knəzdjkterjnjң tyrlj punktterj arasьndaqь ekonomikalьq bailanьs, kөbjnese, sьrtqь sauda arqьlь çasalqan edj. XV qasьrdьң ekjncj çartьsьnda qoqamdьq eңbek bөljnu elementterjnjң cьquь nətiçesjnde būl bailanьstar jckj tovar qatьnasьn da qamti bastadь. Erjktj qol өner çūmьsьnьң damuь çana onьң qalalarqa çinaluь qol өner çūmьsьnьң aul caruacьlьqьnan bөljnujne əkep soqtьrdь.

Çeke knəzdjkter arasьndaqь cekaranьң çoiьluь çana olardьң arasьndaqь feodaldьq ūsaq soqьstardьң toqtauь qalalardьң damuьna çana nьqaiuьna çaqdai çasadь, qalalar qol өner өndjrjsj men saudanьң ortalьqьna ainala berdj. Çeke qalalardь çana eldjң çeke punkttarьn azdь-kөptj bolsa da, tūraqtь sauda qatьnasьmen bailanьstьrqan Məskeudjң rьnok sistemasь osьlaica qūrьldь. Sauda çoldarьnьң uzelьnda tūrqan Məskeudjң өzj osь sistemanьң ortalьqь boldь. XVI qasьrdьң bas kezjnde-aq Məskeu kөp qalqtь, tyrljce ylken rьnokterj bar keң baitaq qala boldь.

Çaңa ekonomikalьq çaqdailardьң aul caruacьlьqьna da ьqpalьn tigjzujn baiqaimьz. Aul caruacьlьqьnda, tjptj dūrьs auьspalь egjs bolmaqanmen, yc kezektj egjstjң ystem tyrj bola bastadь. XV qasьrdьң ekjncj çartьsьnda çer iesj feodal өzjn rьnok qatьnasьna beijmdeuge çana өzjnjң caruacьlьq kjrjsjn ūlqaituqa tьrьstь. Būl barccinaь qoldanuqa çana caruanьң naturaldь tyrde tөleitjn alьmьn aqcalai tөleuge (aqcalь rentaqa) əkep soqtьrdь. Aqcalь rentanьң cьquь el jcjndegj tovar өtujnjң damuьn kөrsetude asa maңьzdь bolьp tabьladь. «Produktjmen tөleitjn rentanьң — aqcalь rentaqa alqacqь kezde tam-tūmdap, soңьnan ystj-ystjne bykjl ūlttьq masctabqa taqauьnьң ainaluь saudanьң, qala өndjrjsjnjң, çalpь aitqanda, tovar өndjrudjң, al sonьmen bjrge aqca өtjmjnjң edəujr damьqandьqьn kөrsetedj.» (Marks, Kapital, III tom, 47 tarau, 702 bet, Ogiz 1938 çьl).

Өsjp kele çalqan tovar өnjmj ūsaq feodaldьq dyniecjktjң tūiьq caruacьlьq stroiьna basa-kөktep kjrdj çana olardь keijm-ketjmdj sauda çoldarьmen cьrmai berdj. Ekonomikalьq çaqьnan qarьm-qatьnas çasau soltystjkcьqьstaqь orьs çerlerjnjң saiasi çaqьnan bytjn bjr memleket bolьp bjrjgujn kyceittj.

Өktemdjk etucj tap feodaldьq çer ielenucjlerden boldь. Olardьң bjr-bjrjnen çerjnjң kөlemj çaqьnan da, çerdj *ielenu çaqьnan da өzara aiьrmasь* boldь; «votcina» ielerj tolьq mencjk-ielerj boldь, basqalar belgjlj carttar boiьnca, misalь, əsker qьzmetjn atqaruqa mjndettenumen, çerge ieljk etetjn boldь. Mūndai çerdj cartpen mencjktenucjler çalqьz ūlь knəzda qana emes, jrj feodaldarda, sonьң jcjnde cerkeulerde de boldь. Өktemdjk etucj taptьң çoqarqь sloiь, өzderjnjң tuma çerlerjnde otьrqan, tolьp çatqan atalas boiarlardan çana erjktj qьzmetcjlerden boldь.

Məskeu memleketjnjң ūsaq knəzdjkterdj çoiumen qūrьluь būrьnqь knəz dinastiasьnda əkjmcjljk çyrgjzgenderdjң ūrpaqtarьn, tolьp çatqan «knəz balalarьn» Məskeuge qarai cūbьruьna əkep soqtь. Olar Məskeu boiarlarь arasьnda erekce sloi boldь.

Jrj çeke mencjktj çer ielerjnen bəseke talasqan cerkeu XV qasьrdьң aiaqьnda asa ylken latifundialar qūrdь.

Məskeu memleketjnjң qūrьluьmen qatar feodaldьq çer ielenucjlerden çaңa əleumettjk gruppa, ystem tap-qьzmetcj dvorəndar gruppasь qūrьla bastadь.

Qьzmetcj-dvorəndardьң өsjp cьqqan əleumettjk ūitqьsь būrьn knəz saraiьnda, өtken adamdardan boldь. Derbes tūratьn knəzdьqtar çoiьlqannan keijn, olar Məskeu ūlь knəz saraiьnьң sostavьna auьstь. Osь kezde tek ūlь knəz saraiьnda qana tūrqandar dvorən atalьp qoiqan çoq, çerge ornalastьrьlqan əskeri qьzmetkerler de dvorən dep ataldь.

Qьzmetcj dvorəndardьŋ tez kөвeiuj olardь çermen qamtamasьz etudj kerek ettj. Būrьn ūlь knəz osьndai çaqdaida өzjnjŋ saraiьna tən çerjnen ylestjrjp вeretjn edj. Būl maqsat ycjn Ivan III men Vasili III qosьlqan çerdjŋ territoriasьndaqь вoiarlardьŋ votcinasьn konfiskeleudj paidalandь.

Feodaldьq çer ielenucjljktjŋ erekce sistemasь «pomestnaia sistema» degennjŋ qūrьluь əskeri qьzmetcjlerge, dvorəndarqa çer вөljp вerumen bailanьstь вoldь. Tolьq ata mirastь mencjkten (votcinadan) pomestianьŋ aiьrmasь çerdj cartpen (qьzmet jsteu cartьmen) ielenu çana өzjndjk sipatьnьŋ (pomestianь вasqa вjreuge вeruge вolmaitьn) вarlьqь cdj.

Sonьmen, XVI qasьrdьŋ вasьnda feodaldьq çer ielenucjler tавьnьŋ ekj negjzgj gruppasь өmjrsyrdj: votcina ielerj çana dvorəndar-pomeccikter. Ūlь knəz өkmetjnjŋ tūrlauь tyrde kyceiuj çana feodaldьq вьtьraŋqьlьqtьŋ qaldьqtarьmen kyresu вjrjncj gruppanь əlsjrete tystj, ekjncj gruppanь damьta вerdj. Məskeu ūlь knəzdjgj feodaldьq вьtьraŋqьlьqpen kyresude pjkjrj çana saiasi вaqьtь konservativtj çarьqьcaqtanьp qalqan knəz dinastiasь men eskj вoiarlardan kөmek alqan çoq, al əskeri qьzmetcjlerden-dvorəndardan kөmek aldь. Dvorəndar Məskeu samoderçaviasьnьŋ taptьq negjzj вoldь. Marks: «...kyrdeljrek aimaqtardьŋ cdəujr kөpcjljgjnjŋ feodaldьq koroldjkke вjrjguj çerlj dvorəndarqa da çana qalalarqa da qaçet вoldь», dep kөrsetedj. (**Marks**, Nemjs ideologiasь, 15 вet).

Tovar өtkjzudjŋ damuь feodaldьq çer ielerjnjŋ вudçetjn өte kөвeittj, olar гьinok · qatьnasьna вeijmdeluge tijstj вoldь. Feodaldьŋ ydei өsken rasxodьn carualarqa ysteme eŋвektj kөвeitu çolьmen qana iaqni feodaldьq salьqtardьŋ вarccina tyrjnde, aqcalь авrok (aqcalь renta) tyrjnde ūlqaitumen çana tyrlj naturaldь alьm aludь ūlqaitumen qana çaвa alatьndai edj. Ūlь knəzdjŋ gramotalarьnda pomeccikljŋ çana onьŋ prikazcigjnjŋ ne aitqanьnьŋ вərjn orьndaudь, çerjn çьrtьp вerudj çana «ne вer desede iakj qandai alьm təle dese de» вerjp tūruь carualardan talap etildj. Carualardь ekonomikalьq çaqьnan tьsqarь erjksjz вaqьndьrucьlьqtьŋ kyceiuj, carualardьŋ çūmьs qolь ycjn kyres өrjstegen çaqdaida вoldь. Būqan çauap retjnde carualar otьrqan çerlerjn tastap, tūrmьstьŋ çaqsь çaqdaiьn jzdep qaŋqьp kete вastadь. Carualardьŋ вьtьrap ketuj feodal caruacьlьqьna qattь əser ettj. Sondьqtan feodal-çer ielenucj būrьnqьca ekonomikalьq çaqьnan kycteuge kөŋjlj tolmai, caruanь çerge mьqtap вailauqa ərekettene вastadь.

Būl вaqьttaqь вjrjncj etap Iuriev kynjnjŋ ereçesjn taqaiьndaumen jsteldj. Knəzderdjŋ XV qasьrdьŋ ekjncj çartьsьnda вolqan knəzdardьŋ çeke ukazdarь вjzge вelgjlj, вūl ukazdar вoiьnca çьldьŋ tyrlj merzjmderjnde өzderjnjŋ çer ielenucjlerjnen ketjp qaluqa carualarqa rūqsat etjlmeidj. Carualardьŋ ketujne çьl jcjnde вjr srok taqaiьndaldь — kyzgj egjstj çinap aluqa вailanьstь çūmьstardьŋ вərj вjtkennenson, 26 noiaвr iaqni Luriev kynj.

Memlekettjŋ вarlьq carualar вūqarasь ycjn Iuriev kynjnjŋ ereçesjn mjndettj etken, 1497 çьlь Ivan III njŋ «Sudebnigj» cьqtь. Osьmen carualardьŋ krepostnoilьq təueldjljgjn kyceitude çaŋa qadam aiaqtaldь.

Məskeu memleketj orьstьŋ ūlttьq memleketj вolьp XV qasьrdьŋ aiaqьnda çana XVI qasьrdьŋ вasьnda qūrьldь, вūl memleketke orьs (Velikorus) qalqtarь вjrjktj. Məskeu territoriasьnьŋ ūlqaiuь onьŋ sostavьna orьs emes вjrqatar вasqa qalqtardь engjzdj. Orьstьŋ ūlttьq memleketjnjŋ kөp ūlttь memleketke ainalu вelgjlerj osьlaica cьqtь.

1478 çьlь Novgorodtь вaqьndьrqannan keijn, Novgorodtьŋ soltystjktegj keŋ вaitaq kolonialarь (Dvina çerj, Pecora, Vətka) Məskeu memleketjne typkjljktj etjljp qosьldь. Vьicegda men Kamanьŋ çoqarqь alaptarьna çasaqan Məskeu çaвuьl 1472 çьlь «Ūlь Perm» ge Məskeu өktemdjgjn ornattь, вūl çerdjŋ negjzgj qalqь zьirəndar (komiler) edj.

XV qasьrdьŋ aiaqьnda Oraldьŋ arçaqьndaqь Ов өzenjnjŋ orta aqьsьndaqь çerlerge de ornьquqa əreket jsteldj. Ostəktar (xante) çana vogulici-

lar (mansi) mekendegen būl çer Iugra dep atalatьn edj. Būl çer novgorodcьlarqa da məljm edj. 1499 — 1500 çьldarь knəz *Semon Kurвski* вastaqan Məskeudjң ylken ekspeditsiasь Oraldьң arçaqьndaqь Iugra qalqtarьna aьm saldь.

Kama men Orta Edjldjң çaqalarьnda tūratьn Qazan Xandьqьmen, Məskeu memleketjnjң cektes çer ycjn kyresterj toqtausьz bolьp tūrdь, Qazan men Məskeu çerlerjn kezekpe-kezek kyizeucjljkke ūcьrattь. Qazan вūdan вasqa өz qolьna Edjl sauda çolьn ūstap tūrdь. Aul caruacьlьqь ycjn çaqsь çaqdailarь вar çana əlj qol timegen *tabiqi вailьqь mol Qazan өlkesj* өzjnen-өzj Məskeu feodaldarьn qьzьqtьrdь.

Qazanmen kyresu XV qasьrdьң 60 çьldarьnьң aiaq kezjnde вastaldь. 1487 çьlь Məskeu armiasь tatar astanasьn uaqьtca mengerjp aluqa tura keldj. Osьdan keijn xan Qazanqa Məskeudjң stavlinnjgjn otьrqьzdь, вūl, cьnьnda Qazandь Məskeudjң vassalьna ainaldьrdь.

Qazan feodaldarьnьң өktemdjk etucj tabь Məskeu məselesj çөnjnde negizgi ekj gruppaqa вөljndj. Eger feodaldьq gruppanьң вjrj tatar knəzdjkterj otьrqan Qьrьm, Sibir çana Astraxanqa syienjp, Məskeuge dūspandьq niette bolsa, ekjncj gruppa ekonomika çaqьnan Məskeu rьinogjmen вailanьstь boldь. Sondьqtan Məskeu memleketjmen tatu tūrudь kөksedj. Məskeudjң ьqpaiьn kyceite tysu ycjn Qazan jcjnde bolьp çatqan jckj kyrestj Məskeu diplomattarь ceвerljkpen paidalandь.

Qьrьm xanь Menlj-Girei Ivan III njң tūraqtь odaqtasь boldь. Onь Məskeudjң ūlь knəzjmen вailanьstьrqan Litvaqa qarsь kyrestegj maqsattьң вjrljgj çana tөmengj Edjlde tūratьn noqai tatarь Qьrьmqa qauьp tudьrqandьqь edj.

Məskeudjң batьsьndaqь cekaralьqta XV qasьrdьң aiaqьnan вastap, kөp çьldarqa sozьlqan, Litva men Polcanьң Belcrus çana Ukraina çerj ycjn kyresj вastaldь. Məskeu ykmetj ūlь knəzdjң barlьq «ata mūrasь» na qol salatьndьqьn вjldjrdj, Kiev knəzderjne deijn erte zamandaqь ata-вavalarьnьң ielenjp kelgen çerjn «ata mūra» dep eseptedj: Belorus, Ukraina qalqtarь *qonьstanqan, osь çerlerdj polca koroli* men Litva knəzdjgj вasьp alqan bolatьn. Osь çerlerdj өzjne qosu çolьndaqь kyresjnde Məskeu ykmetj Məskeu memleketjmen orьs qalqьna qarai tartpaqtaqan Ukraina çana Belorus qalqьna syiendj.

Litvamen kyresudjң eң вjr sevevj Oka өzenjnjң çoqarqь çaqьndaqь çana Məskeu çerjne cektes tūratьn Smolenski өlkesjndegj ūsaq knəzderdjң (Vorotьinski, Belevski, Odevski çana taqь вasqalarь) Məskeu memleketjne keljp qosьlub boldь. *Būl çerlerdj qor*qaudaqь Litvanьң çasaqan əreketterj nətiçe вermedj, sondьqtan 1494 çьlь Məskeu men Litva arasьnda keljsjm cartь çasalьp çaңa çerier Məskeuge qaldь. *1500 — 1503* çьldardaqь Məskeu memleketj men Litva arasьndaqь вolqan soqьs taqьda Məskeudjң çenujmen aiaqtaldь. 1503 çьlь qaita çasalqan вjtjm вoiьnca Okanьң çoqarqь çaqьndaqь вassein tygeldei Desna өzenjnjң вarlьq aqьstarь men qūiьlьstarь, çoqarqь Soçimen çoqarqь Dnepr өzenderjnjң çarьm-çartьsь Məskeu memleketjne вerjldj.

Məskeu memleketj men Litva aralьqьndaqь ylken çaңa soqьs 1512 çьlь вastalьp, on çьlqa sozьldь. Osь soqьstьң tūsьnda 1514 çьlь, Məskeu əskerlerj Smolinskidj aldь, soңьnan onь Məskeu memleketjne qostь.

Sonьmen, Polca soңьna ergen (sol kezde Litvanьң ūlь knəzj polcanьң da Korolj вolьp tūrdь) Litvamen soqьsu Məskeu memleketjnjң qolьn saiasi jrj tabьstarqa çetkjzdj. Oka өzenj men Desna вasseinjnjң çoqarqь çaqtarьnьң qosьlub вykjl Onтystjk çana Soltystjk-batьstьq cet aimaqtardь qorqau ycjn ylken qolailьlьq tuqьzdь. Məskeuge kjre вerjste вerjk qorqan вolьp tūrqan Smolinskidj qosьp alu ekonomikalьq çaqьnan da ylken maңьzdь вoldь, өitkenj batьs memlekettermen qatьnas çasaitьn ana qūrlьm qolailь çana çaqьn çoldar Smolinski arqьlь өtetjn edj.

Məskeu memleketjnjn Litvamen soqьsqan kezjnde Livon nemjsterj orьs-

tьn soitystjk-batьstьq çerlerjne bjrnece ret cabuьl çasadь, alaida orьs armiasь ynemj keijn qarai quьp tūrdь. 1501 çьlь Gelmed qasьnda bolqan aiqasuda orьs əskerlerj nemjs rьitsarlarьna çan qorqarlьqtai soqqь berdj. Letopiscjler bьlai deidj: «qacqan nemjster»dj on caqьrьm çerge deijn quьp, olardь çarqьldaqan qьlьcpen keskjlemei, olardь cocqadai etjp altь qьrlьmen (odan da kəp qьrь bar, basьna temjr kigjzgen topas qaru) ūrьp soqtь.

Məskeu qūralьnьn osь soqьs tabьstarьnьn bərj de bjrjkken orьs memleketjnjn damuьnьn nətiçesj boldь.

VI.

Orьstьn bjrjkken memleketj qūrьlqannan keijn, feodaldьq ūsaq knəzdjkterdegj əkjmcjljk çaqьnan basqarudьn būrьnqь sistemasь būdan bьlaiqь çanа tjlekter men çaqdailarqa çauap bere almaitьn boldь. Eldj bjrjktjru bjr ortalьqqa baqьnatьn mem leket qūrьlьs sistemasьn çasaudь kerek ettj. Knəzdjkte cecjluge çatatьn barlьq məsele çənjnde būrьn knəz əz boiarlarьnьn dumasьmen keŋesetjn edj. XV qasьrda boiarlar dumasь ykmettjn ortalьq basqarmasьnьn en çoqarqь organь boldь. Būrьn qandai da bolsьn bjr çūmьstь orьndaudь knəz əzjnjn boiarlarьnьn bjreujne tapsьratьn edj, sondьqtan ol osь çūmьstь «būiьrdьm» dep aitadь eken. Basqaru çūmьsь qiьndaqandьqьnan ynemj qьzmet jstep tūratьn mekemeler — «prikazdar» qūrьldь, būlardьn kəpcjljgj knəz saraiьnьn caruacьlьqьnьn basqarmasьnan əstj. Prikazdь basqarqan boiar boldь, onьn qol astьnda diaktar men podiaciler jstedj.

Səitjp, XV qasьrdьn aiaqьnda, XVI qasьrdьn basьnda knəzdjn qaznasь men arxivterjn basqaratьn — qazna prikazь; sarai caruacьlьqtarьn basqaratьn — sarai prikazь; cet memleketter aralьqьndaqь qatьnastь basqaratьn — posol prikazь; soqьs çūmьsьn basqaratьn — razrəd prikazь, taqь basqa prikazdar cьqtь. XVI qasьrdьn basьnda 8 — 10 prikazdar bolqandьqьn kəruge boladь, būl prikazdar Məskeu memleketjnjn əkjmcjljk sistemasьnьn damuьna bastama salьp berdj.

Bjr ortalьqqa baqьnqan Məskeu əkmetjnjn nьqaiuь ycjn 1497 çьlь «Sudebnixtjn» (zan çinaqьnьn) cьquьnьn ylken manьzь boldь. Būqan, bjrjncjden, manьzьn çoqaltpaqan çergjljktj keibjr zandar kjrdj, ekjncjden, çeke gramotalar (Məskeu knəzderjnjn ukazdarь) kjrdj. Solai bcla tūrsada, «Sudebnik» statialarьnьn kəpcjljgj bjrjkken memlekettjn tjlekterjne səikes bolьp çanadan çasaldь.

1497 çьlqь «sudbeniktjn» manьzь bərjnen būrьn memlekettjn barlьq ken baitaq territoriasьndaqь sottьn çana basqaru jsjnjn bjr kelkj çolqa qoiьlqandьqьnda boldь.

Negjzgj ūitqьsь ūlь knəz dvorəndarьnan bolqan Məskeu armiasьnьn ūiьmdastьrьluь da osь kezge çatadь. Būl armianьn sostavьnda bjrsьpьra artelleria boldь çana mundaqь zeŋbjrekterdjn kəpcjljgj Məskeudjn əz əndjrjsjnde çasalqan edj.

Ivan III men onьn balasь Vasili III njn kezjnde ūlь knəzdjn çoqarqь əkmetj əte kyceidj. Būrьn Məskeu knəzj basqa orьs knəzderjnjn jcjndegj eŋ kyctj knəz bolьp edj. El bjrjkkennen keijn Məskeu memleketjne kjrgen orьs çerjnjn barlьqьna əmjr etucj bjrden-bjr Məskeu knəzj boldь. Ivan III cet memlekettermen çasaqan qatьnasьnda «qūdaidьn raqьmьmen, ūlь əmjrcj bykjl Rusianьn patcasь Ioann» degen səndj titul qoldandь. Ivan III əzjn vizəntia imperatorlarьnьn tjkelei mirasqorь dep qarai bastadь. Sebebj, 1453 çьlь Vizəntianьn ortalьqь Konstantinopoldj tyrkter çaulap alqan, vizəntia imperiasьnьn əzj de çoiьlqan bolatьn, 1472 çьlь Ivan III Vizəntianьn aqьrqь imperiatorьnьn nemeresj Sofia Paleologqa yilendj. Vizəntia imperiatorьnьn gerbь ekj bastь byrkjttj Ivan III əzjnjn gerbь etjp aldь. Ivan III men Vasili III əkmetjn kyceitu çənjndegj barlьq jsterjnde cerkeu tarapьnan kəmek alьp otьrdь. Cerkeu ūlь knəz əmjrjn qūdaidan aladь dep yirettj

Өzjnjn orasan kөp çerjn qorqaitьn cerkeuge mьqtь өkmet kerek edj.

Ivan III өzjnjn astanasь Məskeudj çaŋa tas yiler salьp əcekeileuge tьrьstь. Osь maqsat ycjn ol cet elden arxitektorlar çana masterler caqьrdь, olardьn jcjnde ataqtь arxitektor Aris totel, Fioraventj boldь. Caqьrьp aldьrьlqan masterler Kreml jcjnde tastan çaŋa soborlar saldь, ortaqasьr zamokterjnjn ylgjsjmen Kremldj mūnaralь bijk stenamen qorcadь çana ūlь knəzge aqac Saraidьn ornьna, tolьp çatqan bөlmelj çana baitaq zaldarь bar, tas sarai saldь. Ivan III vizəntia tərtjвjne eljktep sarai jcjnde saltanattь tūrmьs çasadь. Ivan III posoldardь qaвьldaqanda səndj kijm kijnjp çaŋa «Monomax bөrjk» (ūlь knəzdjn altьn təçjsj erte bjr kezderde vizəntia imperatorь Konstantin Monomaxtjkj eken, sodan orьs knəzjne tijptj-mьs degen ertegj bar) deitjn təçj kijp, taqqa otьratьn boladь.

Boiarlar çөnjnde Ivan men Vasili III njn asa erjktjljgj baiqaldь. Būdan būrьn boiarlar men erjktj qьzmetcjler өzderjnjn tandauь boiьnca qalaqan knəzderjne qьzmet etuge pravolь edj. Knəzder өzderjnjn keljsjmderjnde erjktj qьzmetcjlerdj kyctep ūstamaudь kөrsetken bolatьn: «boiarlar men erjktj qьzmetcjler bjzdjn aramьzda erjktjnjn-erjktjsj» — degen knəzdar. Ivan III çana onьn ornьn bosatucьlar ketucj boiarlardь opasьzdar dep, olarmen kyrese bastadь. Boiarlar Vasili III turalь boiarlarmen keŋespeidj, en qaçettj jsterdj өzjnjn azqana çaqьn adamdarьmen cecedj, ol qaicьlьqtь çaratpaidь dedj. Boiarlar būl өzgerjstj saraida vizəntia tərtjвjnjn cьquьnan kөrdj, būl tərtjptj Sofia Paleolog engjzdj dep tysjndjrdj. Cьnьnda, ūlь knəz өkmetjnjn kyceiuj bjr ortalьqqa baqьnqan memlekettjn qūrьluьnan bolqan edj. Cet el adamdarь Vasili III njn өkmetj çer çyzjndegj monarxtardьn barlьqьnan asьp tystj deitjn edj.

VII.

Litva çana Livoniamen soqьsqanda Məskeu armiasьnьn çeŋjp cьquь Evropaqa qattь əser ettj. Orьs çerlerj вjrjkkennen keijn Livonia rьitsarlarь «вjr qolqa çinalqan, mūndai kycke cьdap qarsь tūra almaidь» dep nemjster yreilene çarialadь. Sondьqtan olar orьstarqa qarsь kres çorьqьn çarialau məselesjn papanьn aldьna qoidь. Ekjncj çaqьnan, cet elderdjn ərtyrlj əkjmderj Məskeu memleketjnjn kycjn өz maqsattarьna paidalanuqa asьqtь. Germania imperatorьnьn posolь Nikolai Poppel өz imperatorь atьnan Ivan III ge koroldjk titulьn ūsьndь. Būqan Ivan III «arqь atasьnan kelc çatqan» өz өkmetj ycjn ecqandai da nьqaituqa mūqtaç emestjgjn aittь.

Rim papasь, Vizəntianьn aqьrqь imperatorьnьn nemeresj Sofia Poleiog pen Ivan III nj qosьp, Rimda nekesjn qiьp, osь arqьlь Məskeu memleketjne ьqpalьn nьqaitьp çana onь Turtsia men kyrseudegj өzjnjn myddesi ycin paidalanbac boldь. Ivan III Sofia Palologqa yilendj, al sьrtqь saiasatьn өzdjgjmen çyrgjzdj. Qara teŋjz rьinogjn saqtap qaludь maqsat etken (Qьrьmda Italianьn Kafa-feodosia çana Sudak degen kolonialar boldь) Venetsia respublikasь tyrjkten qauptanьp, Məskeuge өzjnjn agentterj men posoldarьn çij çjberjp otьrdь.

Ivan III ge Vonger koroli qat çazьp, өzjnjn posolьn çjberjp dostas, odaq boludь ūsьndь. XV qasьrdьn aiaqьnda Turtsiamen diplomattьq qatьnas bastaldь. Sonьmen qalqaralьq çaqdaida Məskeu memleketj saiasi aibьndь kyc bolьp cьqtь, tjptj onьmen çau elder de sanasatьn boldь.

XV qasьrdьn aiaqьndaqь, XVI qasьrdьn basьndaqь Məskeu memleketjnjn saiasi tabьsь feodaldьq вьtьranqьlьqtь qūrtudьn, orьs çerjnjn saiasi caqьnan вjrjgujnjn nətiçelerj edj. Birjgip alqan el tatar xanьna təuelsjz kyctj memleket boldь.

Konsultatsia çŭmьsьndaqь вjzdjŋ təçjriвemjz

IVANOV
Alma-ata qalasьndaqь partia aqartu yijnjn mengerucjsj

BK(в)P tarixьn yirenucjlerge leksiamen qatar sapasь çoqarь konsultatsianьŋ da ylken kөmegj bar. Oqucь konsultatsia arqьlь вjlmeitjn çerlerjn вjlip, dydəmal çerlerjn anьqtap aladь. Onanson, konsultatsia «BK(в)P tarıxьnьŋ qьsqaca kursьn» өzвetjmen oqucь çeke adamdardьŋ tjlegjn esepke alьp, olarqa airьqca çərdem ŭiьmdastьruqa mymkjndjk вeredj.

Alma-ata qalasьndaqь partia aqartu yij BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn «Partia propagandasьn «BK(в)P tarixь qьsqaca kursьnьŋ» cьquьmen вailanьstь çyrgjzu turalь» qaulьsь cьqqannan вerj BK(в)P tarixьnan, SSSR tarixьnan, dialektikalьq çana tarixi materializmnen, BK(в)P XVIII siezjnjŋ materialdarьnan, qalqaralьq çaqdai məselelerjnen konsultatsialar ŭiьmdastьrdь. Konsultatsia çŭmьsьn çyrgjzudjŋ formalarь men ədjsterj əlj tolьq çasalьp bolmasada, bŭl konsultatsialar өzjnjŋ aldьna qoiqan mjndetjn tolьq orьndap cьqtь. Oqucьlardь qanaqattandьra aldь.

Bjz konsultattьq qьzmetjne 15 adamdь jrjktep taŋdap aldьq. Onьn jcjnen yceuj ctatть konsultant bolьp jsteidj. Konsultanttardьŋ çŭmьs jsteitjn kynj, saqatь вelgjlenjp qoiьlqən.

Bjzde konsultatsia gruppalьq çana çeke adamdьq bolьp ekj formada өtkjzjledj. BK(в)P tarixь çөnjnen, BK(в)P XVIII siezjnjŋ materialdarь çөnjnen kyndjzgj saqat 12 den kecкj saqat 9 qa deijn çeke adamdarqa kynsaiьn konsultatsia çasaladь. Çeke adamdarqa arnalqan mŭndai konsultatsianьŋ bolatьn çerjn, kynjn, saqatьn gazet arqьlь, radio arqьlь, partianьŋ вastauьc ŭiьmdarь arqьlь, kөcege qaəьlatьn çarnama arqьlь ər aidьŋ вasьnda qaвarlandьrьp qoiamьz. Gruppalьq konsultatsianьŋ da өtkjzjletjn kynj вelgjlj. Mŭndai konsultatsiaqa erte вastan taratьlьp berjlgen caqьru вiletj arqьlь qalaqan adamdar qatьsadь.

Gruppalьq, sondaiaq çeke adamdьq konsultatsianь өtkjzudjŋ ədjsj ər aluan.

Gruppalьq konsultatsia вelgjlj tema вoiьnca da, temasьz da өtkjzjledj. Məselen, «Sotsialistjk memleket turalь Stalin qьlьmь» degen temada V. I. Leninnjŋ «Qalq dostarь» degen ne çana olar sotsial-demokrattarqa qarsь qalai kyresedj?», «Sotsial-demokrattardьŋ demokratialьq revolutsiadaqь ekj taktikasь» degen eŋвekterj temasьnda gruppalьq konsultatsialar өtkjzjldj Partia tarixьn yirenucjlerdjŋ tjlekterjn, lektoriada oqьlatьn leksialardьŋ tematikalarьn esepke ala otьrьp, вjz ol tematikalardь gruppalьq konsultatsianьn planьna kjrgjzemjz çana oqan əzjrlenu ycjn konsultattarqa çetkjljktj etjp uaqьt вөlemjz. Temasь вelgjlj, erte вastan əzjrljk çasauqa mymkjndjk вeretjn mŭndai gruppalьq konsultatsia anaqŭrlьm çoqarь dəreçede, sapalь bolьp өtedj.

Erte вastan вelgjlenjp qoiьlqan temasь çəç gruppalьq konsultatsialar kөвjnese kollektivterdjŋ sŭrauь вoiьnca kəsjp orьndarьnda, mekemeler-

de өtkizjledj. Konsultatsianьn būl formasь konsultanttarqa ylken çauapтьlьqtь çykteidj, olardьn kөp әzjrljk çasauьn talap etedj. Bjr kollektiv taçasauьn talap etedj. Bjr kollektiv taрix çөnjnen, endj bjr kollektiv qalqaralьq çaqdai çөnjnen, ycjncj bjr kollektiv dialektikalьq materializmmen tarixi materializm çөnjnen konsultatsia tjleidj. Ośьndai tjlekterdj esepke alьp konsultanttardь mamandьqьna qarai jrjktep çjberemjz. Sondьqtan konsultanttardьn berjlgen sūraqtarqa tolьq çauap qaiьra almaitьn kezderj өtc az boladь.

Gruppalьq konsultatsia kәsjp orьndarьnda, mekemelerde asa çaqsь bolьp өtetjnjn praktika kөrsetjp otьr. BK(b)P tarixьn yirenucjler būl konsultatsialarqa өz uaqьnda kөnjldj çinaladь, sūraq әzjrlep keledj. Mьsalь: Tjgjn fabrigjnde apreldjn 21 — de bolqan konsultatsiaqa 15 adam çildь. Konsultatsianь zan institutьnьn oqьtucьsь Kondratieva çoldas өtkjzdj. Sotsialistjk memleket turalь Stalin çoldastьn qьlьmь degen temada өtkjzjlgen būl konsultatsiaqa oqucьlar çaqsь әzjrljk çasap keldj. Olar sotsializmnen kommunizmge bjrte bjrte kөcu degendj qalai tysjnu kerek, kommunizm typkjljktj çeңgen kezde basqarudьn qandai organdarь saqtalaдь degen sьqьldь jrj-jrj sūraqtar berjp, oqan keң tyrde çauap aldь.

Gruppalьq konsultatsianь oidaqьdai өtkjzu ycjn konsultanttardь belgjlj bjr kollektivke bekjtip qoiudьn da ylken maңьzь bar. Konsultant pen BK(b)P tarixьn yirenucj azamattardьn arasьnda tianaqtь qatьnas bastaladь. Konsultant әrbjr oqucьmen tanьsьp, olardьn bjljm dөreçesjn, әzjrljgjn, kemcjljk çaqtarь men çaqsьlьq çaqtarьn bjljp otьradь. Al mūsьlьq çaqtarьn bjljp otьradь. Al mūnьn өzj berjlgen sūraqtarqa qandai tūrqьdan qarap çauap beruge kөmektesedj. Çergjljktj өndjrjs Qalq Komissariatьnьn çanьndaqь partia ūiьmьnda (partbiuronьn sekretarь Gradovskaia çoldas) aiьna 2 ret konsultatsia өtkjzjledj. Būl kollektivke bekjtjljp qoiьlqan tūraqtь konsultant bar. Konsultant oqucьlardь, oqucьlar konsultanttь çaqsь bjledj. Konsultatsiada tek tysjnjlmei qalqan mәseleler qana cecjljp qoimaidь, sonьmen qatar talqьqa salьnqan, oqьlqan materialdardь oqucьlardьn qalai mengergenj çөnjnde de pikjr alьsu boladь. Kөzjr būl kollektivte konsultatsiaqa yzbesten qatьsьp tūratьn bjrnece çoldastar bar.

Konsultatsianьn çaqsь qьzьqtь bolьp өtuj konsultantqa kөp bailanьstь. Konsultatsiaqa kelgen keibjr oqucьlar өzderj suraq bermei, tek aitьlqardь tьndap qana otьratьn boladь. Kөp çoldastar sūraqtь qalai berudj bjlmeidj. Konsultanttar mūndai kezde kyn tәrtjbjne qoiьlьp otьrqan temadan bjr, ekj qiьn mәselenj өzderj tysjndjre bastauь kerek. Osьdan keijn sūraqtar berjljp, çauaptar qaitarьlьp auditorianьn jcj çandanьp ketetjn boladь.

Gruppalьq konsultatsia qalada 10 çerde — Qalq Komissariatьnьn yijnde, Өndjrjs kәsjbjnjn yijnde, Soiuzdardьn yijnde, Memlekettjk bank kede, Aeroportta, Parovoz deposьnda, Tjgjn fabrigjnde taqьsь, taqьlarь — өtjp tūradь. Keibjr bastauьc partia ūiьmdarь өz kollektivjnde өtjp tūratьn konsultatsia çūmьsьn esjnen cьqarьp qoiadь, baqalamaidь. Mūnьn saldarьnan konsultatsianьn belgjlengen uaqьtta bolmai qalatьnь kezdesedj. Mәselen: Qalq Komissariattarьnьn yijnde apreldjn 8 kynj өtkjzjlugc tijstj konsultatsia bolmai qaidь. Ondaqь partia komitetterjnjn sekretarlarь konsultatsianьn bolatьndьqьn erte bastan bjlse de oqan әzjrljk çasaqan çoq. Konsultatsia өtkjzjletjn yidjn esjgjn acьp bermedj. Tjptj partia ūiьmdarьnьn keibjr sekretarlarь (Sauda Qalq Komissariatь men Kommunaldь caruacьlьq Qalq Komissariatьnda) konsultatsiadan at-tonьn ala qacьp çyr, olar konsultatsianьn ornьna leksia, konsultanttьn ornьna lektor sūraidь. BK(b)P tarixьn, Markstjn — Leninnjn — Stalinnjn eңbekterjn өz betjmen oqucьlarqa bjr qana leksianьn kөmegj az bolatьnьn, olarqa leksiamen qatar konsultatsianьn da kerek ekenjn olar tysjnbei keledj. Būdan bylaiqь çerde mūndai terjs baqьttan qūtьlu kerek.

BK(b)P Ortalьq Komitetinjn «Partia propagandasьn «BK(b)P tarixь qьsqaca kursьnьn» cьquьmen baila-

nьstь çyrgjzu turalь» qaulьsь cьqqannaн berj 1924 adam partia aqartu yijnen konsultatsia aldь. Partia aqartu yijnde, mekemeler men kəsjp orьndarьnda 81 ret gruppalьq konsultatsia өtkjzjldj. Kөp konsultatsialar ycjn, əsjrese, BK(в)P XVIII siezjnjn materialdarь çөnjnde өtkjzjlgen konsultatsialar ycjn tyrlj qūraldar, diagrammalar paidalanьldь.

Praktika çeke konsultatsianьn asa paidalь, çemjstj ekenjn kөrsetjp otьr. Oqucь çeke konsultatsiaqa tysjnbegenjn sūrau ycjn qana emes, өzjnjn məselenj qalai tysjngenjn sьnatu ycjn de keledj. 52-mekteptjn oqьtucьsь Erçanov çoldas 2 saqattьq konsultatsianьn jcjnde empiriokrititsizm degen ne, subiektivtj men obiektivtj degendj qalai tysjnu kerek, qarama-qarsьlьq kyresterjnjn bjrljgj, çoqqa cьqarudь çoqqa cьqaru zandarьnьn qandai misaldarь bar degen sūraqtarqa çauap alumen qatar, qalqcьldarьn, «legaldь marksister» djn, ekonomisterdjn kөzqarastarьn өzjnjn qalai tysjngenjn konsultantqa sөilep berdj.

Çeke konsultatsiada berjletjn sūraq ta tyrlj-tyrlj boladь. Konsultant Borisov çoldasqa yiennjn 17 kynj berjlgen sūraqtar mьnadai: proletariat diktaturasьnьn mjndetterj turalь Leninnen ne oqu kerek (sūraqan radio komitetj), carualar məselesj çөnjnde Marks pen Engels ne aitqan (Mancilov), oi enbegj men dene enbegjnjn arasьndaqь qarama-qarsьlьqtar qandai (Sirota), orьs çūmьscь qozqalьsьndaqь Plexanovtьn atqarqan qьzmetj, alatьn ornь qandai (Muraxanov) taqьsьn taqьlar. Konsultant berjlgen sūraqtarqa çauap qaitara otьrьp ərbjr çeke oqucь men tolьq tanьsьp cьqadь, kemcjljgjn kөrsetedj, qalai oqu çөnjnde aqьl-keңes beredj. Çeke konsultatsianьn paidalь çaqь da mjnj osьnda bolьp otьr. Bjz konsultatsianьn būl formasьn өrjstete beru mjndetjn qolqa alьp otьrmьz.

Bjz konsultatsia çumьsьn auz çyzjne qana çyrgjzjp otьrqamьz çoq. «BK(в)P tarixьnьn qьsqaca kursьnьn» ərbjr tarauь boiьnca çazьlqan konsultatsialьq materialdardь, Lenin men Stalinnjn cьqarmalarьn өz aldьna əzjrlep qoiamьz. Kөrmege ūiьmdastьramьz. Konsultatsiaqa kelgen çoldastarqa būl materialdardь oqudьn, paidalanudьn kerek ekenj aitьlьp tūradь. Partia aqartu yijnjn bibliotekasь kəzjr entsiklopedialarmen, spravocnik kjtaptarmen qamtamasьz etjlude.

Bjz əlj konsultatsia çumьsьn aita qalqandai çolqa qoidьq dep aita almaimьz. Propagandanьn būl ucaskasь çaңadan qūlac sermep keledj. Mūnьn çemjstj bolatьndьqьna kyməndənbaimьz. Kəzjrgj asa maңьzdь mjndet — konsultanttardь daiarlau, olardьn bjljmderjn kөtere tysu, konsultatsia çūmьsьnda təçriвe auьstьru ekenjn ūmьtpaiьq!

Saiasi ygjt çўmьsьn çoqarь satьqa kөtere tyseijk

SƏRSENBAEV D.

(QK(в)P nьң Ontystjk Qazaqьstan oblstьq komitetjnjn propaganda çana ygjt bөljmjnjn bastьqь)

Saiasi ygjt çūmьsь qalqtьn qoqamdьq belsendjljgjn arttьrьp, jskerijgjn kөrsetudjn negjzgj qūralьnьn bjrj.

Saiasi ygjt çūmьstarь çaqsь çolqa qoiьlqan çerde caruacьlьq çūmьstarьmьzdaqь tabьstarьmьz da arta beredj. Sondьqtan partiamьz ygjt çūmьstarьn caruacьlьq çūmьstarьmen uctastьrudь erekce eskertjp otьrdь.

Partia ūiьmdarьnьң SSSR çana QSSR Ulь Sovetterjn sailau kezjnde çyrgjzgen saiasi kөpcjlјk çūmьstarь qalqtьң saiasь belsendjljgjn arttьruda ylken orьn aldь. Sailau nauqandarь tūsьnda partia ūiьmdarь çyzdegen-mьңdaqan ygjtcjlerdj, propagandisterdj çana ūiьmdastьrucьlardь tәrbielep өsjrdj. Būlar — Lenin — Stalin partiasьnьң jsjne aqьrьna deiјn berjlgen adal, talanttь adamdar.

Kәzjr, enbekcjlerdjң qalьң būqarasьnьң arasьnda BK(b)P XVIII siezjnjn qaulьlarьn, materialdarьn tysjndjru çūmьsьn өrjstetude de propagandist, ygjtcj kadrlarьmьz cecucj, kyrdelj mjndetterdj orьndauda.

BK(b)P XVIII siezjnjң qaulьlarьn, materialdarьn enbekcjlerdjң qalьң būqarasьna keң tysjndjrude QK(b)P nьn Ontystjk Qazaqьstan oblьstьq komitetjnjң jstegen bastь çūmьsьnьң bjrj ygjtcjlerdj qaita daiarlap cьqaru boldь. XVIII siezden keijn, oblьsьmьzdaqь audandardьң bjrazьnda 10 kyndjk kursь ūiьmdastьrьlьp, 737 ygjtcjler daiarlanьp cьqtь.

Partianьң XVIII siezjnjң materialdarьn өzdjgjnen yirenucjlerge kөmek temasьnda: qalqaralьq xal turalь, memleket turalь, sovettjk intelligentsia turalь, BK(b)P nьң ustavь turalь, ne barь 63 ret leksia oqьldь.

Siez materialdarьn enbekcjler būqarasьna keң tysjndjru ycjn bjrsьpьra audandar ygjt brigadьsьn ūiьmdastьrdь

Tyrkstan audanьnda ūiьmdastьrьlqan ygjt brigadьsь 15 kolxozdь aralap, onda XVIII siez qaulьlarь men QK(b)P Ontystjk Qazaqьstan oblьstьq komitetjnjң IV plenumь qaulьlarьn tysjndjrdj, kolxozcьlarqa kjtap, gazet, çurnaldar taratть, 20 kolxozda qabьrqa gazetjn cьqardь, 16 mьң somdьq zaiom taratть, 15 kolxozqa «Lenin oktәbrde» degen kinonь kөrsettj. Kino kөrsetu aldьnda ygjtcjler siez materialdarь, çana partia men ykmettjң asa manьzdь qaulьlarь çөnjnde tysjnjk çūmьstarьn çyrgjzdj.

Merke audanьndaqь bjrsьpьra kolxozdarda ygjt brigadalarь egjs basьnda kolxozcьlarqa konsertter qoiьp berdj. Būlar XVIII siez materialdarьn kolxozcьlarqa tysjndjrude oqu yilerjn, qьzьl būrьctardь, klubtardь, radio orьndarьn tolьq paidalandь. Oblьstьq өzbek teatrьnьң aktorlarь Sairam audanьna barьp, bjr ai boiь pastonovkalar qoiьp berdj. Pastonovka aldьnda XVIII siez materialdarьn, QK(b)P Ortalьq Komitetjnjң II Plenumь qaulьlarьn tysjndjru çūmьstarьn çyrgjzdj.

Sөitjp, Merke, Sairam, Arьs, Tyrkstan, Bostandьq taqь basqa audandardaqь ygjtcjler çumьstь edәujr çaqsь jstedj. Ygjtcjler arasьnda da çūmьstь asa çaqsь jstegender az emes. Merke audanьndaqь qant zavodьnьң staxanovcьsь Vasilenko, «Surat» kolxozьndaqь Anapiev, «Bolcevik» kolxozьnda Amanov, Qoicьmaqov, «Krasnьi vostok» kolxozьnda Ceinjn siaqtь ygjtcjler BK(b)P XVIII siezjnjң qaulьlarьn, materialdarьn çūmьscьlarqa, kolxozcьlarqa tysjndjrgende, onь өndjrjs planьn orьndaudaqь mjndettermen bailanьstьrьp otьradь. Sөitjp, olar өndjrjs planьnьң orьndaluьna kөmektesedj, kolxoz, kolxoz brigadalarь men zvenolarь aralarьndaqь sotsialistjk çarьs cartьnьң tolьq orьndaluьna kөmektesedj.

Būl audanda saiasi kөpcjljk çūmьsьnьң oidaqьdai çyrgjzjlujnjң nәtiçesjnde «Bolcevik», «Çaңa tūrmьs», «Surat» kolxozdarь kөktem egjsjn partia men ykmet belgjlegen merzjm de orьndadь.

Audandardьң kөpcjljginde ygjt kollektivterjnjң bastьqtarьnen ygjtcjlermen seminar, mәçjljs өtkjzu çūmьstarь çaqsarьp keledj.

Alaida, saiasi ygjt çūmьstarьnda kөptegen kemcjljkter әlj çoiьlmai keledj. Partianьң audandьq komitetterj men bastauьc ūiьmdarьnьң ygjtcjlerge, propagandisterge bascьlьqь, kөmegj әlj çetkjljksjz.

Sverdlov, Maqta-aral, Lenger, Lugovoi, Sarь-su, Talas, Keles siaqtь audandarda ygjtcjlerdjn bjljmjn kөteru ycjn ūiьmdastьrьlmaqcь 10 kyndjk kurs әlj ūiьmdastьrьlmai keledj. Osьnьң saldarьnan keibjr audandardaqь ygjtcjler, daustap oqucьlar çana әңgjme çasaucьlar XVIII siez materialdarьn, partia men ykmettjң aul ca-

ruacььq məselelerj çənjndegj qaulьlarьn kolxoz, sovxoz, MTS tardьn caruacььq mjndetterjmen ūctastьra tysjndjrudj bjlmeidj, gazetterden nemese çurnaldardan oqьp beru men qana qanaqattanьp çyr. Ygjtcjlerdjn məçjljsterjn, seminarlarьn ətkjzu, olarqa kyndeljktj bascьlq etu çūmьsьna partianьn keibjr audandьq komitetterjnjn sekretarlarь, propaganda çana ygjt bəljmjnjn bastьqtarь tjkelei qatьnaspaidь, kyndeljktj bascьlq çūmьsьn ygjtcjler kollektivjnjn bastьqtarь qana çyrgjzedj.

Bjrsьpьra audandardьn bascьlarь ygjtcjlerdjn sanьn, olardьn əngjmelerjne qatьsucьlardьn sanьn tjzjp alumen qana qanaqattanadь. Ygjtcjler qandai mazmūnda tysjndjrjp çyrgenderjne kənjlderjn az bəledj.

Būl kemcjlikterge cьdauqa bolmaidь. Ygjtcjlerdjn çūmьstarьna kyndeljktj naqtı bascьlq kerek. Būlardьn saiasi bjljmjn, mədeni-dəreçesjn kəteruge çana olardь tərbieleuge mjndettjmjz.

BK(b)P XVIII siezjnjn qaulьlarьn, materialdarьn çana BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn mai plenumьnьn qaulьlarьn kolxozcь çūrtcьlьqьna tolьq tysjndjru kerek.

Ygjtcjlerdj, daustap oqucьlardь, əngjme çasaucьlardь kolxozcьlarqa, brigadaqa, zvenoqa bekjtjp qoiu kerek. Olar kolxozdьn, brigadanьn, zvenonьn, traktor parkjnjn ondjrjs plandarьn, alqan mjndettemelerjn orьndap cьquьn qamtamasьz eterljktei çūmьs isteuj kerek. Ygjt çūmьstarьn, eңbek tərtjbjn çaqsartumen, egjn ənjmjn der kezjnde cacpai təkpei çinap alu çūmьstarьmen tьqьz baiланьstьrularь kerek. Būl çənjnde ygjtcjlerdjn seminarьnda, məçjljsterjnde partianьn audandьq komitetterjnjn sekretarlarь, propaganda ygjt bəljm bastьqtarь tysjnjk beruj qaçet.

Partia kabinetterj ygjtcjlerdjn sūraularьna çauap qaibrьp otьruqa çeke çana gruppalьq konsultatsia ūiьmdastьruqa tijs.

QK(b)P nьn Tyrkstan audandьq komitetj çanьndaqь partia kabinetjne kolxozcьlardan 1000 nan astam sūraq tysken. Partia kabinetj būl sūraqqa çauap beru çūmьsьn ūiьmdastьrqan. Ygjtcjlerge arnap qalqaralьq məselelerden, partia tarixьnan çana basqa məseleler çənjnen papkalar ūiьmdastьrqan. Būl təçribenj basqa audandardaqь partia kabinetterj de paidalanuqa tijs.

BK(b)P XVIII siezjnjn, BK(b)P Ortalьq Komitetjnjn mai plenumь men QK(b)P Ortalьq Komitetjnjn III Plenumьnьn qaulьlarьn çana SSSR Ūlь Sovetjnjn Ycjncj Sessiasь men QSSR Ūlь Sovetjnjn Ekjncj Sessiasьnьn materialdarьn qalьn būqaraqa kenj tyrde tysjndjru çūmьsьn tьnqьlьqtь ūiьmdastьrьp, çoqarь satьqa kəteruge mjndettjmjz.

Būl məseleler çənjnde partia kabinetterjnde, qьzьl būrьctarda, ucaskelerde, kolxoz brigadalarьnda, zvenolarьnda, traktor parktarьnda leksialar, baiandamalar, çeke çana gruppalьq konsultatsialar ūiьmdastьrьluь qaçet.

Mjne, sonda ygjt çūmьsь çaqsaradь, ygjt çūmьsь çaqsarsa caruacьlьq çūmьstarьmьzdaqь mjndetterjmjz de oidaqьdai orьndaladь.

Ygjt çĭmьsьndaqь təçribem

SĬRANCIEV N.

SSSR çana QSSR Ūlь Sovetterjnjn sailauiarьnan вastap, osь kynge deijn Qarmaqcь audanь Qara-ketken aui sovetjndegj kolxozdarda ygjtcj вolьp jstep kelemjn.

Ygjt çūmьsь en aldьmen menjn ezjmnjn saiasi вjljmjmnjn esujne, marksizm-leninizm teorialarьna çetjlujme negjz вoldь. Eitkenj kepcjijk arasьna ygjt çūmьsьn çyrgjzuden вūrьn çete daiьndьq çasap, sol çyrgjzetjn temamdь çaqsь вjlu kerek вoldь, ərine вūl kep materialdar oquьma menj erjksjz çetektedj, daqdьlandьrdь. Tjptj, men вjlmegen çeke sezdeidj вjlu ycjn de jzdenjp, materialdar oqudan, вjletjn çoldastardan sūrap вjljp aludan da çalьqqanьm çoq, вūl menjn ədetjme ainaldь. Kyndeljktj gazet, çurnaldardaqь konsultatsialardь çana вasqa məselelerdj yzвei oqьp otьru mjndettj js вoldь.

Men əngjme çasaudan вūrьn tьndaucьlarьmdь tərtjp saqtap, tьnьc otьrьp iьndauqa daqdьlandьrdьm. Sodan keijn, tьndaucьlarьma oqitьn materialdarьn aitьp вerem, sol materialdardь tauьp alqanьn-almaqanьn вjlemjn, olardьn materialdar tauьp aluьna kemektesemjn, olardьn oquьna çaqdai çasaimьn. Sol kyngj etkjzetjn tema çaьnda qьsqaca aitьp tysjndjremjn. Eger etkjzetjn əngjmendj gazetten alatьn вolsam, onь gazetten oqьp вeremjn çana auzca, qьsqa ez sezjmmen, tьndaucьlarqa tysjnjktj sezвen aitьp tysjndjremjn.

Əngjme çasaqanda, вolmasa dausmemleketterdjn вeiвjt çerlerjne oiran salьp, вasьp alqan çerlerjn çana olardьn ez territoriasьna qosьp alu ycjn jstep otьrqan ozвьrlьqtarьn kartadan kersetjp tysjndjrdjm.

Būrьn kartanь вjlmeitjnderge, tjptj çasьratьnь çoq, onь əiteujr ər tystj вoiau dep qaraitьndarqa kartamen tanьstьrьp, sabaqtь soqan вailanьstьru olardь ete qьzьqtьradь, aitьlqan sezderdegj teren oilar olardьn kez aldьnda, kezge kerjnjp tūrqan zat siaqtь, tjptj, çandь nərse siaqtь elesteidj.

Oqucьlar вjzdjn eljmjzdjn — SSSRdьn territoriasьn, onьn kelemjn, qandai eldermen cektesetjnjn вjluge airьqca qьzьqatьn вoldь. Būl ycjn de kep uaqьtьmdь вeldjm.

Oqudь osьlai qьzьqtь, tysjnjktj etjp etkjzu ygjt çūmьsьmnьn sapasьn arttьrdь. Tьndaucьlardьn uaqtьlь kelujne, ezderjnce jzdenjp oquьna kemek ettj. Seitjp kerektj kezjnde kemekcj, kernektj qūraldardь paidalanьp otьru ygjt çūmьsьn çyrgjzudegj menjn negjzgj ədjsjmnjn вjrj вoldь.

Menjn tьndaucьlardь ezdjgjnen materialdar oqьp daiьndaluьna daqdьlandьruьmdaqь jstegen çūmьsьmnьn nətiçesj, əsjrese, вjljmj вar sauattь çoldastar arasьnda, mektep balalarь, sondaiaq komsomolets çastar arasьnda aiqьn kerjndj, Lenin — Stalin enвekterjn ezdjgjnce oqьp, saiasi вjljm aluьna çetekcj вoldь.

Kəzjr BK(в)P XVIII siezjnjn materialьn teren tysjndjrumen вjrge BK(в)P Ortalьq Komitetjnjn mai plenumьnьn qaulьlarьn talqьlauqa kjrjstjm. Ərine, вūl qaulьlardь tysjndjrude de menjn ədjsjmnjn вjrj-kolxozdьn, kolxozcьlardьn kyndeljktj jsjndegj faktьlarmen вailanьstьru вolmaqcь.

Mazmūnь

Betj

QAZAQ̧ЬSTAN K(в)P ORTALЬQ KOMITETJNJN KEZEKTJ PLENUMЬ TURALЬ INFORMATSIALЬQ QABAR. 1

„KOLXOZDARDЬN QOQ̧AMDЬQ ÇERLERJN YLESJP ƏKETÜDEN QORQ̧AU CARALARЬ TURALЬ“ BK(в)P ORTALЬQ KOMITETJ MEN SSR SOIUZЬ QALQ KOMISSARLARЬ SOVETJNJN QAULЬSЬNA BAILANЬSTЬ, KOLXOZDARDЬ ŪIЬMDASTЬRU-CARUACЬLЬQ ÇAQ̧ЬNAN NЬQ̧AITU TURALЬ QAZAQ̧ЬSTAN KOMMUNIST (BOLCEVIKTER) PARTIASЬ ORTALЬQ KOMITETJNJN III PLENUMЬNЬN REZOLUTSIASЬ 2

BASMAQALA̧ — Qazaq SSR Ūlь Sovetjnjn ekjncj sessiasь 16

BK(в)P TARIXЬN YIRENUCJLERGE KƟMEK

L. ILIJCEV — Leninnjn „Materializm çana empiriokrititsizm“ degen kjtaвь turalь. . 15

SAFONOV — 1917 çьlqь yiel oqiqasь 27

LEKTOR TRIBUNASЬ

A. USOV — Bolceviktjk partianь qūru çolьndaqь kyres 32

SSSR TARIXЬNЬN MATERIALDARЬ

PROFESSOR K. V. BAZILEVIC — Məskeu memleketjnjn qūrьluь 49

PROPAGANDA ÇANA YGJT ÇŪMЬSTARЬNЬN TƏÇRIBESJN AUЬSTЬRUЬ

IVANOV — Konsultatsia çūmьsьndьqь вjzdjn təçrivemjz 58

D. SƏRSENBAEV — Saiasi ygjt çūmьsьn çoqarь satьqa kətere tyseijk 60

N. SURANCIEV — Ygjt çūmьsьndaqь təçrivem 63

18752/-39

REDKOLLEGIA

Технический редактор Исабаев М. Корректор Шатаков Д.
Сдано в производство 2/VII 1939 г. Объем 4,0, уч.-авт. 5,1 печ. листа.
Подписано к печати 22/VIII 1939 г. Колич. знаков в печ. листе 65.000
Казгосполитиздат № 383. Формат бумаги 70x108 1/16
Казглавлит № 1971. Тираж 7350 экз.

Отпеч. в Кн.журн. тип. Казполиграфтреста, Алма-Ата. Узбекская, 11. Зак. № 1287.